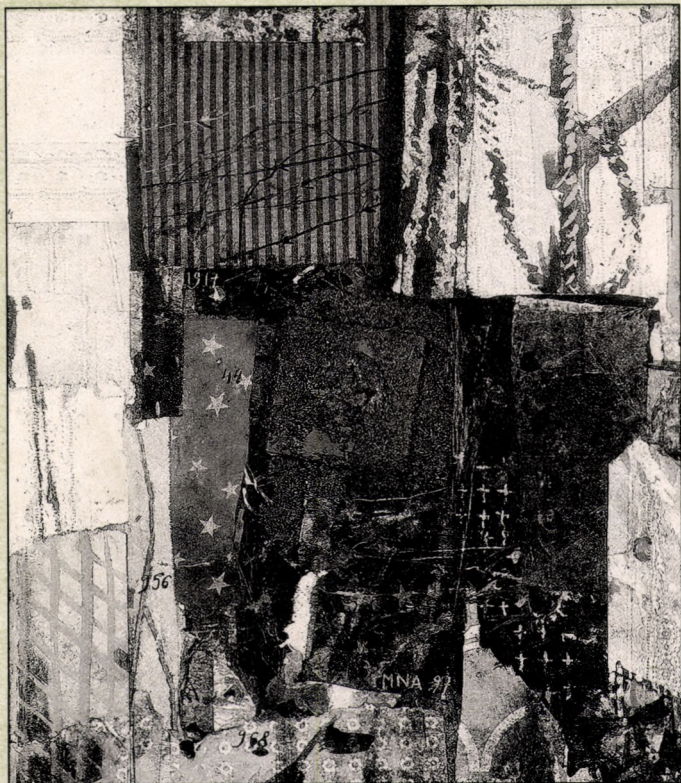

ÚJ FOLYAM XII. 9-10. SZÁM BUDAPEST, 2003. OKTÓBER ÁRA: 388 FT

MAGYAR SZEMLE

LÁSZLÓFFY ALADÁR: ÖTVENHAT – MARINOVICH ENDRE:
ANTALL ÉS JELCIN – MELLÁR TAMÁS: NÉPESEDÉS ÉS
GAZDASÁG – NÁRAY-SZABÓ GÁBOR: A FOGYASZTÁS ZSÁK-
UTCÁJA – BORBÁNDI GYULA: NAGY FERENC CENTENÁRIUMA
– CHANTAL DELSOL: FRANCIA KÉRDÉS – CZETTLER ANTAL: AZ
ALLENDE-KÍSÉRLET – MÓRO CZ ZSOLT: NEMESKÜR TY
ISTVÁN RÓL – BOD PÉTER ÁKOS: FORRÓ NYÁR, FORRÓ ŐSZ?

A Magyar Szemle első tíz évének (1992. november–2002. október) anyagából válogatás jelent meg *A rendszerváltozás a Magyar Szemlében 1992–2002* címmel. A könyvet Gróh Gáspár és Kodolányi Gyula szerkesztette, ajánlást írt Mádl Ferenc köztársasági elnök. Az antológia a szerkesztőségben kedvezményes áron kapható.

Lapunk új folyamának teljes sorozata (1992–2002) kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 5600 forint. Kedvezményt rövidebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTA CÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A megjelenést a Batthyány Lajos Alapítvány támogatja. E számunk további támogatói: Nemzeti Kulturális Alapprogram, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Westel Mobil Távközlési Rt.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc,
Mellár Tamás, Szabados György, Szócs Géza*

Szerkesztőség: *Bácsi István, Csejdy Virág,
Cselényi Béláné, Gróh Gáspár,
Kiss István, Mátis Lívia, D. Veszelszky Sára*

Szerkesztőségi titkár: *Blahó Erika*

ÚJ FOLYAM XII.	9–10. SZÁM	2003. OKTÓBER
<i>KODOLÁNYI GYULA</i>	<i>A szűkösség visszacsap</i>	3
<i>MELLÁR TAMÁS</i>	<i>Csapdahelyzetben?</i>	8
<i>NÁRAY-SZABÓ GÁBOR</i>	<i>A fogyasztás zsákutcája</i>	26
<i>LÁSZLÓFFY ALADÁR</i>	<i>Ötvenhat</i>	43
<i>MARINOVICH ENDRE</i>	<i>Antall és Jelcin</i>	50
<i>ZLINSZKY JÁNOS</i>	<i>Deák Ferenc erkölcsisége</i>	72
<i>BORBÁNDI GYULA</i>	<i>Emlékezés Nagy Ferencre</i>	85
<i>CZETTLER ANTAL</i>	<i>Az Allende-kísérlet I.</i>	105
<i>CHANTAL DELSOL</i>	<i>A köztársaság mint francia kérdés</i>	126
<i>MOUSSONG-KOVÁCS ERZSÉBET</i>	<i>Amikor magyarul beszéltünk Besszarábiában</i>	136
<i>Czakó Gábor– Banga Ferenc</i>	<i>Toncsibácsinéni</i>	142
<i>1% METAFIZIKA</i>	<i>José Ortega y Gasset: Einstein elméletének történelmi jelentősége</i>	144

KÖRKÉP

MÓRO CZ ZSOLT	<i>Higgyünk a csodában is?</i> (Nemeskürty István: Mi történt velünk?)	147
GRÓH GÁSPÁR	<i>Egy vallomás polgárai</i> (Alexa Károly: A magyar polgár és a magyar író)	157
STURM LÁSZLÓ	<i>Földhöz ragadt szárnyalás</i> (Oláh Gábor: Naplók)	163
BALLA BÁLINT	<i>Emigráció és identitás</i> (Emigráció és identitás – '56-os magyar menekültek Svájcban)	170
	<i>A kortárs képzőművészetről</i> 2003-ban (A Képzőművészek Batthyány Köre vitairata)	173
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>Belsőépítészeti kiállítás az</i> Iparművészeti Múzeumban	177
METZ KATALIN	<i>Visszapillantó tükör</i>	183
TÓTH KLÁRA	<i>Boldog születésnapot!</i>	186
GÁSPÁR G. JÁNOS	<i>A válság küszöbén</i>	188
BOD PÉTER ÁKOS	<i>Forró nyárra forró ősz?</i>	197
	<i>Summaries</i>	202
	<i>E számunk szerzői</i>	205

E számunk illusztrációit a Képzőművészek Batthyány Köre tagjainak műveiből válogattuk. A borítón M. Novák András: *Történelmi tapéták*, 1997.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Könyvetudomány/általános
K: Kádár Gyula

az ökológiai kapcsolatok című könyv
névéről, az ökológiáról

A SZÜKÖSSÉG VISSZACSAP

A nyolcvanas évek elején Endreffy Zoltánnal egy ökológiai – környezetvédelmi – esszégyűjtemény szerkesztésébe fogtunk. Mi már évek óta olvastuk akkor Schumacher, Kohr, Bateson, Lovelock, Illich és mások írásait, magyarul azonban semmi sem volt hozzáférhető ezekből a korszakos gondolatokból. Zelnik József azzal bízott bennünket, hogy – az óbudai Selyemgombolyító igazgatójaként – el tudja intézni, hogy kiadót találjon a könyv. Fordításgyűjteményünk elkészült, Endreffy meg én is írtunk hozzá egy-egy tanulmányt. Több mint egyéves huzavona után azonban kiderült, hogy arról szó sem lehet, hogy a könyv a nagy nyilvánosság kezébe kerüljön. Nem volt kiadó, amelyik vállalta volna a könyvet. S aki emlékszik a dolgok rendjére, tudja, hogy a tiltó, elutasító döntést nem a kiadók hozták, hanem sokkal föntebb született. Általában a Pártközpontban. Kevésbé ítélte veszélyesnek gondolatainkat Gonda György, a Természetvédelmi Hivatal elnöke, aki az én esszémet – magánemberként – egy jóindulatú széplélek használhatatlan termékének minősítette.

Amit engedélyeztek, az egy ötszáz példányos, zárt terjesztésű kiadás volt. A zárt terjesztésbe kénytelen-kelletlen beleegyeztünk – úgy éreztük, még annak is van értelme, ha csak ötszáz jutna hozzá a könyvhöz, a születendő utószóról pedig nem tudtunk. A könyv, az *Ökológiai kapcsolatok* 1984 őszére került ki a nyomdából. A marxista bíráló-páros utószavát egy mozdulattal át lehetett lapozni, Zelnik pedig

az egész reform- és ellenzéki értelmiség körében terítette a könyvet – csak ő tudja, hogy ötszáznál mennyivel több példányban.

Pár év múlt csak el, és az események a pártközponti félelmeket igazolták. Kiderült, hogy az *Ökológiai kapcsolatokban* kifejtett gondolatok valóban veszélyesek: sorra köszöntek vissza a Duna-mozgalom érvrendszerében, jel-szavaiban. Természetesen nem arról volt szó, hogy Endreffy meg én alkottuk meg a mozgalom ideológiai alapját. Mi pusztán ráérezünk a korszellemre, ami bennünk rokon húrokat szólaltatott meg, s igyekeztünk, hogy ezek a hangzatok tovább gyűrűzzenek minél nagyobb körben – akkor még a cselekvés esélye nélkül. Tény az, hogy a Duna-mozgalom elsodorta Gonda miniszterré avanszált utódát, Maróthy Lászlót, és nem kevés köze volt Grósz Károly miniszterelnök bukásához sem. Mint az első spon-tán politikai mozgalom 1956 óta, a rendszerváltozás egyik éke és iskolája lett, és – emlékszünk – a támogatók tízeze-reit mozgatta meg.

Minden okunk megvolt tehát arra, hogy azt higgyük, 1990-nel olyan korszak kezdődik a magyar politikában, amelyben a gazdasági tervezés a fenntarthatóság szellemében, a természet és az ember mértéke és lehetőségei szerint történik. Reményt adott erre az is, hogy a Duna-mozgalom ismert egyéniségei közül sokan kerülünk be a rendszerváltozás politikai elitjébe: Sólyom László, Ferencz Csaba, Bába Iván, Czákó Gábor, Karátson Gábor, Schneller István, Illés Zoltán és még annyian mások.

Az ökológiai fordulat azonban nem történt meg. Fájó tény ez, amelynek okairól kevés szó hangzott eddig el. Nem lehetett vezérlő elvvé az a gondolat, hogy a gazdaság és a politika kell az embert és a kozmoszt szolgálja, nem pedig megfordítva. A történelmi adottságok 1990 nagy pillanatában annyit tettek lehetővé, hogy megalkossuk a szabadság és a méltányosság jog- és intézményrendszerét,

a magyar hagyományok és előzmények szellemében és a korszerű külföldi mintákat figyelembe véve. És ez nem kevés.

A gazdasági élet átalakítására azonban csak igen szűk politikai tér adódott. Ezt két erő szabta meg: a Kádárék által ránk hagyott több mint húszmilliárd dolláros államadósság, és a győztes Nyugat uralkodó gazdasági szemlélete, a nyolcvanas években mindent elsöprő, szélsőséges szabadpiaci liberalizmus. Mondhatnánk úgy is, a kettő együtt. Nem lepődhetünk meg azon – bármily fájdalmas, szinte végzetes volt a számunkra –, hogy a szabadpiaci liberalizmus erői nem engedték, hogy adósságunk akár részleges elengedése komolyan, stratégiai döntés részeként merüljön fel. A globális piac főszereplői szemében ez ostobaság, sőt bűn lett volna, míg az olykor szimpatizáló külföldi kormányok játékerét a pénzügyi stratégia befolyásolásában épp e program nyomására zsugorították kicsire ezekben az években.

Úgy rendeltetett tehát, hogy az átállással, piacvesztéssel küszködő, elavult termelésünknek még azt is el kellett szenvednie, hogy végigsöpörjön rajta ez a könyörtelen szökőár, hátán a magyar konjunktúralovagokkal. Ők hamar megtanulták a leckét: ekkor, a kilencvenes évek közepén került az első helyre a perc-emberkéek szótárában a pragmatizmus szó, ekkor győztek a magyar nyelv logikáját kerékbe törő olyan hangzatos ostobaságok, miszerint „az ember az érdekei *mentén* cselekszik”.

Tévedtek talán Schumacherék, amikor azt mondták, jó harminc évvel ezelőtt, hogy a Föld készletei végesek? Hogy a piacok végesek? Hogy mindennek ura a mérték, s ezért a mennyiségi növekedés ámokfutói szakadékba viszik az emberiség vonatát?

Egyáltalán nem, pusztán az időlépték lett nagyobb a vártnál, s a történet lefolyása bonyolultabb. Úgy látszik, a korlátlan növekedés végig kell járja a maga végzetes,

romboló pályáját. A vészjósló jelek itt vannak körülöttünk, s újak bukkannak fel.

Ezt olvasom ki Mellár Tamás és Náray-Szabó Gábor tanulmányaiból. A fenti gondolatokat ők nem mondják ki, nem vezetik végig. Ők – a statisztikus közgazdász, a vegyész-fizikus – kutatásaik, számításaik, egzakt vizsgálódásaik nyomán jutnak el annak kimondásáig, hogy az emberi szféra mennyiségi növekedésének áthághatatlan korlátai vannak.

Mellár Tamás a statisztika módszereivel mutatja ki, hogy a nyugati társadalmak (köztünk a mienk) előregedése és fogyása szemléletváltást követel a politikusoktól, a tervezőktől, mindenkitől. Újra kell értékeljük, tárgyaljuk a termeléssel és fogyasztással kapcsolatos reményeinket, a társadalmi ellátó rendszerek működését. Elvárásait mindenkinek mérsékelnie kell. Úgy véli, hogy gazdagodásunk tere az emberi szférába, az életminőség világába kell áttevődjön. Ez az egyetlen terület, ahol nincsenek korlátok, ahol a források kimeríthetetlenek.

Náray-Szabó Gábor a földi élet, a bioszféra kialakulásával kapcsolatos legújabb tudományos ismereteket foglalja össze, és a természetnek nevezett rendszer működési elveit. Megállapítja, hogy a korlátlan növekedés elvét valló gazdasági rendszer, technoszféra ebbe nem illik bele, s a kettő összeütközéséből katasztrófák következnek be a természetben és a társadalmakban.

Mondhatni, a két tanulmány következtetéseiben nincsen váratlan. Erre azonban az a válasz, hogy nincsenek új gondolatok: de minden nemzedék újra kell fogalmazza, mindenki a maga helyén, a régi igazságokat, a harmincéveseket és a harmincezer éveseket. A gondolatok így élnek tovább: ha a kor helyzetében, a kor nyelvezetében minduntalan új fogalmazást nyernek. Ha a széplélek gondolatait a mai korszerűség szellemében a tudós fogalmazza át, lefor-

dítva azok nyelvezetére, akik úgy képzelik, hogy az ember pusztán pragmatikus lény, aki az érdekei *szerint* cselekszik.

A *szűkösség* tehát visszacsap.

A *szűkösség* fogalma néhány évtizede született meg a német társadalomfilozófiában, Gehlen műhelyében. E műhelybe befogadták a hetvenes években emigrált honfitársunkat, Balla Bálintot, írásait olvastuk és olvasni fogjuk a Magyar Szemlében. Balla Bálint felhívja a figyelmet arra, milyen fontos mozgató ereje a modern társadalmaknak a *relatív szűkösség* érzése, miszerint boldogságunkhoz szükségét érezzük mindannak, amivel szomszédaink bírnak – és még valamennyivel többnek, valami másnak. Ezek az igények – amelyeket mesterségesen lehet előállítani és fokozni – hajtják a nyugati technológia félelmetes fejlődését. Az igények magasra szökkenő uborkafája azonban – amint Mellár és Náray-Szabó is kimutatják más-más oldalról – a természet és a társadalmi együttélés törvényeinek mennyezetébe ütközik. Van plafon.

Így csap vissza a *szűkösség*. Gehlen és Schumacher gondolatai. Konfuciusé, Buddháé, Jézusé.

KODOLÁNYI GYULA

k: Mellér Tamás x 312
ly: Tanulmány x 338

9

CSAPDAHELYZETBEN?

Gazdaság és népesedés kapcsolata az új évezredben

A második világháború után a világ szinte minden részén uralomra jutott tömegtermelés alapvetően a fiatal generációk fogyasztásán alapult. A nagy kérdés az, hogy a fiatalok részarányának folyamatos csökkenése után ma hogyan vehetik át a termelés és a piac vezérlését a középkorúak és az idősek.

(Economist, 2001. november)

A jövő gazdasági és társadalmi változásaival foglalkozó tanulmányok szinte kivétel nélkül a legsúlyosabb problémák között hozzák szóba a demográfiai helyzet romlását, az alacsony születésszámot és a társadalmak elöregedését. Mára tehát halaszthatatlanná vált a gazdaság és a népesedés kapcsolatának vizsgálata. Ha e viszony – egyre meghatározóbb – tudományos és gyakorlati súlyára gondolunk, különösen elgondolkodtató, hogy az utóbbi évtizedekben milyen kevés munka foglalkozott ezzel. A 20. század második felének makroökonómiája jobbra csak általános és igen laza kapcsolatokat fogalmazott meg a népesség és a gazdasági növekedés között, szemben mondjuk például a 18–19. századdal, ahol ennek bőséges irodalma volt, Adam Smithtől Ricardón át Malthusig. Az emberiség hosszú utat tett meg, míg a gazdasági teljesítmény által korlátozott népességnövekedéstől eljutott a termelés dinamikus bővülése mellett mérséklődő népességnövekedéshez, majd az elégtelen kereslet és az apadó népességszám együtteséhez. A folyamat alapvető jellegét

két tendenciával lehet jól jellemezni: egyfelől a gazdaság intézményesen elvált a társadalomtól, lerázta magáról az ilyen jellegű kötöttségeit, saját belső logikája szerint kezdett működni, s ezzel sohasem látott produktivitásra tett szert. Másfelől pedig a népességnövekedés megszabadult a közvetlen létfenntartás kényszerében gyökerező gazdasági korlátoktól, de ezzel párhuzamosan elhagyta önnön logikáját, és a jóléti viszonyok alakulásának függvényévé vált.

Ennek megfelelően az elmúlt kétszáz esztendőben a gazdaság és a népesedés kapcsolata sem volt egyenrangú: a szűken vett gazdasági szempontok és igények domináltak. A „mainstream” közgazdaságtan számtalan példát kínál ennek illusztrálására. A neoklasszikus növekedési modellek és a termelési függvények a népességet mint termelési tényezőt veszik számításba. A kapcsolatot alapvetően pozitívnak (és egyirányúnak) tételezik: a népesség növekedése gyorsítja a GDP növekedési ütemét. A gazdasági felzárkózással és fejlődéssel foglalkozó modellek logikája viszont éppen fordított: szerintük a népesség növekedési ütemének jelentős csökkenésére van szükség a fejlődés beindulásához; a fejletlenség ördögi köréből csak demográfiai forradalom (születéskorlátozás) révén lehetséges kilépni.

Továbbra sincs válaszuk a demográfusoknak a termékenységi rejtélyre, hogy tudniillik egy adott szintű és dinamikájú jólét vajon pozitív vagy negatív módon hat-e a lélekszám emelkedésére. A felhalmozott tapasztalatok nem igazítanak el egyértelműen abban a kérdésben, hogy a jó anyagi feltételek vajon serkentik-e a gyermekvállalási kedvet, vagy éppen ellenkezőleg, az elért jólét görcsös védelmére sarkallnak, esetleg az elkényelmesedésből következő önző egyéni magatartás válik a gyermekvállalás gátjává. Az azonban vitathatatlan, hogy a jóléttel együtt emelkedik a várható élettartam, mert javul az egészségügyi ellátás és csökken az egészségre káros munkahelyek

száma, nagyobb tér nyílik az egészséges életmód követésére stb.

Az ezredfordulóra azonban a helyzet radikálisan megváltozott. Kiderült, hogy a gazdaság többé nem hagyhatja figyelmen kívül a népesedési folyamatokat. A kérdés ma nem úgy merül fel, hogy jobb működését milyen népesedési fejlemények szolgálják, hanem hogy ez utóbbiak hogyan befolyásolhatók (egyáltalán befolyásolhatók-e) annak érdekében, hogy a modern gazdasági rendszerek kielégítően működhessenek. A világban zajló demográfiai folyamatok közül több is súlyosan és meghatározóan befolyásolja a gazdaság működését. Ezek közül három alaptendenciát választunk ki, amelyek – jóllehet különböző intenzitással és fokozatban – szinte mindenütt jól tetten érhetők és igen komoly gazdasági konzekvenciákkal bírnak. Ezek:

- a termékenységi ráta jelentős csökkenése,
- a fiatalkor kitolódása és
- a várható életkor növekedése.

A továbbiakban ezekről és ezek összefüggéseiről adunk rövid áttekintést. Remélhetőleg a vázlatos leírás is meggyőzően mutatja majd be, hogy paradigmaváltásra van szükség: a modern gazdaságok növekedésének korlátait nem a tőke, a munka vagy a technika, hanem a demográfiai és az ökológiai feltételek szabják meg, s ennek a változásnak hatalmas szerepe lesz az általános szemléletmód és a politika formálásában.

Meghatározó demográfiai folyamatok

A termékenységi ráta csökkenése

A termékenységi ráta csökkenése világjelenség.¹ A folyamat az elmúlt évtizedekben különös hangsúlyt kapott a fejlett országokban, amelyekben a mutató mértéke ma már

szinte mindenütt lényegesen alatta marad a reprodukcióhoz szükséges 2,1-es szintnek. De még ennél is szembeötlőbb, hogy a fejlődő országokban is jelentős a visszaesés (illusztrációként lásd az 1. táblázatot). Ebből következően a népesség csökken a fejlett országokban, számottevően lassul a növekedés üteme a fejlődő országokban, és ennek folyamányaként az egész világon. Az egyes országok, nemzetek esetében mutatózó népességfogyásnak, illetve a népességnövekedés világméretű mérséklődésének természetesen mások és mások a következményei.

1. táblázat:

A teljes termékenységi arányszám alakulása néhány országban

	1981	2001
Olaszország	1,7	1,3
Spanyolország	2,5	1,2
Németország	1,3	1,3
Románia	2,5	1,3
Lengyelország	2,3	1,4
Oroszország	2,0	1,2
Kína	2,3	1,8
India	5,3	3,2
Mexikó	4,8	2,8
Brazília	4,4	2,4
Dél-Afrika	5,1	2,9
Kenya	8,1	4,4
Magyarország	1,8	1,3

A termékenységi ráta csökkenését nem lehet egyetlen dominális tényezővel magyarázni. A demográfusok motívumok igen sokrétű és széles körét tarták fel. Azonban szinte mindegyik érvelés szerepelteti a fogyasztói társadalom térhódítását, az anyagi javak kultuszának megerősödését és az atomizálódó, individualisztikus társadalom térnyerését. S vajon meddig csökken még a termékenység a fejlett országokban? Egyes vélekedések szerint minden nő számára természetes igény, hogy legalább egy gyermeket szüljön, a folyamat tehát alulról korlátos, azaz már nemigen várható további süllyedés. Ennek viszont némileg ellentmond az a tendencia, hogy a fiatalok közül egyre kevesebben akarnak a szülési hajlandóságot bizonyítottan elősegítő házasságban élni, de hasonló következtetésre juthatunk a KSH azon felmérése alapján is, amely szerint a 20–30 éves nők közel 10%-a – nyilatkozata szerint – semmilyen körülmények között sem akar egyetlen gyermeket sem.

2. táblázat:

Modell a népességkorcsoportok arányának alakulására a következő fél évszázadra

	A fiatalok aránya (20 év alattiak)	A felnőttek aránya (20–60 év között)	Az öregek aránya (60 év felett)	Termékenységi ráta
Kiinduló helyzet*	23,5%	56,2%	20,3%	1,3
Szinten tartó termékenység	28,5%	48,9%	22,6%	2,1
Csökkenő népesség (8,5 millió)	24,6%	50,1%	25,3%	1,6

2. táblázat (folytatás)

	A fiatalok aránya (20 év alattiak)	A felnőttek aránya (20–60 év között)	Az öregek aránya (60 év felett)	Termékenységi ráta
Csökkenő népesség (7 millió)	20,1%	51,2%	28,7%	1,2

*A 2000-es népesedési adatok alapján

A termékenységi ráta csökkenésének azonban – a népességfogyás mellett – van még egy igen messze ható következménye, nevezetesen: jelentősen megváltoztatja a társadalmi csoportok egymáshoz viszonyított arányát. Nézzünk erre vonatkozóan néhány adatot (2. táblázat), amely a 2000. évi magyar demográfiai helyzetre alapozó egyszerű szimulációs modellből² adódik. Ez különböző termékenységi rátákat (és ebből következő népességcsökkenési szituációkat) feltételezve 50 évre előre vetíti a várható demográfiai fejleményeket.

Az adatok jól mutatják, hogy alacsonyabb termékenységi ráta mellett a népesség túl a fiatalok részaránya is jelentősen csökken, ezzel párhuzamosan pedig emelkedik az öregek hányada. A felnőttek relatív súlya azonban jelentősen nem változik, sőt, a szinten tartó termelékenységgel számoló változathoz képest egy egész kis mértékben még előnyösebben is alakul.

Figyelemre méltó következtetés, hogy tisztán a termékenységi ráta csökkenése folyamányaként nem romlik lényegesen az eltartók és eltartottak aránya, mivel az aktív munkavállalók forrásának tekinthető felnőtt népesség proporcionálisan majdnem változatlan. Ez azt jelenti, hogy az aktív gazdaságnak az inaktívak eltartásából eredő terhe arányában nem változik, tehát nem kell majd a társadalmi jöve-

delmekből nagyobb részt kiszakítani a megfelelő szintű finanszírozáshoz. Két pontosítás azonban szükséges: ezek a viszonyok csak akkor állnak fenn, ha az idősök, illetve a fiatalok eltartásának társadalmi költségei átlagosan meg egyeznek, továbbá ha a társadalmi ellátási formák könnyen, szinte ráfordítások nélkül átalakíthatók (pl. iskolák helyett öregek napközi otthona). A gyakorlatban természetesen ez finansziális terhekkel jár, és az átállás nem megy minden zökkenő nélkül.

A fiatalkor kitolódása

A tanulási idő meghosszabbodása mint kényszer, illetve az általános jólét emelkedése mint lehetőség következményeként a fejlett országokban egyre később állnak a fiatalok munkába, hagyják el a szülői házat és alapítanak családot. A késleltetéssel arányosan azonban csökken a gyerekvállalási affinitás (különösen a második és harmadik gyereket illetően), s ez megmutatkozik a termékenységi mutató korábbiakban már tárgyalt romlásában. A halasztott munkába állás miatt alacsonyabb lesz az aktivitási ráta, és ennek következtében hátrányosan alakul az eltartók és eltartottak aránya. Ennek illusztrálására nézzük ismét a szimulációs modell eredményeit (3. táblázat).

3. táblázat:

A népességkorcsoportok arányának alakulása a fiatalkor kitolódása következtében

	A fiatalok aránya	A felnőttek aránya	Az öregek aránya
A fiatalkor határa: 24 év			
A felnőttkor határa: 60 év	23,6%	46,6%	29,8%

3. táblázat (folytatás)

	A fiatalok aránya	A felnőttek aránya	Az öregek aránya
A fiatalkor határa: 28 év			
A felnőttkor határa: 60 év	27,3%	41,7%	31,0%
A fiatalkor határa: 24 év			
A felnőttkor határa: 64 év	23,7%	49,1%	27,2%
A fiatalkor határa: 28 év			
A felnőttkor határa: 68 év	27,1%	47,1%	25,8%

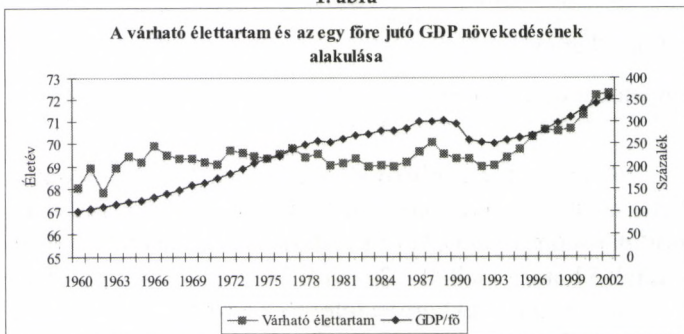
Itt viszont már olyan lényeges társadalomszerkezeti változások mutatkoznak, amelyek komolyan érintik a felnőttek részarányát is. Ha a fiatalkor – a felnőttkor változatlan felső határa mellett – 20 évről 24 éves korra tolódik, ez igen jelentősen csökkenti a felnőttek kvótáját, a nyolcéves elcsúsztatás pedig egyenesen drasztikus következményeket mutat. Jóval mérsékeltebb ugyanez az arányeltolódás, ha a fiatalokéval párhuzamosan a felnőttkor határát is kitoljuk. Ekkor nem csak a felnőttek térvessztése mérséklődik, hanem az öregek részaránya sem nő olyan nagymértékben, mint azt megelőzően. De ezzel együtt is a jelenség igen nehezen kezelhető gazdasági és társadalmi problémákat okoz. Az elmúlt évtizedben Magyarország már ízelítőt kapott a pótlólagos terhek mibenlétéről.

A várható életkor emelkedése

A várható életkor emelkedése szinte az egész világban tapasztalható; a fejlett régiókban azonban ez a folyamat is hamarabb kezdődött és erőteljesebb, mint a fejlődő országokban. Idevágó tény, hogy az egy főre jutó GDP és a várható

élettartam erősen korrelál (1. ábra). Ugyanakkor ez nem feltétlenül jelent állandó együtt mozgást, ahogy azt a magyar adatok is egyértelműen jelzik. A „kádári aranykornak” mondott 1968–85 közötti időszakban a várható élettartam javulása nem követte a GDP emelkedését. Csak a rendszerváltás után, pontosabban 1994-től simul egymáshoz a demográfiai és gazdasági folyamat, s követi az életkor kitolódása a gazdasági növekedést.

1. ábra

A várható élettartam emelkedésének – a népességcsökkenés átmeneti lassítása mellett – az alapvető következménye, hogy a korösszetétel jelentősen módosul, emelkedik az idősek részaránya. A szimulációs eredmények (4. táblázat) jól mutatják ezt.

4. táblázat:

A népességkorcsoportok arányának alakulása a várható élettartam függvényében

Várható élettartam	A fiatalok aránya	A felnőttek aránya	Az öregek aránya
65 év	20,9%	53,3%	25,8%
70 év	20,3%	51,7%	28,0%

4. táblázat (folytatás)

Várható élettartam	A fiatalok aránya	A felnőttek aránya	Az öregek aránya
75 év	19,7%	50,1%	30,2%
80 év	19,1%	48,7%	32,2%

Az adatok egyértelműen jelzik, hogy az idősek részarányának növekedése lényegesen magasabb, mint a fiatalok részaránycsökkenése, amiből következően a felnőttek hányada is jóval kisebb lesz. Ez viszont előrevetíti az eltartók és eltartottak arányának folyamatos és számottevő romlását. A fejlett országok szinte mindegyikének ezzel a problémával kell szembenéznie. A prognózisok szerint Németországban 2030-ra a 65 évesnél idősebbek a felnőtt népesség felét teszik majd ki, szemben a mai egyötödös aránnyal. Magyarországon ez a probléma csak eztán válik időszerűvé, hiszen pillanatnyilag még igen alacsony (72 év) a várható élettartam.

Közgazdasági következmények

A felvázolt demográfiai tendenciákból egyértelműen következik, hogy a társadalomban csökken a felnőttek hányada, és emiatt egyre romlik az eltartók és eltartottak aránya. A világtendenciákra tekintettel ugyanis arra nem lehet számítani, hogy a gazdasági aktivitási ráta számottevően emelkedjen (sőt inkább csökken, legalábbis Magyarországon). Az eltartók relatív súlyának folyamatos csökkenése egyre sürgetőbbé teszi a jövedelmek újraelosztásának, a társadalmi gondoskodásnak és az állami közfunkciók körének átgondolását, új kereteinek meghatározását. S ez az a kérdéskör és problémaköteg, amely egyre erőteljesebben nyomja rá

a bélyegét a fejlett országok gazdaságának mai fejlődési lehetőségeire.

Az alapprobléma igen egyszerű és könnyen megfogalmazható: nem érvényesíthető egyidejűleg az a két elv, hogy (1) az aktívak a hozzájárulásukkal (termelékenységgel) arányosan részesedjenek a létrehozott GDP-ből és (2) a nem aktívak az általános gazdasági növekedési ütemnek megfelelően kapjanak ellátást (nyugdíjjárulék, egészségügyi ellátás, oktatás stb.), illetve a mindenkit érintő közfunkciókra (honvédelem, környezetvédelem stb.) fordított kiadások is tartsanak lépést az általános növekedési feltételekkel.

Ennek a belátása igen egyszerű. Kiindulásként tételizzük fel, hogy a GDP egyik évről a másikra 3%-kal emelkedett. Tegyük fel továbbá, hogy a népesség ugyanezen idő alatt 1%-kal, ezen belül pedig az aktív népesség (a munkaképes korúak közül dolgozók) száma 5%-kal csökkent. Ez azt jelenti, hogy az egy főre jutó GDP 4%-kal [a GDP növekedési üteme mínusz a népesség növekedési üteme: $3\% - (-1\%) = 4\%$], a termelékenység pedig 8%-kal [a GDP növekedési üteme mínusz az aktív népesség növekedési üteme: $3\% - (-5\%) = 8\%$] bővült. Ha a munkavállalók jövedelme a termelékenységgel lépést tartva emelkedik, akkor itt 8%-os bővülést kell elkönyvelni. Ezzel szemben az eltartottak jövedelme (minden más felhasználási elem arányos növekedése mellett) csak ennél szerényebb mértékben emelkedhet. Ha például az eltartók és eltartottak aránya egy a kettőhöz, akkor a járandóságok csak 2%-kal lehetnek nagyobbak [az egy főre jutó GDP növekedési üteme mínusz aktívak aránya szorozva a népességnövekedés és az aktívak növekedési ütemének különbségével: $4\% - 0,5 * (-1\% - (-5\%)) = 2\%$]. S ez nemcsak az aktívak jövedelménövekedéséhez képest jelent szerényebb dinamikát, hanem az általános egy főre jutó jövedelménövekedéshez és a növekedési ütemhez képest is.

Vajon mit tehetnek a modern gazdaságok ennek a problémának a kezelésére? Lehet-e mindenkit megfelelően részeltetni a növekedés áldásaiból anélkül, hogy az érdekeltség gyengüljön? Milyen eljárásokkal csökkenthető számottevően az a társadalmi feszültség, amely a demográfiai változások miatt állt elő? A kérdésekre három különböző dimenzióban próbálunk választ keresni: (1) a demográfiai folyamatok, (2) a gazdasági működés és (3) a rövid távú feszültségkezelés, ciklikus elhárítás szintjén.

Lehetséges népesedési (népmozgalmi) megoldások

Mivel a felmerült probléma alapvetően demográfiai természetű, ezért kézenfekvőnek tűnik a megoldást is itt keresni. Okkal feltételezhetjük, hogy hosszú távra biztosított stacioner életkori-demográfiai viszonyok mellett (vagyis ha mindegyik korcsoport ugyanolyan mértékben bővülne vagy szűkülne, tehát relatív súlyuk változatlan maradna) a jelzett problémák nem jelentkeznének. Valamilyen módon tehát a kedvezőtlen népesedési folyamatokat kellene korrigálni.

A kibontakozás érdekében meghatározó lenne a termékenységi ráta növelése, a több gyermek vállalásának ösztönzése (igaz, a szimulációs számítások szerint ez korántsem elégséges). A nemzetközi és a hazai tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy a különféle állami támogatási rendszerek és gazdasági ösztönzők nem különösen hatásosak a szülési kedv stimulálására. Az egyéb (tudati) befolyásolási módszerek pedig még ennyire sem. Az általános gazdasági helyzet és kilátások javulásának szintén nincs egyértelműen pozitív hatása. Mindebből azonban nem következik, hogy haszontalan lenne bármiféle ez irányú kormányzati, vagy társadalmi kezdeményezés, pusztán a feladat nehézségére és az eredmények bizonytalanságára kívánjuk felhívni a figyelmet.

Megoldást jelenthet a bevándorlás elősegítése, ha az alapvetően a munkaképes felnőttekre irányul. Amennyiben pedig a bevándorlás a fejlődő országokból történik, akkor pozitív mellékhatásként a termékenységi ráta szolid emelkedésére is lehet számítani. Ezzel a megoldással azonban az a baj, hogy időben és térben csak igen korlátozott lehet. Az előbbi megszorítás úgy értendő, hogy egy-szerre csak kevés olyan munka van, amelyet az újonnan érkezettek azonnal el tudnak látni, az utóbbi pedig úgy, hogy szükség van bizonyos abszorpcióra, amelynek eredményeként a befogadás nagyobb konfliktusok nélkül megtörténhet.

A harmadik lehetséges megoldás a felnőttkor kitolása, a fiatalkor analógiájára. A szimulációs vizsgálatoknál láttuk, hogy az eltartók és eltartottak között jóval kedvezőbb arány alakul ki abban az esetben, ha az aktív kort felé megnyújtjuk. Praktikusan ez azt jelenti, hogy meg kell emelni a nyugdíjba vonulás korhatárát. Ezt a lehetőséget a legtöbb fejlett és előregedő ország igen hamar felismerte. A gyakorlati megvalósítás azonban hallatlan nagy ellenállásba ütközik (lásd az ausztriai és franciaországi³ tömegtüntetéseket), ezért igen bizonytalan.

Lehetséges gazdasági megoldások

Annak érdekében, hogy az eltartottaknak markánsan érzékelhető (bár az aktívakétól jelentősen elmaradó) mértékű jövedelemnövekedést tudjanak biztosítani, a legkézenfekvőbb megoldásnak a növekedési ütem felpörgetése tűnik. Változatlan gazdasági rendet feltételezve azonban ennek van két akadálya: egyfelől fokozódnak a környezeti terhek és rohamosan apadnak a nem megújuló erőforrások, másfelől a technikai fejlődés nem egyenletes, hanem szakaszos, lökésszerű, tehát nem biztosított automatikusan az állandóan magas potenciális növekedési ütem.

Szóba jöhet a főként időseket érintő társadalombiztosítások (nyugdíjjárulék, egészségi ellátás stb.) átalakítása, reformja. Ennek mérlegelése kapcsán azonban meg kell különböztetni két megoldási módot. Ha az ellátórendszerek finanszírozása az állami körön belül marad és az igényjogosultak anyagi hozzájárulása össztársadalmi szinten nem változik, akkor a forráshiány alapproblémáját továbbra sem oldottuk meg. Az előny legfeljebb annyi, hogy a reform nyomán hatékonyabb és az egyének számára jobban átlátható ellátórendszer jön létre. Lényegében ez a helyzet, ha egy országban a nyugdíjrendszer átáll a felosztó-kirovó módszerrel a tőkefedezeti megoldásra. Az összes felhasználható forrás nem bővül (és természetesen a befizetési terhek sem), csak egyes társadalmi csoportok számára lesz kedvezőbb a konstrukció, mások rovására (például a jól kereső fiataloknak előnyösebb a kevésbé jól kereső idősebbek kárára).

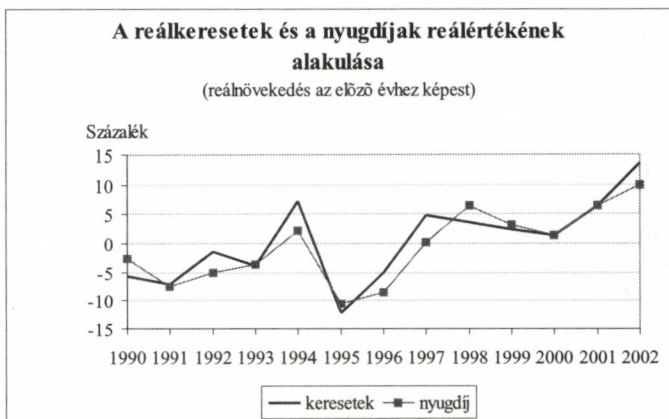
Ha – második esetként – a reform a vegyes finanszírozás felé mozdul el, ez a társadalom számára összességében többletforrást és -költséget jelent (az állami befizetés mellett megjelenik a magánbefizetés is). A magántőke és a magánfinanszírozás pótolhatja az igényekhez képest elmaradó állami juttatásokat, de ennek a fokozódó egyenlőtlenség az ára, különösen akkor, ha mindeközben az állam lemond erről a szerepről, és a feladatot, finanszírozási forrással együtt, átadja a magántőkének.

A gazdasági megoldás egy további változata, ha az állam leépíti és a magángazdasághoz utalja közfunkcióit. Itt elsősorban a közjósággként, illetve pozitív externáliaként működő oktatás, környezetvédelem és egészségügyi ellátás jöhet szóba. Ez igen vonzó megoldásnak tűnik, s már rövid távon is eredményeket hozhat, de tartósan erős negatív hatásai lehetnek. Egyfelől lényegesen növeli a egyenlőtlenségeket és rombolja a társadalmi szolidaritást, másfelől pedig rontja a hosszú távú növekedés esélyeit, hiszen ennek egyik motorja a humántőke.

Rövid távú, a politikai ciklushoz igazodó kezelés

Rövid távon természetesen az egész probléma elodázható, továbbhárítható a következő generációkra. A pillanatnyi politikai érdekek arra ösztönözhetik a kormányokat, hogy az idősök szavazatainak megszerzése érdekében a választások előtt a keresetek növekedésének megfelelően átmenetileg emeljék a nyugdíjakat. Ez csak költségvetési deficittel és az államadósság felhalmozódásával fedezhető. A választások utáni időszakban azután szükségszerűen a visszafogás következik, hiszen a produktív szektor számára kell a forrás.

2. ábra

A 2. ábra a rendszerváltás utáni magyar adatokkal támasztja alá a fentieket, azzal a kiegészítéssel, hogy természetesen a reálkeresetekre is vonatkozik a négyéves választási periódusnak megfelelő ciklikus mozgás.

Ez a megoldás a rövidlátó és rövid memóriájú választói magatartásra épít, igen gyakran nem is eredménytelenül. Mindazonáltal minden idődimenzióban káros. Ak-

tuálisan azért, mert mesterséges ciklikus mozgást visz a gazdaságba, perspektivikusan pedig azért, mert a terheket a következő generációkra hárítja.

Epilógus

Mi következik a leírtakból? Mindenekelőtt az, hogy az adott keretek között nincs lehetőség az ellentmondások feloldására, a demográfiai és a környezeti változások kemény korlátot állítanak a további fejlődés elé. A fejlett világban az elmúlt 150–200 esztendő a gazdaság térnyeréséről szólt. Ennek során fokozatosan megszabadult a társadalmi beágyazottságtól és béklyóktól, s egyre inkább a saját törvényei szerint működött. Határtalan expanziójával, a technika fejlődésével, a lakókörnyezet humanizálásával stb. a gazdaság győzedelmesnek mutatkozott. Ugyanakkor viszont szétzilálta a társadalmak bonyolult reciprocitási viszonyait, a háromgenerációs családmódellet, a sokszínű kulturális kapcsolatokat stb. Uralmi pozíciója paradox módon éppen akkor ér véget, amikor a globalizáció révén a multinacionális vállalatóriások soha nem látott módon terjedtek el és jutottak kulcspozícióba. Ezek azonban nem új mozgásformát kínáltak, hanem csak felerősítették az ellentmondásokat, felgyorsítva a végkifejletet. A társadalom finomszerkezetét szétroncsoló haszonelvű gazdaság önnön logikája szerint már nem tud megújulni, és nincs hova fordulnia újabb tartalékokért.

A továbblépés avagy a fejlődés alternatíváit illetően igen sok lehetőség kínálkozik. A várható vagy valószínű konkrét fejlemények felvázolása éppen ezért tág térben mozog. Ha helytálló az elemzésünk, akkor ezek a változások lényegében mind ugyanazokból az alapelemekből következnek. Eszerint (1) a fejlett országokban jelentősen és tartósan mérséklődik a gazdasági növekedés üteme, (2) a társadalmaknak meg kell tanulniuk a nem dinamikus

bővülő gazdaság teremtette feltételek között élni, ami természetesen radikális értékrend-váltást tételez fel, (3) a gazdaságok valamilyen mértékben alárendelődnek a társadalmaknak, és ismét (természetesen egészen más módon, mint a prekapitalista formákban) beágyazódnak a társadalom szövetébe.

Az optimista forgatókönyv szerint az emberiség a következő évtizedekben képes lesz szembenézni ezekkel a problémákkal és levonni a megfelelő következtetéseket. A pesszimista forgatókönyv szerint viszont ehhez a radikális váltsáshoz – illetve szükségességének belátásához – nagy válságokra, sokkokra és kataklizmákra lesz szükség. Az emberiség eddigi története inkább az utóbbit valószínűsíti. Bár ha jól belegondolunk, még ez sem reménytelen változat, hiszen esélyt ígér az újrakezdéshez.

MELLÁR TAMÁS

Felhasznált irodalom

Bossel, H.: *Modelling and Simulation*, A. K. Peters Ltd., Wellesley, MA. 1994.

Cseh-Szombathy L. (szerk.): *Népesedés és népességpolitika*. A népesedéspolitikai ad-hoc munkabizottság megbízásából készült tanulmányok. Kézirat, Budapest 2000.

Demeny, P.: Population Policy Dilemmas in Europe at the Dawn of the Twenty-First Century, *Population and Development Review*, Vol. 29. No. 1, March 2003. 1–28.

Hablicsek L. –Tóth P. P.: A nemzetközi vándorlás szerepe a magyarországi népesség számának a megőrzésében 1999–2050 között. In: *Népesedés és népességpolitika* (szerk.: Cseh-Szombathy L.) 329–357.

Vukovich Gy.: Népesedési gondok Magyarországon és Európában Magyar Szemle, Új folyam X. évf., 2002. 5–6. szám.

Jegyzetek

- 1 Ezzel a kérdéskörrel foglalkozott Demény Pál jeles magyar demográfus egyik legutóbbi tanulmányában (Demény [2003]) és Vukovich György [2002] a *Magyar Szemle* egy korábbi számában megjelent munkájában, kiváló áttekintést adva a fő problémákról Magyarország és Európa viszonylatában.
- 2 A számítógépes szimulációhoz a Bossel [1994] könyvében található háromgenerációs modellt használtuk. A Habcsek–Tóth szerzőpáros a standard népesség-előrejelzési modellt használva lényegében ehhez hasonló eredményekre jutott, lásd Cseh-Szombathy [2000] kötetében.
- 3 A francia parlament július 24-én ennek ellenére mégis megszavazta Raffarin törvénycsomagját, amely lehetőséget nyújt az aktív korhatár kitolására.

K: Wány Szabó Gábor

x 339.4

x 228

Cm' G. Tanulmány

A FOGYASZTÁS ZSÁKUTCÁJA

Globalizálódó, egyre feszültebb és egyre zavarosabb világunkat a 21. század első éveiben talán csak egyetlen közösnek nevezhető szándék köti össze: a fogyasztásé. A gazdag északon már nemcsak néhány kiválasztott, hanem szinte mindenki alapvető jogának tekinti az anyagi javak egyre bővülő élvezetét, aminek következtében egyre nagyobb mértékben zsákmányoljuk ki megújuló és meg nem újuló nyersanyagforrásainkat. Az anyagi igényekkel együtt nő a bizonytalanság, az egyik oldalon harsány optimizmus, a fogyasztás istenítése, az egyre teljesebbnek kikiáltott egyéni szabadság kritikátlan dicsérete, a másik oldalon baljós jóvendölések a környezet pusztulásáról, a közösségek bomlásáról és a növekvő társadalmi feszültségekről. Eltűntek a biztosnak hitt fogódzók, kapkodjuk a fejünket az információ ránk zúduló áradatában, és erőt vesz rajtunk a szorongás.

A tudomány nem képes betölteni a rá kirótt szerepet, nem ad választ arra, hogy mi is lehet az élet értelme, mert érvényességi köre csak a megfoghatóra, a bizonyíthatóra, a valóságosra terjed ki. Hatósugara egyelőre korlátozott, és nem tudja megjósolni, hogy környezeti és társadalmi katasztrófák sorozata vár-e ránk a közeli jövőben, vagy simának nevezhető átmenet után jutunk-e el a 21. század végére, amikor már több mint tízmilliárd ember fog élni és fogyasztani a Földön. Sokan, mint azok is, akik a hagyományokból és a vallásból merítenek, ösztönösen érzik, hogy

nem tartható, még kevésbé bővíthető a fogyasztás mai szintje.

Mások viszont a rációra hivatkozva félresöprik az aggályokat, szerintük nem kell feladni megszokott kényelmünket, korlátozni a hatalmas bőségben rendelkezésünkre álló anyagi javak fogyasztását, mert a technológia mindent megold, előteremt az újabb forrásokat és eltünteti a hulladékhegyeket.

Ebben az írásban arra hívjuk fel a figyelmet, hogy hűvös érveléssel is alátámasztható az ösztönös aggodalom a jövőért, és ebben a vonatkozásban, ahogyan mindig is lennie kéne, összhangban van a tudás és a hit. Gondolataink kifejtésére, a jövő felvázolására az evolúció elméletét hívjuk segítségül, melynek törvényszerűségei az ősrobbanás óta évmilliárdokon keresztül napjainkig alakították a változásokat, valószínű tehát, hogy lehetővé teszik az extrapolációt. Ma egyre többen terjesztik ki a biológiai evolúció gondolatát az ősrobbanást követő fizikai, csillagászati, geológiai és kémiai folyamatokra éppúgy, mint az ember megjelenését követő pszichológiai és társadalmi jelenségekre, születőben van tehát a történetírás egy új szintézise. Fontos kiemelni, hogy a mai hivatalos fogyasztási ideológiákkal szemben nem az egyszerű mennyiségi növekedést, különösen nem a gazdaság növekedését tekintjük fejlődésnek, hiszen az evolúció ennél lényegesen bonyolultabb. Manapság elég gyakran figyelhető meg a fejlődés azonosítása a pusztán növekedéssel, pedig nem kizárt, hogy a bajok forrása többek között éppen a túlegyszerűsítő, mindent matematikai képletekkel leírni akaró gondolkodásmód, mely a szellem csodálatosan bonyolult világát igyekszik egyetlen betonteknővé redukálni, hogy szabadon körözhessen benne mechanikus elméleteivel.

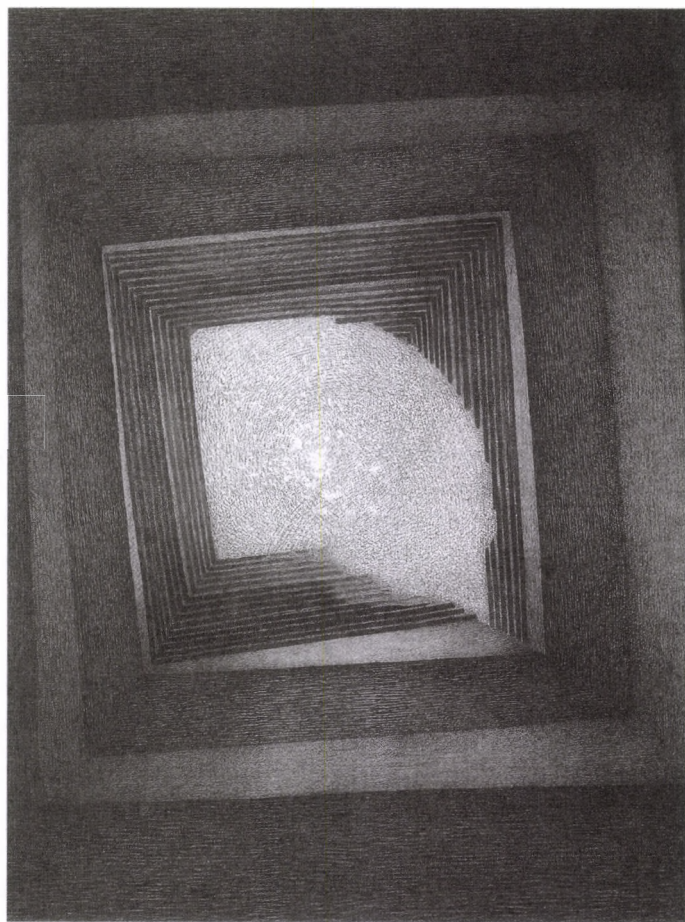
Az alábbiakban *evolúció alatt az összetettség növekedését értjük*, vagyis két rendszer közül az összetettebbet tekintjük fejlettebbnek (Teilhard de Chardin, 1980). Az összetett-

ség, a komplexitás lényegének pontos meghatározása nem egyszerű feladat, matematikai szigorral talán nem is lehetséges, de azért mindenki tudja, miről van szó. LaPorte (1975) nevéhez fűződik egy könnyen befogadható meghatározás, aki szerint a szervezett rendszerek összetettségének fokát az összetevők száma és kölcsönös függésük foka (integráció), valamint változatossága (differenciálódás) határozza meg. Lássuk tehát, hogyan nőtt világunk összetettsége az idők folyamán.

A kezdetekben tudomány mai állása szerint a világegyetem összes anyagát az úgynevezett „őstojás”, egy rendkívül kicsiny térfogatban összezsúfolódott hatalmas energiacsomó foglalta magába (Peebles et al., 1998). Az őstojás, amellet, hogy elképzelhetetlenül sok anyag koncentráldott benne, iszonyatosan forró is volt. A hatalmas energia az ősrobbanás következtében szabadult ki börtönéből és kezdte el betölteni az egyre bővebben rendelkezésére álló teret. Mintegy tizenkétszáz évvel ezelőtt megtörtént az ősrobbanás, és megindult az univerzum evolúciója, melynek során egyre csökkent a hőmérséklet, ugyanakkor egyre összetettebbé is vált a világ.

A föld puszta és üres volt, és sötétség volt a mélység felett, és Isten lelke a vizek felett lebegett. És Isten szólt: „Legyen világosság!” És lett világosság. (Ter 1,2–3). Kialakultak a legegyszerűbb elemi részecskék, majd az atomok, a csillagok és a csillagrendszerek. A csillagok közötti térben jöttek létre először az összetett anyag építőkövei, a kémiai molekulák, majd négy és fél milliárd évvel ezelőtt létrejött a Naprendszer és benne a Föld, a maga különböző gázokból álló légkörével, melyből később jelentős mennyiségű víz csapódott le a felszínen. Már az élet megjelenése előtt kialakult a szilikátásványokból álló köpeny. Az atomok sokféle molekulává kapcsolódtak össze, melyek egyre bonyolultabbá váltak.

Az élet az ősóceánban minden bizonnyal különleges és igen bonyolult szerves molekulák kialakulása után je-

BIKÁCSI DANIELLA: RAGYOGJ, RAGYOGJ CSILLAGOM, 2000

lent meg, körülbelül három és fél milliárd évvel ezelőtt (Orgel, 1973). Az őssevesben úszkáló biológiai makromolekulák egyelőre ismeretlen módon szerveződtek bonyolultabb egységekké. Valószínűleg olyan csoportosulások alakultak ki, melyek az élet előzményeinek tekinthetők. Viszonylag gyorsan, néhány százmillió év alatt kialakultak a legegyszerűbb életműködést mutató egysejtűek, majd a magasabb rendű élő szervezetek. Elindulhatott a biológiai evolúció, kikényszerítve a sejtek és az általuk alkotott szövetek újabb és bonyolultabb szerveződéseinek létrejöttét. Megjelentek az első növényi sejtek, melyekből a mai növényvilág kifejlődött, majd ezekből elágazódva a legegyszerűbb állatokban fokozatosan kialakult az idegrendszer primitív formája, ennek növekedése és differenciálódása szabta meg a továbbiakban a fejlődés irányát. A törzsféldés sikeres ága lett a gerinceseké, mely halakon, hullőkön keresztül vezetett az emlősökhöz. Idegrendszerük egyre nagyobbá és egyre differenciáltabbá vált, agykoponyájuk térfogata egyre nőtt.

Körülbelül egymillió évvel ezelőtt fejlődött ki a főemlősök közül az ember, az első tudatos lény, akit idegrendszerének, agyának rendkívüli fejlettsége különböztet meg a többi élőlénytől. Fokozatosan létrejöttek a különböző emberi közösségek, mindenekelőtt a család, melyen belül szükségletté vált az utódok nevelése, az ismeretek kicserélése, a beszéd, a gondolatok egyeztetése és az összehangolt cselekvés. Az emlékezet segítségével tárolhatók, elemezhetők és továbbadhatók lettek a napi tevékenység során szerzett információk. A családok az idők során egyre nőttek és erősödtek, kialakultak belőlük a nagyobb közösségek, a nemzetségek és a törzsek, melyek letelepedtek, megteremtve a mezőgazdasági tevékenység feltételeit. A közös termelés céljából helyhez kötött embercsoportok egyre szervezettebbek lettek, és mintegy tízezer évvel ezelőtt megalapították az első városokat. Kialakult az írás, feltalál-

ták a könyvnyomtatást, mely a megszerzett információ rögzítését és terjesztését tette lehetővé. A 15. és a 16. század fordulóján indultak útra Nyugat-Európából a nagy felfedezők, eljutottak Amerikáig, Indiáig és a déli tengerekre. Galilei, Newton és társaik munkásságával kezdődött, majd egyre nagyobb mértékben teljesedett ki a tudományos forradalom. Az amerikai magyar Neumann János elméleti munkássága alapján kifejlesztett számítógép a tudományos laboratóriumokból indult diadalútjára, és mára betölti mindennapjainkat. Az elmúlt évtizedekben egyre gyorsulva haladunk az információs társadalom felé, mely az egész világra kiterjedő hálózata révén azonnal és óriási bőségben terítheti az emberiség által felhalmozott információkat.

Az evolúció hosszú története során, melyről a mai tudomány egyre részletesebb és egyre több ismeretet szolgáltat, kikristályosodott néhány markánsan érvényesülő irányzat, mely évmilliárdok során befolyásolta, vélhetőleg még a jövőben is sokáig fogja befolyásolni a folyamatokat. Eme általános szabályszerűségek közül vegyünk most szemügyre kettőt, amelyek kiemelt szerepet játszanak eszmefuttatásunk szempontjából. Az egyik az *önfenntartás* ösztöne és a hozzá kapcsolódó verseny a táplálékért és az élőhelyért, a másik a *fajfenntartás* ösztöne, mely szaporodásra készíteti az egyedeket, hogy ezáltal sokszorozzák meg magukat, újítsák meg fajukat, és maradjanak fenn utódaikban haláluk után. Az önfenntartás előfeltétele az anyag, az energia és az információ folyamatos *fogyasztása*, melynek révén áll rendelkezésünkre a táplálék, a ruházat, a lakóhely. Az ember azonban nemcsak ezekhez, hanem a szórakozáshoz és a sokszor öncélú kényelem megteremtéséhez is sok, egyre több anyagot és energiát fogyaszt.

A biológiai evolúció hajtóereje az önfenntartás és a fajfenntartás által vezérelt *verseny* a korlátozott forrásokért, mint amilyen az élelem, a víz, a szexuális partner vagy az

életér (Purves et al., 1992). Az evolúció darwini elmélete szerint a nagy számban megszülető, egymáshoz nagyon hasonló, de mégis jelentős különbségeket mutató populációban azok az egyedek és közösségek tudtak előnyhöz jutni, ezáltal fennmaradni, melyek jobban alkalmazkodtak a környezethez. A *sokszínűség* tehát ugyancsak jellegzetes és folyamatosan érvényesülő, nélkülözhetetlen vonása az évezredek óta zajló evolúciónak. A fejlettebb élőlények esetében megjelent az *együtműködés*, mely egy szervezeti hierarchiában azonos vagy közeli helyet elfoglaló egyedek, kisebb és nagyobb csoportok között jöhetett létre, így biztosítva előnyt az együtt nem működő individuumokkal szemben. Már az élő sejten belül is megvalósul a kooperáció az átörökítő és az energiatermelő egységek között, és az élővilágban a példák sokaságát lehet találni az együtműködésre a sejtek differenciálódásától a rovarok összehangolt közösségein keresztül az emberi társadalmakig. Az együtműködésnek az egyedek hasznát láthatják akkor is, ha lemondanak rövid vagy akár hosszú távú igényeikről, ezért cserébe később jobb és több zsákmányhoz, nagyobb biztonsághoz juthatnak, csoportosan sikeresebbek lehetnek a létért folyó küzdelemben. Bizonyos fejlettségi szint felett a faj fenntartása is csak úgy lehetséges, ha megfelelő az együtműködés, hiszen az ivaros szaporodáshoz két fél kell. A tojó és a kakas közösen táplálják utódaikat, a farkaskölykök hordában tanulják meg a vadászat fortélyait. Már az állatvilágban is megjelenik az altruizmus, mely akár oda is vezethet, hogy az egyed nem követi önfenntartási ösztönét, hanem feláldozza érdekeit, akár az életét is az őt befogadó közösségért, vagyis a fajfenntartásért.

A harmadik évezred első éveire az *ember önfenntartási ösztönéből fakadó csillapíthatatlan vágy a fogyasztásra számtalan korlátot ledöntve diadalmaskodik, és önmérsékletet nem ismerve, a fajfenntartást is háttérbe szorítva* törekszik minden mértéket meghaladó, lineáris növekedésre. Ennek oka nem

csupán a népességrebbanás, mely jelentősen megváltoztatta az egyes civilizációk erőviszonyait, és rövid időn belül felborította a korábbi egyensúlyt, hanem legalább ilyen mértékben az egy főre jutó fogyasztás jelentős növekedése. Ma már az emberek nagy tömegei nem csupán az élet fenntartásához és reprodukálásához, az utódok felneveléséhez szükséges minimális anyagot és energiát fogyasztják, hanem ki akarják elégíteni számtalan további materiális szükségletüket is, mint a divatos ruházat, a tágas lakás, gondoskodó egészségügyi ellátás, magas színvonalú oktatás vagy az utazás. Kialakult a presztízs fogyasztás, mely egyre nagyobb szerepet játszik az egyén társadalmi csoportban elfoglalt helyének meghatározásában, és jelentős mértékben meghatározza a társadalmi hierarchiában elfoglalt státust. Tehát távolról sem az önfenntartást, hanem pszichés igények kielégítését szolgálja. Más szóval az anyagi fogyasztási igények egy ponton túl már az egyén érzelmi állapotából és nem a szükségleteiből erednek. A fogyasztás bővülésének ijesztő vonása, hogy a szükségletek korlátlanul növekednek: minél nagyobb a jólét, annál nagyobb a szakadék az igények és kielégítettségük szintje között. Bár ez elsősorban a nyugati társadalomra jellemző, nem maradnak mentek a kísértéstől más civilizációk sem. Fő célkitűzéseikhez tartozik a fogyasztás növelése, ami csak a gazdaság modernizálásával, a technológia fejlesztésével, az irányítási rendszer átalakításával érhető el. A szükségletek kielégítése pillanatnyi örömmel jár, de csak addig, amíg újra meg nem jelenik a hiányérzet, majd az unalom, ami újabb fogyasztásra készítet.

Az anyagi fogyasztás ugrásszerű növekedése oda vezetett, hogy kizsákmányoljuk, és súlyosan elszennyezzük a környezetünket. Az általános helyzetet legjobban az energiafogyasztással jellemezhetjük, ami eléggé riasztó képet mutat. Az átlagos emberi életműködés fenntartásához szükséges energia 14-szeresét használjuk fel ezerféle szükségletünk, mint a fűtés és hűtés, a főzés és élelmiszer-tartó-

sítás, világítás, ipari tevékenység és a szállítás kielégítésére (Schoot Uiterkamp, 2000). 1950 és 1970 között a kereskedelem által elosztott energia mennyisége évi 5%-kal nőtt, ezután csökkent a növekedési ráta, de 1993-ra a világ energiafogyasztása másfélszerese lett az 1973. évinek, nyolcszorosra az 1950. évinek (UN, 1997). Nagyok a különbségek, a fejlett ipari társadalmak a világ energiafogyasztásából nem kevesebb, mint 60%-kal részesednek, ugyanakkor a fejlődő országokban is dinamikusan nő a felhasználás, igaz, hogy igen alacsony viszonyítási alaphoz képest. Bár az USA éves energiafogyasztásának a jelenlegi technológiával kiaknázzható kőolajtartalékok a százhuszszorosát, a földgáztartalékok a kilencvenszeresét, a kőszéntartalékok pedig az ezerhatszázszorosát teszik ki, ha a világon minden ember annyit fogyasztana, mint az USA polgárai, a kibányászható szén 80, a kőolaj 6, a földgáz pedig csak 4 évre lenne elegendő. Márpedig a világon sokan, sok szempontból nem tekintik mintának a Nyugatot, szelídebb vagy durvább formában harcolnak is vele, egyben azonban minden más elvet feladva, hűségesen követik: növelni akarják az életszínvonalat, amiről azt hiszik, hogy azonos az egy főre eső anyag- és energiafogyasztással.

Eltűnnek a megújuló nyersanyagforrások, soha nem látott tempóban irtjuk az erdőket, szennyezzük az élővizet és a levegőt, tesszük tönkre a termőtalajt. Sok-sok kisebb és nagyobb jel mutat arra, hogy képesek vagyunk tönkretenni az emberi léptékben hatalmasnak tetsző földgolyót, veszélyeztetve a jövő generációk életlehetőségeit, kockára téve lehetőségeit. Sürgősen mérsékelnünk kellene az anyagi fogyasztást, csökkenteni a hulladékok mennyiségét, őrizni anyag- és energiaforrásainkat. Vannak ugyan biztató próbálkozások, a kormányok széles körű egyetértését élvezzi az 1987-ben készült jelentés közös jövőnkről (Brundtland, 1987), világkonferenciát rendeztek a környezetről Rio de Janeiróban 1992-ben, majd tíz évvel később

a dél-afrikai Johannesburgban, sőt, úgy tűnik, hogy sikerrel fékezték meg az ózonlyuk növekedését, az alapvető irányzatok azonban nem változtak. Meggyőző tudományos bizonyítékok híján, Japán csendes támogatásával az USA kongresszusa nem hajlandó ratifikálni az üvegházhatást okozó gázok kibocsátását szabályozó kiotoi egyezményt, növekszik a különbség szegény és gazdag, Észak és Dél között, de a gazdag országokon belül is. A növekvő feszültséget jelzi a New York-i Világkereskedelmi Központ elleni terrortámadás, a közel-keleti háború és számtalan kisebb-nagyobb válsággóc világszerte. Az óvatos ember ilyenkor elgondolkodik, és mérlegeli a lehetséges veszélyeket, ehelyett a nyugati civilizáció központjaiban eufórikus hangulatban ünneplik a győzelmi jelentéseket, hiszen úgy mond végleg diadalmaskodott a piacgazdaságra épülő, liberális rendszer, és nem maradt más hátra, mint megvárni, amíg az egész világ rááll erre a pályára (Fukuyama, 1994). A GDP növekedése egymagában jelenti a haza üdvét, ne törődjünk a távoli földrészek szegényeivel, unokáink jövőjével, a lényeg, hogy itt és most nekünk jó legyen!

Spengler már száz éve felvetette, hogy az addig egyeduralkodónak hitt nyugati civilizáció számos jelét adja a hanyatlásnak, és majd száz évvel később is egyre többen foglalkoznak a dekadencia kérdésével. Mint a Nobel-díjas Konrad Lorenz könyvének címe sugallja, embervoltunk hanyatlásnak indult (Lorenz, 2002). Ma már nemcsak a megszállottak és a látnokok, hanem a legtöbb gondolkodó ember érzi, hogy valami baj van. Hiányzik a vallás, különvált a spirituális és a világi tekintély, oda a lélek megnyugtató bizonyossága. A Nobel-díjas Jacques Monod (1970) azt állítja, hogy „az ember végtére is megértette, hogy egyedül van az érzéketlen végtelenség univerzumában, melyből pusztán a véletlen folytán emelkedett ki”. Ha egyetértünk Monod divatos szemléletével, ha nem tudjuk, mit hoz a jövő, és nem is hiszünk abban, hogy a létnek értelme van, nem marad más

hátra, mint a más élvezni, mégpedig a lehető legteljesebben. A mi világunknak úgyis vége lesz, ha meghalunk, nem érdemes tehát törődni a következő generációk üdvével.

Eluralkodott az a meggyőződés, hogy az egyén üdve fontosabb, mint a közösségé. Ez talán érthető, miután a 20. század két métélye, a faszizmus és a kommunizmus nagy erővel és hatékonyan irtotta az egyéniségeket, mérgezte az önálló gondolkodást, mindenkire ráerőltetve az „egyedül igaz, közös eszmét”. Nagy árat kell azonban fizetni azért, ha az egyén tartósan a közösség fölé kerekedik, hiszen a fejlődés szempontjából előnyt élveznek azok a csoportok, melyek tagjai sikeresen együttműködnek egymással. A történelem során is megfigyelhető, hogy az emberi közösségek közül is azok győzedelmeskedtek hosszabb távon, amelyek jobban szervezettek voltak, amelyekben az egyének nagy számban képesek voltak alárendelni magukat a csoport érdekeinek, amelyek hittek a jövőben.

Az értékek szerepét a jog vette át (Lustiger, 1997), a lelkiismeret és a szabadság a törvényre és a politikára redukálódik, márpedig Cicero szerint a jognak hivatása, hogy alávesse magát annak az igaz, racionális, az emberi nemre érvényes, megváltoztathatatlan és örök törvénynek, mely megjelöli a jót, megtiltja a rosszat és előírja a kötelességet. Az alapvető erkölcsi törvényeket generációk ezrei örökítették az utódokra, nem valószínű tehát, hogy a mégoly sikeres, de csak néhány évszázadra visszatekintő tudomány eredményei ezeket lényegesen megváltoztathatnák. A nyugati ember megszabadult a büntudattól, amit előírások tömkelegével helyettesít, és kikapcsolja önmaga ellenőrzését, elhárítja a felelősséget. Így történhet meg, hogy minden józan belátás és méltányosság ellenére, a paragrafusok csűrésével és csavarásával kemény munkával kidolgozott szabadalmakat lehet elbitorolni, de akár gyilkosok is elkerülhetik a méltó büntetést, ha van elég pénzük egy dörzsölt védő megfizetésére.

Az emberiség mértéktelen szaporodása, az örületig fokozódó versengése, növekvő fegyverkezése, és a városi ember elpuhultsága eredetileg a fajfenntartó ösztönből ered, mindegyik mögött felfedezhető valamely ősidők óta létező szükségszerűség (Lorenz, 1994). Mára azonban ezek a tevékenységek részben vagy egészen kikerültek a hagyományos szabályozómechanizmusok ellenőrzése alól, és elszabadulva jelentős károkat okoznak. Túlzottan eredményesen törekszünk az örömök szerzésére és a kellemetlenségek elkerülésére. Bár ez a késztetés eredetileg fontos része volt az ember túlélési stratégiájának, mostanra a visszájára fordult és a túlélés akadálya lett, ahogyan Lorenz állítja. Sokan azonnal ki akarják elégíteni a vágyaikat, a későbbi megtérülés nem vonzó, ezt ösztönzi a reklám is a behaviorista pszichológia teljes fegyvertárának bevetésével. A hozzászokás miatt egyre erősebb ingerekre vágyunk, ezért is nyúlnak sokan a droghoz, ami azonnali és tökéletes kielégüléshez vezet, de csak egy röpké pillanatra, hogy utána következzen a hagymázos ébredés.

Jelentősen nőttek a különbségek, ami nagy feszültségeket okoz, ezt sok képzetlen ember erőszakos bűnözéssel próbálja feloldani. A milliós metropolisok, mint Los Angeles, Sao Paolo és Lagos a bűnözés melegágyai, ahol a jólszituált lakosok fegyveresen védett, kerítéssel körülvett gettókba szorúlnak vissza (Martin és Schumann, 1998). Ez nemcsak lehetőség, hanem kényszer is, hiszen a gyermekek sincsenek biztonságban. Az Egyesült Államokban egy átlagos napon százezer tanuló visz magával fegyvert az iskolába, és negyvenet sebesítenek vagy ölnek meg közülük. Mindennaposak az erőszakos, sokszor öncélú bűncselekmények, az USA-ban bebörtönzöttek száma az 1980. évi 200 ezerről mára 1,4 millióra ugrott (New Scientist, 2002), és Kaliforniában a börtönökre fordított kiadások

meghaladják a kulturális költségvetést (Martin és Schumann, 1998).

Riasztó jelenség a családok szétesése. A család a társadalom alapegysége, fontos gazdasági funkciója mellett az utódok nevelésének legalkalmasabb, mással nem helyettesíthető színtere (Ranschburg, 1984), mind a mai napig nem tudták sem kommunával, sem óvodával, sem más közöséggel helyettesíteni. Míg száz évvel ezelőtt általános volt a nagycsalád, sok gyerekekkel, nagyszülőkkel, befogadott közeli vagy távoli rokonokkal, mára elterjedt a nukleáris családmódel, mely csak a szülőkre és egy-két gyerekre korlátozódik, ha egyáltalán létrejön. A helyzet folyamatosan romlik, az USA-ban például már minden második fiatal nő egyedülálló, minden második házasság végződik válással. Az ilyenkor tapasztalható sokkoló feszültségek, súlyos konfliktusok a szülők között maradandó sebeket ejtenek a gyermekek lelkén, amire azok teljesítményük csökkenésével, ideges panaszokkal, néha súlyos devianciával reagálnak. Nem csoda, hogy felnöve már eleve félnek a családalapítástól, inkább az élettársi viszonyt vállalják, mely nem jár kötöttséggel, sem felelősséggel. A család válságban lévő intézménye rontja a társadalmi beilleszkedési szabályok elsajátításának esélyeit a gyermekkorban. Az apa, ritkábban anya nélkül felnöve gyermekek nélkülözik a megfelelő mintákat, egyoldalú, kizárólag nőies vagy kizárólag férfias befolyás alatt vannak, ami később nehezíti a párválasztást.

Több vonatkozásban csökken a kulturális sokszínűség. Az egyre tömegesebbé váló fogyasztási igények kielégítésének fontos eszköze a szabványosítás, ez teszi lehetővé, hogy könnyen kicserélhető valamely berendezés egyik alkatrésze egy másikkal, mely esetleg több ezer kilométer távolságban készült beépítése helyétől. Szabványosították a munkafolyamatokat is, ennek látványos sikerét a Ford-művek T-modellje szolgáltatta. A futószalag mel-

lett dolgozó munkások mindig ugyanazokkal a mozdulatokkal, ugyanolyan alkatrészeket építettek be a készülő autóba, mely így sokkal gyorsabban elkészülhetett, és sokkal olcsóbban, sokkal többen vásárolhatták meg. A fogyasztás demokratikus tömegesítésének ára a sokszínűség visszatorzulása, a használati tárgy eszmei leértékelése, a kézműves munka fokozatos elsekélyesedése lett. Jól példázza ezt a gépkocsik uniformizálódása, amit a technológiai követelmények azonossága kényszerít ki. Az aerodinamikai tulajdonságok optimalizálása következtében az autók külső alakja nem mutat túl nagy változatosságot, akár Londonban, akár Rio de Janeiróban, akár Új Delhiben futnak. Egy bizonyos típusból, mint amilyen a híres Volkswagen „bogar”, akár több millió is készült, szemben a néhány évszázaddal ezelőtti helyzettel, amikor szinte minden hintó és parasztszeker kissé eltérő formát öltött, magán viselve készítőjének letörölhetetlen keze nyomát.

A sokszínűség ellen hat a multinacionális nagyvállalatok egyes népszerű termékeinek elterjedése is az egész földgolyón. Ma már szinte mindenütt lehet egyforma receptre készült hamburgert enni a McDonald's vendéglőkben, a Coca-Cola pedig 200 országban kapható, ez több, mint ahány tagja van az ENSZ-nek. Nem kell nagy fantázia ahhoz, hogy feltételezzük: a hamburgert és kólát gyártó nagyvállalatok végső – egyelőre talán meg sem fogalmazott – célja csak az lehet, hogy a Föld minden országában, mindenki, mindig az ő termékeiket fogyassza. Ha ez a virtuális és – reméljük – teljesen irreális cél megvalósul, vége a helyi konyhák csodálatos változatosságának, az ízek nemzetközi kavalkádjának, mely nemcsak kulináris, de sokszor mélyebb kulturális örömök forrása is lehet.

Az innováció gyorsuló és sokszor bizony kényszerű folyamatában általában nem őrizzük meg, hanem mindelestül elvetjük a meghaladott régit. A „dobd el” társadalomban az áruk egyre rövidebb ideig szolgálják tulajdono-

sukat, hol van már az idő, amikor – igaz, jó pénzért – húsz évig is használható ünneplőruhát vagy cipőt vehetett az ember. A használati cikkek túl gyors körforgása jelentősen növeli a hulladék mennyiségét, nagyobb anyagi terhet ró a felhasználóra. A robbanásszerűen bővülő szoftveripar állandóan új és új termékeket dob piacra, melyek használatát mindig újra meg kell tanulni, azonban az így megszerzett tudás mulékony, csak a következő szoftver megjelenéséig tart. A fogyasztási cikkek gyors avulásánál nagyobb baj azonban a hagyományos értékek tagadása, a transzcendencia kiiktatása, ami tömegeket foszt meg a gyökereiktől, ezáltal táplálja az elidegenedést, és minden bizonnyal hozzájárul a drogok, a fanatikus szekták és más válságjelenségek térnyeréséhez. A figyelmet mindenáron felkelteni kívánó kereskedelmi média hatására állandósul az erőlködés a „hagyományteremtésre”, így próbálva biztosítani egyes érdektelen rendezvények jövőjét, elsöpörve sok meggyökeresedett, jó szokást.

Az evolúció során a versengő irányzatok közül mindig kiválik egy, mely egyesíti magában a korábban kialakult megoldásokat, és meghatározza a fejlődés sikeres irányát. A többiek zsákutcába kerülnek, nem képesek megújulni, és bár igen sokáig fennmaradhatnak, végeredményben megállnak a fejlődésben. A sikeres irány a sejttaggal és energiatermelési központtal rendelkező eukarióta sejtektől a szervek és az idegrendszer kialakulásán át a gerincesekig, majd az utódok számára hosszabb idejű fejlődést lehetővé tevő emlősökig és a legfejlettebb idegrendszerű emberig vezetett. A történelem során is nyomon követhető a fejlődés, az emberek közösségekbe tömörültek, majd kialakult a nyelv, a könyvnyomtatás, később a számítógép bevezetésével egyre könnyebbé vált az információ cseréje. A technológia szenzációs eredményei soha nem látott magasságokba repítették a nyugati civilizációt, de már

látszanak a kifáradás jelei. Nem szabadulhatunk a gondolattól, hogy evolúciós zsákutcába futottunk, ahonnan már nincs kiút. Mások, másutt, másképp fogják építeni a jövőt, olyanok, akik bíznak benne, akik számára van értelme az életnek. Nem tudjuk, honnan, minek a hatására indul majd a megújulás, milyen alakot ölt, és kik fogják véghezvinni. Csak reménykedhetünk benne, hogy mi, magyarok is kivehetjük belőle a részünket, hiszen már húsz éve felismertük a veszélyt (Endreffy és Kodolányi, 1983). Bízunk benne, hogy egy évszázad múltán az ükunokáink már nem fognak szorongani!

NÁRAY-SZABÓ GÁBOR

Irodalom

Brundtland, G. H., szerk. (1988). *Közös jövőnk*, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

Endreffy Z., Kodolányi Gy., szerk. (1983). *Ökológiai kapcsolatok*, Népművelési Intézet, Budapest.

Fukuyama, F. (1994). *A történelem vége és az utolsó ember*, Európa, Budapest.

La Porte, T., ed. (1975). *Organized Social Complexity: Challenge to Politics and Policy*, Princeton University Press, Princeton.

Lorenz, K. (1994). *Az agresszió*. Katalizátor Iroda, Budapest.

Lorenz, K. (2002). *Embervoltunk hanyatlása*, Cartaphilus, Budapest.

Lustiger, J. M. (1997). *Emberhez méltón*, Vigilia, Budapest.

Martin, H. P., Schumann, H. (1998). *A globalizáció csapdája*, Perfekt Kiadó, Budapest.

Monod, J. (1970). *Chance et nécessité*, Seuil, Paris.

New Scientist (2002). *Time to Rethink Everything*, April 27, 29–52. 1.

Orgel, L. E. (1973). *The Origins of Life*, Wiley, New York.

Peebles, P. J. E., Schramm, D. N., Turner, E. L., Kron, R. G. (1998). *Scientific American Special Issue: The Magnificent Cosmos*.

Purves, W. K., Orians, G. H., Heller, H. C. (1992). *Life, The Science of Biology*, Sinauer, Sunderland, MA.

Ranschburg J. (1984). *Szeretet, erkölcs, autonómia*, Gondolat, Budapest.

Schoot Uiterkamp, A. J. M. (2000). *Energy Consumption: Efficiency and Conservation* in: Heap, B., Kent, J. (eds.) *Towards Sustainable Consumption: A European Perspective*, The Royal Society, London, 111. l.

Teilhard de Chardin, P. (1980). *Az emberi jelenség*, 2. kiadás, Gondolat, Budapest.

UN (1997). *Global change and sustainable development: critical trends*, Report of the Secretary-General, United Nations Economic and Social Council, E/CN. 17/1997/3.

H: Lánbóffy t. t. t.

X 93: 1956

1956-^o események értékelése

ÖTVENHAT

Folytatjuk Isten ostromát. Csak felvonásköz volt az a pár nap, amikor Budapesten megrázta öklét, megrázta magát, jelképes láncait az emberiség információmegvonnással büntetett fele. Jelkép-felkelés a világ egyik jelképpé előlépő pontján legalább jelképként fennmaradhat? Ez is ér annyit a közös kronológiában, mint amit 476-tá stilizáltunk, vagy Bizánc elestének, a Bastille bukásának dátuma? Minden új világállapot népessége, lakossága ártatlanságban kezdi. Az ártatlanság túl közel áll a tudatlansághoz. Legalább az új magyar nemzedék valamiben, valahogy „ötvenhatos” még? Az EU-ban majd ingerküszöbként megismerendő a „munkahelyi zaklatás”; érzékenységek fokozatát jellemzi. De mi lesz a szülőhelyi, a saját hazákban elszenvedett zaklatások le nem zárt sorsa, kezelési módja?

Mert nálunk még bőven baj van a „bűnök” értelmezésével, s a „felszabadulások” 1686-tól 1989-ig úgy elszaporodtak, mint lusta vízben az algák. A fejlemények figyelemmel követése révén észlelhető: néha maga a jogállam, ez az újonnan beszerzett Rolls-Royce, vagy a bankok békányálfenyészete mint a szabad piac nyúlványa, szimbóluma, az ilyesmi helyi olvasata milyen alaposan képes terrorizálni a frissen felszabadultakat, feldúltakat: szembe megy a logikával, a józan ésszel, a lépten-nyomon megglobogtatott emberi jogokkal és szabadságélményekkel. Szerencsétlen ezredfordulói helyzet, vagy ez még jóra fordítható (most derül ki), hogy a régi gyártású ember mégis olyan, mint

holmi kikapcsolhatatlan digitalitás és összeroncsolhatatlan üzenetrögzítő. Így keletkezik a süketek párbeszéde, melybe a rég feltett kérdésekre adott mai válaszok sodorják folyamatosan az élőket. Akik már mégsem mind azonosak önmagukkal.

De azért van még akinek egyszerűen a hatosról is az ötvenhatos dolog juthat eszébe.

Bizony még ez az ezredforduló sem az emberiség részeinek végre megrázó egymásra találása jegyében jött el. Jött be. Ez is csak egy új Mezopotámia, valamivel több Ninivével, és Babilonnal.

Persze hogy mi jól állunk, mi örülhetünk, minden után, minden ellenére, hiszen ahogy a történetírás „császárnője”, Klió megmondta, minden valamirevaló népség-katonaság a tarsolyában hordja ama bizonyos marsallbotot: az egyetemesség esélyét. Büszkék lehetünk az Anjou-kori európaiasodásunkra, a Mátyás alatt elért reneszánszunkra. De a magyarság sosem volt egyetemesebb, mint negyvennyolcaiban, ötvenhatjaiban.

A többi „átmenetet” nem érdemes keresni.

Ugyanúgy, ahogy nem volt érdemes keresni (a „hidegháború” után, 1955-ben egyenesen divatba jött) az összebékülést a moszkovita marxizmus és a világ többi, még élő, aktuális értelmezése közt, talán ma sem a ráncatlan lepedő, a felhőtlen égbolt a cél. Akkor egészen világos volt, hogy a buzgólkodás egyenesen nevetséges, ha nem veszedelmes figyelem-félrekapcsolás, hiszen annak vallott végcélja eleve az összes többi, minden más felszámolása, elpusztítása volt. Így nem érdemes az egyház s a „szabadkőművesség”-derivátumok békítését erőltetni. A „békés egymás mellett élés” az egészen más, az gyakorlati modus vivendi volt Mezopotámia óta, végig, a törökvilágon át. Aki ennél kevesebben hisz, az a rugalmatlan, de józan elme.

Ötvenhatért majdnem az egész magyar nemzet ült. Közvetlen következményei átterjedtek legalábbis az egész

hajdanvolt Nagy-Magyarországra: a Duna-medence egyik fele megtorolta a másik felén, hogy belekeveredett. Jobban, mint bármely Dózsa-felkelés, Horea-lázadás, Szegedinác Péro miatt, legalább úgy, mint a Bastille ügyében. „Olvasás” után aztán le se ment az iszapár a mederben – (elmozdíthatatlan nagyságú) sziklák, (tisztára)mosómedvék és (átkozódó) vízipatkányok maradtak.

Ilyen miliőben még mohának lenni is rugalmasság.

De miért lenne kötelező a rugalmasság? Amit az idő old meg, gyógyít be, az minden halálos. Mennyivel szebb és emelkedettebb bármilyen ünneprontás. Az időnek, így október huszonharmadika környékén ősz-szaga van, nem ünnep-szaga. Az a karácsonyoké, melyekre még utoljára (vagy először?) az első világháborús frontokon tekintettel voltak. Borzalom rájönni, hol vagyunk, ha azzal zárult az operett, hogy az „csak” Júdás és Macbeth ideje volt. Ez már a Rambóé. Erre akarnak kiképezni. S bizony isten nem a régi szabadság-fogalom nevében.

Sokan nem értették, 90 óta nem értik, mi történt a nagy szabadságra érzékeny, rebellióra, végig bár ribillióra hajlamos magyarsággal. Petőfivel ironizáltunk, aki feroget a sírjában. S mivel a sírja Erdélyben ragadt, Rodostó-állapotát emlegettük idejében „elcsatolt” szellemének. De nem úgy tört ki a szabadságszeretet más népeken sem, Varsótól Bukarestig, ahogy a lefojtás után várható volt. A „bársonyosság” forradalmak esetében nem holmi civilizált önfegyelem, hanem az erőtlenség, az elvégzetlenül maradó átalakulás, a félmunka tünete, jele. Már 44 óta ez van: így bontakozott ki a nagy idomítás. Ahol emberöltő-váltások bőven beleférnek, ott csakis így alakulhat: már nem ugyanazok kell hogy reagáljanak. Másképp, más szellemi és érzelmi ingerküszöbök mentén megy végbe. Távoli, egészen más kultúr- és valláserkölcsös közeg. Csak a biológiai nyersanyag azonos. Íme Szaddam diktatúrájának feloldása is fékezett hatású, nagyon föld alatti atomrobbanáshoz hason-

lít. Ki lehetne dolgozni az emberi lény viszonylag érvényes reakciómechanizmusait a „felszabadulásra”. Ámbár lehet ez valamennyiben közös az állatvilággal: hogyan szabadulnának a tigrisek s a kanárimadarak? A postagalambok, legalább ezek a gyakran útlevelet kapó, utaztatott ügynökök olyanok-e, mint ahogy a kiváltságos rabszolgának reagálnia kell?...

Virulens bűvészmutatvány a szabadság lázadás útján való megszerzése. Ott régen a Spartacusokkal és Wat Tylerekkel nem kísérletezett senki, hogy beszervezéssel csillapítsák a kitörés erejét. Bár lehet, ha csupa arkangyal vonul be s nem T34-esekkel, csak hozsannázva, olajággal, a lényegről akkor sem sikerül elterelni az igazi felkelők erkölcsi figyelmét. Így is, úgy is ilyené válnak. Nem a megszálló szerep, hanem még az elnyomó szerepkör hatására alakulnak ekképpen. Számukra csak a győzelem a kiút. A megtorlás ugyanis az a folyamatos Hirosima, mely éppen a földigrombolás által teszi lehetetlenné valaha is a békét.

Valószínűleg ekkora jellemválság volt mindig. Az emberi lényvel megkötött ararati, olümposzi szövetségek, a megküldött tízparancsolatok és reá bízott hétszentségek korain végig. És ezt egy okos, de számszerű kisebbség nem tudta soha elfogadni. Nehezményezte, számon kérte. A legszelídebb rámutatás már lázításnak számított a hatalomra jutottak szemében. Nem csak Ludas Matyik minősültek zendülőnek, akit el- és meg kell csapni, hanem bukott angyalokról is említést tesznek például Gilgames dossziéjában és Madáchnál. Egyenesen azt vetik meg, gúnyolják, kezdik ki, Pilátus, Haynau udvarában és mondjuk Rákosiéban, aki hű és következetes, vagy elég lomhák az alkalmazkodási reflexei. Nyilván egész népek sosem sorakoznak fel olyan sebességgel, mint reguláris légiók, kommandók, élcsapatok, de ha rászánják, belevetik magukat, a kitörés elemi erejűvé válik. Csatavesztés után mégsem

a többségüket sújtják, okos számításból csak egy kisebbséggel statuálnak példát. Az ilyen kuláklistákra persze alkalmilag Cicerók és Lavoisier-szerű kiválóságok is felkerülnek. Apropó, sokszor eljátszadotnak a kérdéssel, mi lett volna, hogyha Dózsaék győztek volna? Azt, hogy Robespierre-ék győztek, meg lehetett tapasztalni. 56 győzelme esetén nem ilyen kockázatok merülhettek volna fel. Sajnos vannak ennek a társadalmi mozgásfajtának olyan különös alakulási törvényei, melyek mint egy Möbius-szalag mentén, úgy érvényesítik a pozitív végkifejletet, a „győzelmet”, hogy mártíriumuk sugárzik vissza, áraszt majd erőt, de közvetlen jövőjük maga a jövőtlenség, az aradi várak, a kufsteini fal. Egy egész földrész internálása esetén a „berlininek” nevezett. Több-mint legenda persze, több-mint halál után. Valahogy úgy, miképpen Gyulai Pál hercigen szabatos, stilizáltan gügye versikéjében, mely a XIX. század végére német, francia, izlandi, helgolandi, frízlandi fordítások jóvoltából a legelterjedtebb magyar lírai témékké nőtte ki magát „Nyugaton”: Hadnagy uram, hadnagy uram. Mi bajod van, édesfiam. Piros vér foly a mentére. Ne bánd, csak az orrom vére stb.

Az én lehetséges politikai ars poeticám: már tényleg csak az igazság érdekelne, a tapintat határai sem.

A kibékíthetatlenség sokszor bukkan fel. „Nálunk és más nemzeteknél”. Sőt lépten-nyomon kínálkozik szakadékul. Amire jutunk, az folyton legalábbis kétféjű, mint a sas, hétfejű, mint a sárkány. Harc vagy kiegyezés, minimum a két lehetséges és egymást kizáró irány. Persze így is megközelíthető. Népiirtás (külső, belső) vagy szőnyeg alá seprés. Maga Európa kétértelműségek summája minden diszciplína felől megvizsgálva. De végső soron (ma valósággal divat-szinten) ignorálja ezt. Vajon fából vas-
karika-e, amire éppen a harmincéves háború évszázadában jutott Hugo Grotius, vagy amit Széchenyi akart: „Én egy szelíd, felfordulás nélküli reformációt akarok”. És az

ilyesminek csak személy szerint vagy világként is Döbling az ára?

Az indukció fázisa beállt. Most már szerencsére bármiről minden, és mindenről bármi eszünkbe jut. Az egészről a részek, s a részletről a szintézisek. A permutáció, variáció, kombináció egy-egy szélrózsája, valóságos szélrózsacsokrok. Ez az érett nemzeteknél a nemzettudat igazi műhely-állapota. Melyből még sok más, fontos és megkeresendő szellemi, erkölcsi, politikai műhely-helyzet előállítható és működtethető. Nemcsak a hülyegyerekek sekélyes kukkolóshow-jában, ilyen nagy ügyeknél is „a lét a tét”...

Ötvenhatért a magyar megdicsőült, öt percre világeszmény volt, majd újabb ok lett ez is valami irántunk való ellenszenvre. Ennek jegyében a Kárpát-medence egyik fele aztán végig gyanakodott a másik felére. Ám ahogy nem szokott történni korábban, más esetekben: a történelem futószalagon hozta el, kínálta fel az igazunkat. Kivéve Budapesten.

Mert a nemzetek sorában a világ folyását jelentékenyen befolyásoló, megjelenítő tetteket nem könnyű véghezvinni, ezek csak úgy jönnek, az előzményekből, a sokszor nem ismert, csak átélt öndiagnózisok sorának egy-egy sűrűsödési pontján. Idejövételünknek, több felvett vallás, világrendszer, szabálytömkeleg hámja, idegzete szorításában azért lett megmaradás a jutalma, mert jönnie kellett egy ilyen történelmi szerepű pillanatnak. Manapság nyilván nem véletlenül, hanem tank nélküli bosszúból egyesek igyekeznek halványítani, kisebbitni a súlyát, értékét, szerepét. De ez a mi ötvenhatunk marad.

Ezért címermondatként, csatakiáltásként hathat a következő, akár elsatnyult, de a folytonosságot, a népnevet továbbbító nemzedékek ajkán is a diadalsóhaj, hogy a történelmet átsöprő időkig itt szerepeltünk, itt szenvedtünk és éltük az élet boldogságát, mikor már hol nem voltak padtársaink, a gepidák s a longobárdok. Dicsőség a mártír-

jainknak, és köszönet az életükért! A dühösemlékezetű Panek Zoltán gyakran emlegetett egy bölcsességet, mely szerinte réges-régi, vadregényes szatmári közmondás volt: „Keljetek fel holtak, feküdjünk le mi!” A világ folyását illetően, ezek után, használhatóbb stratégiát hirtelen én sem látok.

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Kiad: Antall József

X 327(470)

Bonin

Antall József és Jelcin tárgyalásairól

G₄

ANTALL ÉS JELCIN*

Szép nyárvégi vasárnap volt 1991. augusztus 18-a, II. János Pál pápa magyarországi látogatásának harmadik napja. Az egyházfő, miután elköszönt Debrecentől, Máriapócsra a görög katolikus híveket kereste fel. Antall József miniszterelnök aznap Sopronba készült, ahol Európa-napot rendeztek a két évvel korábbi páneurópai piknik emlékére.

Útközben Antall arra gondolt, mennyire örül, hogy a pápa figyelembe vette azt a magyar sajátosságot, amiről 1990 őszén beszélt vele négyszemközt Castel Gandolfóban, nyári rezidenciáján. Elmondta, hogy a magyarok és a lengyelek nagyon is sokban hasonlítanak egymásra, például hazafiságban, nemzeti elkötelezettségben, bizonyos patriotá hagyományokban. De van egy nagy különbség: Lengyelország egységesen katolikus ország, a lengyel kultúrát katolicizmusa határozza meg. Magyarország viszont katolikus és protestáns, a kálvinista egyház nálunk a legnagyobb a protestáns felekezetek között, és olyan mély gyökeret vert a magyar szellemiségben, amely nélkül nincs Magyarország. Úgy érezte, ez az érvelése volt az a nyomaték, amely a római katolikus egyház fejét elvitte a „kálvinista Rómába”, Debrecenbe, ahol koszorút helyezett el a gályarabok emlék-

* Az írás részlet a szerzőnek Antall Józsefről írott könyvéből, amely a XX. Század Intézet támogatásával készült, és a közeljövőben jelenik meg az Éghajlat Könyvkiadó gondozásában.

művén. Úgy gondolta, ez korszakos jelentőségű dolog volt, és a pápa gesztusa véget kell hogy vessen a két történelmi egyház közötti sok értelmetlen vitának.

A soproni program a fertőrákosi kőfejtőben tartott politikai nagygyűléssel fejeződött be, ott szintén megemlékeztek a kelet-közép-európai rendszerváltozás egyik jelentős eseményéről, arról, hogy az ideiglenesen megnyitott magyar-osztrák határon keletnémetek tucatjai menekültek át Ausztriába.

Antall hazatérése után (már a Művész úti rezidencián és nem a Meredek utcai lakásban) hosszan beszélgetett feleségével és György (András) fiával. Éjfél már jóval elmúlt, a család lefeküdt aludni, ő a székesfehérvári királysírok leírását olvasta át még egyszer, Kralovánszky Alán tanulmányát elővéve, a másnapi Szent István ünnepségre készülők tévéinterjú helyszínéül ugyanis ezt választotta, 2 óra tájban altatóval aludt el.

Nem is tért azonnal magához, amikor reggel 6-kor kabinetfőnökének telefonja azzal a hírrel ébresztette, hogy puccsot hajtottak végre Moszkvában, Gorbacsovot megbuktatták, a hatalom Janajev kezébe került. Felrémlettek előtte Janajev kényszeredett mozdulatai, ahogy egy hónappal korábban Prágában aláírta a Varsói Szerződést feloszlató okiratot.

Antall a helyzetet kritikusként tartotta, véleménye szerint a puccskísérlet kommunista visszarendeződéssel fenyegetett. Nagyon fiatal volt még a hazai parlamentáris demokrácia, az utolsó szovjet katona alig két hónappal korábban hagyta el Magyarországot területét, megkezdődött a délszláv polgárháború, a bukott állampárti vezetés nálunk és más országokban is revánsra vágyott. Belpolitikailag is kezelni kellett a kérdést.

A miniszterelnök azonnal a Parlamentbe sietett, ahol már mindenki a helyén volt, és hamarosan jelentkeztek a katonák: Lőrincz Kálmán, a Magyar Honvédség parancs-

noka, Deák János vezérkari főnök, valamint a katonai hírszerzés vezetője. Dolgozószobája ovális asztalához ültek, és az események elemzése után Antall feltette a kérdést, kritikus helyzetben hogyan viselkedne a honvédség, hiszen a tisztikar jelentős része – ide értve a jelenlévőket is – felsőfokú tanulmányait a Szovjetunióban végezte.

Erre mindhárom tábornok felpattant és vigyázzálásba merevedett. Hármuk nevében a rangidős, Lőrincz Kálmán szólalt meg, dehogyan beszélt, jelentett:

– Miniszterelnök úr, jelentem, mindannyian esküt tettünk a Magyar Köztársaság védelmére, és pontosan ismerjük alkotmányos kötelezettségeinket. Kérem, rendelkezék velünk.

Antallnak kedve lett volna azt mondani, hogy pihenj, de megmaradt a civil szóhasználatnál.

– Köszönöm. Kérem, foglaljanak helyet.

Ezután 60 válságos óra következett, és talán azok előtt is felrémlt az előző negyven év sok kínja, akik korábban legyintettek, mondván: nem különösebben érdekel bennünket, hogy az utolsó szovjet katona június 19-én elhagyta Magyarországot és az, hogy július 1-jével közjogi értelemben és eszmeileg is az ország függetlenebb és szuverénebb lett, mint valaha volt. Magyarország elgondolkodhatott azon, hogy – miközben a világ attól rettegett, hogy a puccsisták visszahozzák a régit – hányan lehetnek és nem csak egy-egy pártvezér, hanem olyan hivatalukat vesztett helyi nagyságok, akik vissza szeretnének ülni egykori, teljesen illegitim kiskirályságukba, szóval hányan álmództak arról, hogy visszakerülnek az ellenőrizetlen hatalomba és talán eszükbe jutott az is, hogy kikkel fognak leszámolni. Álmaikat azonban keresztülhúzta a történelem, mert a 60 óra arra is tanulság volt, hogy önállóan, felelősen, gyámok nélkül is tud politizálni egy szabadon választott kormány, tanulság arra, hogy ne legyen többé kishitű az ország. Antall meggyőződéssel vallotta, hogy

azokban a kritikus órákban nemzethez illő felelősséggel, szilárdan politizált a kormány. Ott, ahol nem segített a logika, nem segítettek a hírek, ahol bizonytalanság volt a kockázatban, ott a politikai erkölcs alapjaira helyezkedett, amikor kimondta a legsúlyosabb órákban, hogy Gorbacsov életműve kitorölhetetlen a történelemből. A szovjet elnök augusztus 20-i jókívánságaira – ami talán a puccs előtti utolsó politikai aktusa volt – akkor válaszolt, amikor már és még fogságban volt a Krímben. Tette ezt a magyar kormány, amikor tudható volt, hogy alapvető politikai állásfoglalásait tekintve nem voltak azonos állásponton és sohasem tartoztak azonos párthoz Mihail Gorbacsovval, de azt a szerepet, amit vállalt, nagyra értékelték.

Borisz Jelcinről pedig Antall tudta, hogy ő a reformok embere, és a kritikus helyzetben mert mellé állni. Amikor telefonkapcsolatot sikerült létesíteniük, Jelcin hangja bizakodó volt.

– A helyzet drámai, mert körül vagyok zárva, de bízom benne, hogy a katonák az én oldalamra fognak állni.

Antall méltatólag kifejtette neki, hogy szerinte Jelcin azzal fordította meg az eseményeket, hogy az egykori párt-nómenklatúrával szemben az egyszerű emberekre, a katonákra és a világ rokonszenvére támaszkodott. És az az orosz államférfi, aki nem kötelezte el magát végleg a világkommunizmus eszméje mellett, értékelte ezeket a baráti gesztusokat.

Jelcin sosem felejtette el, hogy Antall egyike volt azon keveseknek, akik az 1991. augusztusi puccskísérlet legforróbb napján felhívták őt telefonon, hogy rokonszenvéről és támogatásáról biztosítsa, beleértve a nemzetközi fórumokon való fellépést is. Későbbi találkozásaik során Jelcin mindig emlegette, hogyan értékeli a külföldi politikusok akkori magatartását:

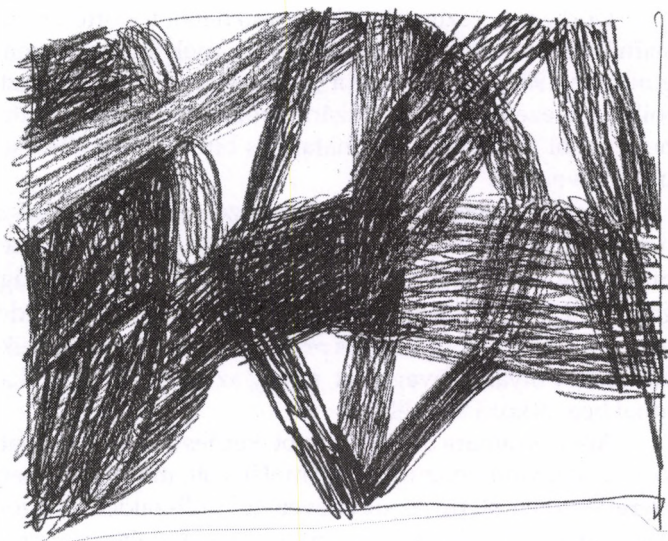
– Az első csoportba tartoznak azok, mint ön – fordult Antall felé –, akik az első napon felhívtak telefonon, a má-

sodikba azok, akik a második napon telefonáltak, a harmadikba azok, akik ezután.

Azokban a forró augusztusi napokban Antall Jelcinen kívül folyamatos kapcsolatban volt az európai kormány- és államfőkkel, Mitterrand elnökkel, Kohl kancellárral és másokkal, de konzultált visegrádi partnereinkkel, Walesa és Havel elnökkel is. Tájékoztatta helyzetünkről Bush amerikai elnököt és Mulroney kanadai miniszterelnököt, akik később visszahívták és véleményét kérték az újabb fejleményekről. Több alkalommal találkozott a parlamenti pártok vezetőivel, valamint a Budapesten akkreditált nagykövettekkel és fejtette ki előttük a kormány álláspontját.

Augusztus 26-án már arról tudta napirend előtt tájékoztatni az Országgyűlést, hogy a világ a nehéz napok után megkönnyebbült, és a szovjetunióbeli totalitarizmus remélhetőleg a végórát élte.

A miniszterelnök érintette ezeket az eseményeket ugyanazon a napon Mohácson, a 465 év előtti mohácsi vész gyásznapjára emlékezve a város és vidékének többnemzetiségű lakossága előtt mondott beszédében is. A délszláv válság földrajzi közelsége miatt természetesen erről az akkor kiteljesedni látszó problémáról is szólt. Arról, hogy a jugoszláviai válság, különös tekintettel a Kelet-Horvátországban, Szlavóniában kialakult helyzetre, rendkívüli körülményekre és figyelemre kell hogy késztesen mindenkit. A regisztrált és nem regisztrált menekültek száma már fölötte volt a tízezernek. Igen sokan jöttek át a keleti területről, majd Horvátország nyugati felén visszatértek hazájukba. Várható volt, hogy az elkövetkező időszakban a harcok és a küzdelmek a Duna vonalánál is folytatódnak, ami a dunai hajózást is érinti. Aznap információk szerint nem egy helység, köztük a magyar nemzetiségű települések is körül voltak zárva. Ott, Mohácson, nem messze a határtól csak azt üzenhette a magyar kormányfő Jugoszlávia népeinek és nemzeteinek, mint koráb-

BUTAK ANDRÁS: RAJZ II., 2002

ban magyar államférfiak Hunyadi János óta annyiszor: mi baráti jobbot nyújtunk. Ugyanúgy, ahogy közös hőseink – például a nagyszerű Zrínyiek – barátságot és békét hirdettünk – mondta Antall –, de ugyanakkor minden szükséges intézkedést megteszünk az ország biztonsága érdekében, az ország területe és légtere szuverenitásunk részét képezi.

Jelcinnel személyesen először 1991. december 6-án találkozott Antall, amikor aláírta Moszkvában a magyar-orosz alapszerződést. Akkortájt Gorbacsov és Jelcin „társbérletben” laktak a Kremlben, mindkét tárgyalást a történelmi helyszín egy-egy csillogóan pompázatos termében (Katalin-terem, Sándor-terem) rendezték meg. Ugyanazon a hosszú, föld alatti folyosón kísérték a magyar delegációt, amelyet már korábban ismert Antall, a falakat tatár kánok és kozák atamánok szelleme lengte körül.

Gorbacsov rezignált volt. Utolsó heteit töltötte a megszűnő Szovjetunió elnöki székében, nyilván maga sem gondolta 1986-ban, amikor a „glasznosztj” és a „peresztrojka” bevezetésével ugart szántó politikáját megindította, hogy az öt évvel később a hatalmas birodalom széteséséhez fog vezetni.

Ezzel szemben Jelcin felvillanyozottnak és tette késznek mutatkozott, már formálódott benne „Borisz cár” személyisége, minden felvetett kérdést megfontolt nyitottsággal kezelte. Arra is késznek mutatkozott, hogy az aláírandó magyar–oroszlapszerződés preambuluma utólag beiktatnak egy olyan szövegrészt, amely az 1956-os szovjet katonai beavatkozást elítéli.

Antall számára a legfontosabb kérdés a szovjet csapatkivonást követő pénzügyi elszámolás volt, mindenképpen szerette volna elérni az úgynevezett „nullszaldós” megoldást, melynek értelmében a hadsereg által létrehozott és természetesen itt maradó építményeket (laktanyák, tisztalakások stb.) ellentételezi a környezetben okozott kár. (A tököli repülőtér egyes részei például olyan mértékben átítatódtak kerozinnal, hogy a talajt meg lehetett gyújtani.) Erre politikai hajlandóság ugyan mutatkozott szovjet (oroszl) részről is, de a katonák mindenáron pénzt akartak, vagy legalább ingyenes építőipari kapacitást, hiszen a Varsói Szerződés országaiból hazaérkezők – gyakran a tisztek is – lakás híján vagonokban és barakkokban éltek.

Az államközi szerződések kérdésében 1992 januárjától már nem a szovjet, hanem az orosz elnök volt a kompetens, a nulla megoldásra Jelcin 1991 decemberében, Moszkvában igent mondott. Ezt az álláspontját Antall kérésére megerősítette 1992 júliusában, amikor Helsinkiben az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet alkalmából folytattak kétoldalú megbeszélést.

Ezzel szemben a tárgyalásokat vezető magyar kormány megbízott, Annus Antal tábornok arról számolt be,

hogy az orosz katonai vezetés – minden bizonnyal presztízszokokból is – ragaszkodik valamilyen anyagi ellentételezéshez. Egyfelől azért, mert az orosz ember, az orosz lélek megszokta, hogy csak szerez földet, új területet, befolyási övezetet, és nem szokott csak úgy kivonulni. Másfelől azért, mert a katonák lakásépítéséhez történő hozzájárulást a Csehszlovákiával, Lengyelországgal és Németországgal kötött szerződés is tartalmazza.

Ekkortájt történt, hogy Antallt felkereste Aboimov orosz nagykövet, és négyszemközti megbeszélésükön (kiválóan beszél magyarul) lakásépítési hozzájárulásunkat forszírozta. Azzal érvelt, hogy legutóbb, a németekkel kötött megállapodás is tartalmazza ezt a kitételel.

– Tudja, nagykövet úr – fogta humorosra a választ Antall –, a probléma az, hogy önök 1945-ben egész Magyarországot megszállták, és elfelejtették a Dunántúlt szabadon hagyni. Ha így történt volna, akkor ez a meggazdagodott terület Németországhoz hasonlóan nemcsak a keleti országrészt tudná segíteni, hanem vállalná a lakásépítési hozzájárulást is.

Antall tehát a tárgyalásokhoz új érveket keresett, ami nem lehetett más, mint a szovjet hadsereg 1956-os szereplésének megítélése két szempontból is, az egyik jogellenes magyarországi tartózkodásuk, a másik az általuk okozott anyagi kár.

A második világháborút követő párizsi békeszerződés után 1955-ig a szovjet csapatok magyarországi jelenlétének nemzetközi jogalapját az tette lehetővé, hogy a szerződés szerint „a Szovjetunióknak fennmarad a joga magyar területen olyan fegyveres erő tartására, amelyre szükség lehet ahhoz, hogy a szovjet hadseregnek az ausztriai szovjet megszállási övezettel való közlekedési vonalait fenntartsa”. Ez a jogalap azonban megszűnt az 1955. május 15-én megkötött osztrák államszerződéssel, amely szerint a Szövetséges és Társult Hatalmak (Anglia, az

Egyesült Államok, Franciaország és a Szovjetunió) haderőt a szerződés hatályba lépésétől számított 90 napon belül vissza kell vonni Ausztriából. A szovjet csapatok kivonása 1955. szeptember 19-én megtörtént. Ugyanakkor a nemzetközi politikai gondolkodásban elterjedt az a nézet, hogy a szovjet csapatoknak Ausztriából történt kivonása után a magyarországi állomásoztatást a Varsói Szerződés tette jogilag lehetővé. Nyilván ebben szerepe volt a dátumok egybeesésének is, hiszen a Varsói Szerződést 1955. május 14-én, tehát egy nappal az osztrák államszerződés előtt kötötték meg. Ezzel szemben a Varsói Szerződés nem tartalmaz rendelkezéseket szovjet, vagy más haderőknek a szövetséges országokban történő állomásoztatásáról. Nem véletlen, hogy 1956 vihara után keresték a megoldást, és 1957. május 27-én Budapesten egyezményt írtak alá a „Magyar Népköztársaság kormánya és az SZSZSZK kormánya között a Magyar Népköztársaság területén ideiglenesen tartózkodó szovjet csapatok jogi helyzete tárgyában.”

Ami ebből a lényeg: 1955 szeptembere és 1957 májusa között semmi jogalapja nem volt a szovjet haderő magyarországi tartózkodásának – állampárti diktatúrák akkortájt nem sokat bíbelődtek holmi nemzetközi jogi kérdésekkel. Mindebből következően az 1956. októberi és novemberi katonai beavatkozás nemcsak brutális, hanem illegitim is volt.

Jelcin budapesti látogatása tehát tartalmilag rendkívül izgalmasnak ígérkezett, de volt ezen kívül egy formai bökkenő is. Az orosz fél ugyanis október 21-én, amikor tárgyalási készségét jelezte, a magyar–orosz csúcstalálkozó egyetlen lehetséges időpontjaként 1992. november 10–11-ét jelölte meg egy féléves intervallumon belül, ugyanakkor ez a dátum már hónapokkal korábban le volt kötve a magyar–holland hivatalos kormányfői találkozóra. Amikor Jelcin budapesti látogatását a magyar fél nyilvánosságra hozta,

a holland nagykövet kissé megbántottan felvetette, hogy nem örülnek ennek a kettősségnek, hiszen tudatában vannak a két ország más súlycsoportjának, úgy érzik, hogy a párhuzamosság elkerülhetetlenül háttérbe szorítja Hollandiát, és akkor inkább halasszuk el Lubbers miniszterelnök magyarországi jövetelét. Antall semmiképpen sem akarta, hogy a hollandok nehezteljenek, ezért utasítást adott arra, addig az állami protokoll által még sohasem teljesített feladatnak a megoldására, hogy a két kétoldalú csúcstalálkozó úgy kell lezajlania, mintha nem ugyanabban az időben történnének. A kormányfői látogatások szokásos programját nem szabad megcsonkítani, főként úgy, hogy az látványosan a hollandok hátrányára történjék. Még ötleteket is adott: az egyik delegáció közlekedjék állandóan a Margit hídon, ahová a holland zászlókat tették ki, a másik a Lánchídon, amelyet orosz nemzeti színekkel díszítettek. A Parlament déli oldalán, az I-es kapu fölött legyen orosz zászló, Jelcin itt jöjjön be, a XVII-es kapu felett, az északi oldalon holland zászló, Hollandia miniszterelnöke ott közlekedjék. Az egymást követő eseményeket pedig úgy kell szervezni, hogy Antall minden szükséges helyszínen ott lehessen. A rendezők valóban ügyesnek bizonyultak. A Jelcinnel közösen elköltött parlamenti díszebéd után például őt városnézésre vitték a Halászbástyára, Antall pedig az Atrium-Hyatt szállodába ment, ahol Lubbersszel sajtókonferenciát tartott, majd 75 perc múlva visszaszárguldott, hogy jelen legyen a képviselőházban, amikor Jelcin történelmi jelentőségű szavai elhangzanak. Még azt is sikerült elkerülni, hogy a két delegáció összefusson a Parlamentben. Az egyik a városi, a másik a dunai folyosón közlekedett. A végén a hollandok annyira elégedettek voltak, hogy külön köszönőlevélben „fejezték ki csodálatukat” azért a gördülékeny szervezésért, amelyet a Miniszterelnöki Kabinetiroda kifejtett.

Jelcin látogatása előtt két héttel Antall Londonban járt, ők is az orosz elnök érkezésére készültek, így Major

miniszterelnökkel megállapodott abban, hogy impressziókat kölcsönösen kicserélik. Major üzenete időben meg is érkezett, az angol miniszterelnök szerint Jelcin a hazájában egyre növekvő problémák ellenére jó formában volt, gondosan felkészült a találkozóra, és mint mindig, következetes és határozott stílusban tárgyalt. Nyíltan beszélt a reformellenes erők, vagyis a parlamenti ellenzék és az általa elutasított Nemzeti Megmentési Front révén ránehezedő nyomásról. Beismerte, hogy kénytelen volt némi engedményt tenni a sokkal fokozatosabb és központosított gazdaságátalakítás mellett kardoskodók javára. Jelcin beszédet mondott az angol parlament mindkét házában, és együtt ebédelt II. Erzsébet királynővel. Major szerint Jelcin látogatása sikeres volt, ami erőt adhat számára hazai problémáinak megoldásához. A brit kormány mindent meg kívánt tenni annak érdekében, hogy megmutassa az orosz népnek, ők a reformerőket vezető Jelcin oldalán állnak.

Jelcin londoni tárgyalásai után, november 10-én késő este érkezett Budapestre. Az aznapi tárgyalásainak feszült-ségét útközben minden bizonnyal alkohollal oldó elnök kíséretjére támaszkodva szállt ki a különgépből. Azonnal szállására hajtatott és lefeküdt aludni. Delegációjának már korábban Budapestre érkezett tagjai tájékoztatni szerették volna a legfrissebb fejleményekről, de tárgyalóképtelennek bizonyult. Pedig feltétlenül el akarták mondani, hogy a csapatkivonással kapcsolatos elszámolás ügyében szakértői szinten az álláspontok megmerevedtek, a magyarok ragaszkodtak a „nullszaldós” megoldáshoz, az oroszok mindenképpen valamilyen anyagi ellentételezést kívántak.

A kérdések kérdésének ez ígérkezett. Jelcin tábornokai, élükön Gracsov honvédelmi miniszterrel a végsőig ragaszkodtak saját elképzelésükhöz, és érveik olyan hangosak voltak, hogy az elnök – korábbi ígéreteit felülbírálván – megingani látszott. Nem volt kétséges, hogy a végső dön-

tést Antall és Jelcin úgynevezett szűk körű tárgyalásán kell meghozni.

Az Orosz Föderáció prezidenciális rendszeréből következően az elnök gyakorolja a végrehajtó hatalmat, tehát olyan kérdésekben is az övé a döntési kompetencia, amelyekben a mi parlamentáris köztársaságunk esetében ez a miniszterelnök feladata. Jelcinnek ezek szerint két magyar partnere volt, ami megmutatkozott abban is, hogy az Orosz Föderáció elnöke Göncz Árpád köztársasági elnök, valamint Antall József miniszterelnök együttes meghívására tett hivatalos látogatást Magyarországon.

Napfényes, késő őszi reggelen érkezett Jelcin gépkocsija a Parlament elé, ahol katonai tiszteletadással fogadták. Jelcinen nyoma sem látszott az előző napi fáradtságának, frissen, energikusan csatlakozott Göncz Árpádhoz, hogy a Parlament főbejáratán keresztül kettejük tárgyalásának helyszínére, a Munkácsy-terembe menjenek. Ezen a megbeszélésen a kormányzati szempontok képviselőként a külügyminiszter volt a felelős. A tárgyalás kezdetén Antall munkatársai feljegyzést juttattak el hozzá, „azonnal kézbe” jelzéssel.

„Tisztelt Miniszter Úr!

Miniszterelnök úr a következő két dolgot üzeni:

1. Az 1991. decemberi moszkvai és az 1992-es helsinki megállapodásból nem engedünk.

2. Tájékoztatást kér a szűkkörű előtt, vagy a szűkkörű idején, hogy Göncz elnök úrnál volt-e szó a nullszaldós megállapodásról”.

A program feszessége miatt (Jelcin Göncztől közvetlenül az Antall dolgozószobájában szervezett szűk körű megbeszélésre ment) Jeszenszky Géza is írásban válaszolt:

„Jelcin felsorolta a nyolc különböző egyezményt, amit délután alá fog írni. Egy dokumentumhoz azonban van megjegyzése, ez a csapatkivonásról szóló megállapodás. Korábban megbeszéltük a nulla variánst, de jó lenne, ha be

lehetne iktatni, hogy Magyarország segítséget nyújt a lakásépítéshez és ez akár jelképes is lehet. Ez a Csehszlovákiával, Lengyelországgal és Németországgal kötött megállapodásnak is része, pusztán egy mondatos kiegészítést kér.

Göncz úgy válaszolt, hogy a maga részéről nem ellenzi ezt, talán az lenne a jó, ha aláírnánk a nullát és tovább tárgyalnánk a részletekről, de a végső döntést a kormánynak és a parlamentnek kell meghoznia.”

Antall még szinte el sem tudta olvasni a külügyminiszter üzenetét, máris megjelent Jelcin, hatalmas természetével, ezüstösen csillogó, gondosan fésült hajával. Antallon kívül Kodolányi Gyula, a Miniszterelnöki Tanácsadó Testület vezetője és a miniszterelnök kabinetfőnöke vett részt a megbeszélésen, az orosz elnököt Dmitrij Rjurikov elnöki tanácsadó kísérte.

Az ovális asztalhoz ülve Antall jelezte, hogy ismeri Jelcin előző napi tárgyalásainak eredményeit.

– Major miniszterelnök úgy tájékoztatott, hogy londoni útjuk sikeres volt.

– Igen – válaszolta Jelcin –, furcsa módon mindenben meg tudtunk egyezni, 276 év óta először kötöttek országaink barátsági egyezményt, és most először hosszú idő óta nincs köztünk vitás kérdés. Én azonban – váltott hirtelen témát – a mi országaink közötti kérdésekről szeretnénk tárgyalni önnel.

– Elhoztunk 1956-os dokumentumokat, és készek vagyunk tárgyalni a magyar műkincsek hazahozataláról, erről is egyezményt fogunk ma aláírni. Hoztunk magunkkal néhány magyar festményt. Van azonban vitás kérdés is. Megegyeztünk a nulla megoldásban, ugyanakkor egy mondatot a magyar szakértők nem akarnak aláírni, pedig a többi országgal kötött hasonló egyezményben ez a gesztusértékű kitétel szerepel, ami lehetne például építőipari segítség, akár úgy is megfogalmazva, hogy Magyarország erejéhez mérten segíti a kivonuló katonákat. Ennek a mon-

datnak a hiánya megdöbbenést és ellenkezést fog kiváltani, viszont a szövegrész beiktatása a köztársasági elnök szerint csupán önön múlik.

Jelcin tehát azonnal a tárgyra tért, Antall sem akart köntörfalazni.

– Valóban a leglényegesebb kérdéseket itt szűkebb körben kell tárgyalnunk. Őszintén kell beszélünk, ha kell nyersen is, hiszen barátok vagyunk. Erről a telefonról hívtam fel önt – mutatott a készülékre – múlt év augusztusában, a puccs idején. Ezután elsőként hívtam fel a nyugati vezetők figyelmét arra, ugyancsak telefonon, hogy ön jelenti a garanciát a demokráciára nézve Oroszországban, és felhánytorgattam nekik szokásos késői reagálásukat önnel kapcsolatban is. Elmondtam, hogy a követő diplomácia ebben az esetben rendkívül káros, ha valaki meg tudja menteni Oroszországot, az csak ön lehet. Ellenkező esetben egy nukleáris hatalom a politikai kontroll nélkül működő fegyveres csoportok küzdőterévé válik. Úgy gondolom, kormányunk állásfoglalása kifejezi azt is, hogy népeink között három háború ellenére kölcsönös a megbecsülés, sőt a barátság. Engedje meg elnök úr, hogy ennek a gondolatnak a jegyében adjam át önnek ezt a kis emléket, aminek rajzolata egy jeles művészünk alkotása, szövege pedig tőlem származik. E szerint „ha leveszik kezünkről a bilincset, mi baráti jobbot nyújtunk”. Mi ezt nagyon komolyan gondoljuk.

Antall Jelcin kezébe adta a plakettet, aki egy pillanatra elgondolkodott, a miniszterelnök alkalmasnak érezte az időpontot, hogy a problémák felvetésével folytassa.

– Jelen pillanatban kapcsolatainkban három vitás kérdést látok. Az első, amit már ön is említett a nullszaldó kérdése, a második az önök kereskedelmi tartozása, ami pillanatnyilag 1,6 milliárd dollárt tesz ki, a harmadik pedig a megszűnt KGST moszkvai székházának magyar rész tulajdona.

Mielőtt Jelcin reagálhatott volna, Antall folytatta.

– Álláspontom szerint a csapatkivonási egyezményben csak a kivonulás tényéről lehet szó. Az ön által felvett kiegészítő mondat ebben az egyezményben jogi okokból ellentmondásos és komikus is lenne: nullszaldó plusz egy összeg.

– És ha külön dokumentumban intézkednénk erről?

– Humanitárius egyezmény keretében fel tudunk ajánlani ingyenes gyógyszer szállítást 10 millió dollár értékben, és megvizsgáljuk annak lehetőségét, hogy erőnkhez mérten hogyan tudunk részt vállalni a lakások felépítésében.

– Egyetértek – mondta szinte azonnal Jelcin.

– És ezt nyilvánosságra hozzuk a többi egyezménnyel együtt – tette világossá a helyzetet Antall.

– Helyes, és most adjunk utasítást jelen lévő munkatársainknak, hogy haladéktalanul kezdjenek hozzá a munkához, mert délután ezt a megállapodást is alá kívánom írni – vált nagyon határozottá Jelcin.

– Igen, az államtitkár úr – fordult kabinetfőnöke felé Antall – ezt most az önök szakértőivel együtt meg fogja fogalmazni.

A kérdések kérdése tehát eldőlt, a csapatkivonásról szóló egyezményben marad a nulla megoldás, és egy másik okmány szól a humanitárius segítségről.

Rjurikov és a miniszterelnök kabinetfőnöke kimentek a szobából, a benn maradók pedig folytatták a tárgyalást. Jelcin elmondotta, hogy a KGST épületre a magyarokon kívül senki sem jelentette be igényét, mire Antall azt válaszolta, hogy ezt a magyar kormány is csak a többi egykori KGST országgal együtt tenné meg, de az ottani beruházást olyan kinnlevőségnek tekinti, amelyet fel kell vetni, mert ezzel tartozik a népnek és a parlamentnek. Ami a magyar kereskedelmi aktívumot illeti, Antall szerint a törlesztés egy része megoldható lenne orosz hadfelszerelési eszközzel. Jelcin erre úgy reagált, hogy szívesen szállítanak hadiipari termé-

keket, bármit repülőgéptől csizmáig, ugyanis a hadiipar leépítése súlyos szociális feszültségeket okoz. Éppen ezért még ideológiailag problematikusnak tartott országoknak is szállítanak hadiipari termékeket, kivételnek csupán Líbia, Irak és Thaiföld számít, ez utóbbi a kínai szempontok figyelembevételére miatt, hiszen ő az első orosz vezető, aki 30 év után néhány hét múlva látogatást tesz Kínában.

Antall ezek után még egyszer visszatért a nullszaldóra, arra, hogy az 1956-os károkat azért nem vonja be a tárgyalásokba, mert méltányolja Jelcin magatartását a forradalom emlékével kapcsolatban. Arra is emlékeztette, hogy jogszerűen csak 1955-ig tartózkodhattak szovjet csapatok Magyarországon. Az akkori vezetők még azt a fáradságot sem vették, hogy 1957-ig új megállapodást kössenek. Ebből világosan kitűnik a magyar szuverenitás akkori állapota...

Antall végezetül átadta Jelcinnek a Bajcsy-Zsilinszky Társaság memorandumát Bethlen István magyar miniszterelnök ügyében, aki egy moszkvai börtönben halt meg 1946-ban. Halálának körülményeit nem ismerjük, ezért kértük a kutatások lehetővé tételét, hamvainak hazaszállítását. Jelcin minden segítséget megígért.

Az orosz elnök valóban példásan foglalkozott a magyar-szovjet közös történelmi múlt terheinek enyhítésével. A tárgyalások után a Rákoskeresztúri temetőbe ment, ahol megkoszorúzta az 1956-os forradalom és szabadságharc vértanúinak emlékművét, majd átment az ettől balra lévő Nagy Imre-sírhoz és főhajtással tisztelgett a kivégzett miniszterelnök előtt.

A délután folyamán beszédet mondott a Parlament Képviselőházi Üléstermében. Az orosz nyelvű teremhangot szinkrontolmacsolásban fordították, a képviselők asztalaikra helyezett fordítógépeket használhattak. Sajnos technikai problémák léptek fel, a fordítógépek nem működtek, mindez nem változtat viszont a tényen, hogy azon falak között, ahol több mint harminc évig csak ellen-

forradalomról és a Szovjetunió testvéri segítségnyújtásáról lehetett beszélni, Oroszország első embere dörgő hangon mondta:

„1956 tragédiája a szovjet rendszer lemoshatatlan szégyenfoltja marad örökké!... Keserű beismerni, hogy a Kreml akkori vezetőinek parancsára a tragikus eseményekbe az orosz katonákat is belerángatták.”

Az új fejezetet író magyar–orosz kapcsolatok sokszínűségét jól jellemzi azon egyezmények köre, amelyeket még aznap délután véglegesítettek.

Antall és Jelcin írták alá a szovjet csapatkivonással kapcsolatos elszámolási kérdésekről, valamint az 1956-os dokumentumokat tartalmazó archívumok kölcsönös hozzáférhetőségének biztosításáról rendelkező megállapodást, továbbá a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségek jogainak biztosítását szorgalmazó nyilatkozatot.

Jeszenszky Géza írta alá orosz partnerével a műkincesk kölcsönös visszaszolgáltatásáról szóló megállapodást. Ezt egy jelképes gesztus is kísérte, a magyarok egy festményt kaptak, amit egy Oroszországból származó ikonnal vizsgonoztak. Für Lajos és az orosz honvédelmi miniszter a katonai együttműködésről, valamint a háborús sírokról szóló megállapodást látták el kézjegyükkal. Kádár Béla Aven külgazdasági miniszterrel megállapodást kötött az orosz adósságtörlesztésről, Andrásfalvy Bertalan és Szidórov kulturális miniszter pedig a két kormány közötti oktatási és kulturális együttműködésről. Ezek közül természetesen a legfontosabb az első, a teljes nevén „a Magyar Köztársaság Kormánya és az Oroszországi Föderáció Kormánya között a volt Szovjetunió Magyarország területén ideiglenesen tartózkodott csapatainak állomásoztatásával és kivonásával összefüggő vagyoni, pénzügyi és egyéb gazdasági kérdések rendezéséről” szóló egyezmény, amelynek 2. cikke így szól:

„a Felek a jelen Egyezmény hatályba lépésével egyidejűleg kölcsönösen lemondanak ezen Egyezmény 1. cikkében jelölt kötelezettségekkel kapcsolatos valamennyi igényről és nem támasztanak egymással szemben olyan követelést, amely a volt Szovjetunió csapatainak Magyarországon való ideiglenes tartózkodásával és területéről történő kivonásával kapcsolatos.”

Ennek melléklete az a jegyzőkönyv, amely megmenetette a nulla megoldást és amely a humanitárius segélyről, valamint a katonák lakásproblémáinak vizsgálatáról rendelkezik.

Antallnak napközben arra is volt alkalmja, hogy megfigyelje Jelcin szokásait, életritmusát. Láta, hogy szinte semmit sem eszik, egy-egy kortyot iszik, a díszbéd ételeit is érintetlenül hagyta. Amikor szóvá tette, Jelcin elmondta, hogy úgy él mint egy tajgai favágó. Reggel néhány falat, egy korty vodka, de valóban csak annyi, hiszen neki munka közben legalább olyan pontosan kell céloznia, mint a favágó fejszéjének. Azután napközben egyik feladat a másik után étkezés nélkül, végül este elengedheti magát az ember. Étellel is, itallal is.

Minthogy a másfél óras közös ebéden Jelcin valóban alig evett valamit, Antallnak lehetősége volt arra, hogy néhány kérdéstről, programon kívül is, véleményét kérje.

Az egyik ilyen a Kurilli-szigetek régen húzódó ügye, ami értelemszerűen érinti a japán–oros viszonyt. Jelcin a szigetek különleges státusának biztosításáról gondolkodik – mint mondta –, ez kompromisszum lehetne a terület átadása nélkül. Egy ilyen döntés – például a temetők látogatása kapcsán – fellendíthetné a japán turizmust, ami gazdasági eredményeket hozna.

A másik izgalmas terület Königsberg (Kalinyingrád) kérdése, ezért Antall feltette a kérdést, hogy elképzelhető-e itt is valamilyen különleges státus, esetleg demilitarizált övezet, hiszen Litvánia függetlenségével a volt Kelet-Po-

roszország földrajzi összeköttetés nélkül marad Oroszországgal. Jelcin válasza erre indulatos „nyet” volt, kijelentve, hogy két olyan terület van, amiről valamirevaló orosz politikus tárgyalni sem hajlandó: az egyik Kalinyingrád, a másik a finnektől megszerzett karéliei terület. Az első jelenleg Oroszország legnyugatibb katonai bázisa, fontos tengerészeti támaszpont, a karéliei terület pedig Szentpétervár stratégiai biztosítása szempontjából fontos.

Antall megkérdezte azt is, hogy miért nem kívánnak hatni Jugoszláviára a délszláv válság rendezésében, hiszen itt a pravoszláv egyháznak és az orosz tisztikarnak is lehet szerepe. Jelcin kijelentette, hogy Szerbia és Milosevics kommunista, az utolsó kommunista erőd Európában, és neki nincs mit kezdenie a kommunistákkal.

A miniszterelnök az orosz elnökkel a továbbiakban telefonon tartotta a személyes kapcsolatot, ezek közül a legemlékezetesebb az 1993. január 21-i, mintegy félórás beszélgetés marad. A beszélgetés apropóját az orosz adósságtörlesztés végrehajtásával kapcsolatos vita adta, mert a kamatok nagyságát nem sikerült tisztázni. A szakértők orosz részről 3, magyar részről 4%-ot javasoltak, és az álláspontok ismét megmerevedtek. A kölcsönös üdvözlések után Antall ismertette a helyzetet és javaslatát.

– Elnök úr, állapodjunk meg 3,5%-ban, és ne vitatkozzunk többet erről.

– Egyetérték, rendben van, kiadom az ukázt.

Antall megköszönte a gyors intézkedést, gratulált a START-2 megállapodás sikeréhez, melynek értelmében egyezsége jutottak az amerikaiakkal a stratégiai támadó fegyverek kétharmados csökkentéséről. Elmondotta, hogy humanitárius kötelezettségeink felét teljesítettük, eddig 5 millió dollár értékben adtunk át gyógyszert. Természetesen értékelte a délszláv helyzet alakulását is. Végezetül sikereket kívánt ahhoz, hogy a nehéz téli időszakon zökkenőmentesen vezesse át Oroszország népét.

Jelcin nagyon barátságosan búcsúzott.

– Köszönöm, miniszterelnök úr, engedje meg, hogy én is a legjobb kívánságaimat adjam át. Sikereket kívánok önnek a holnapi napra is. (Ezzel arra utalt, pontosan tudja másnap lesz a Magyar Demokrata Fórum országos gyűlése, ahol új elnökséget és elnököt választanak.) Nagyon remélem, hogy minden úgy történik, ahogy lennie is kell. Nagyon jó volt, hogy egyeztethettük véleményünket mind nemzetközi, mind belpolitikai kérdésekben. Még egyszer köszönöm telefonját, és engedje meg, hogy baráti jókívánságaimat adjam át önnek mind munkájára, mind magánéletére vonatkozóan. Viszontlátásra.

Az Antall József vezette magyar kormány kiállt Jelcin mellett a második puccskísérlet idején is. Nehéz napjai voltak az orosz elnöknek, hiszen bő két év alatt másodszor kellett fegyveres lázadást levernie, 1991 augusztusa után 1993 októberében is. A rendszerváltó magyar kormány mindig következetesen a Jelcin mellett álló reformerőket támogatta. Ezért is született meg szeptember utolsó napjaiban a következő kormánynyilatkozat:

„Magyarország – a világ többi államával együtt – aggódo figyelemmel követi az Orosz Föderációban, a nukleáris fegyverekkel is rendelkező második legnagyobb világhatalomban jelenleg zajló történelmi jelentőségű eseményeket. A közelmúltban kibontakozó alkotmányos válság, a kettős hatalom kialakulásának veszélye nemcsak fékezheti, hanem akadályozhatja is a politikai és gazdasági átalakulás folyamatát.

Oroszország demokratikusan megválasztott elnöke a két kamarás parlamenti választások kiírásával a választók kezébe tette le a reformirányzat jövőjét, az alkotmányjogi válság megoldásának parlamentáris, demokratikus útját választotta. A Magyar Köztársaság Kormánya bízik abban, hogy Oroszország polgárai, akik a régi rendszer súlyos örökségéből fakadó és elkerülhetetlen áldozatokat példa-

mutató türelemmel vállalták, a demokratikus kibontakozás sikere érdekében meg fogják adni Jelcin elnöknek és az általa képviselt reformirányzatnak a szükséges támogatást és meggátolnak minden restaurációs kísérletet.

Az Orosz Föderáció súlyos belső gazdasági-társadalmi és politikai helyzete ismételten felhívja a világ és a nemzetközi közvélemény figyelmét arra, hogy a vasfüggöny leomlását követően bekövetkezett események nem csökkentik a világ kormányainak nemzetközi felelősségét a térség biztonságának és stabilitásának megőrzésében, országaink gazdasági, politikai támogatásának szükségességében, ami közös érdekünk. Nem követheti el a világ azt a könnyelműséget, hogy az 1989/90-es fordulat eredményeit, ennek folyamatát kockára tegye.”

Október 5-re Oroszország – és tegyük hozzá, a világ józanabbik fele – megkönnyebbült. A Jelcinhez hű erők Moszkvában leverték a parlamentpárti fegyveresek lázadását, a Fehér Háznak nevezett parlamenti épületből feltett kézzel jöttek ki a zendülők, vezetőiket letartóztatták, a pártjukon állók megadták magukat. Másodszor állt ki tehát a magyar kormány nyilvánosan Jelcin mellett, aki következetességünkről, megbízhatóságunkról meggyőződhetett.

Jelcin viszontgesztusa sem maradt el. Antall József már németországi gyógykezelésen volt, amikor Ivan Aboimov, Oroszország budapesti nagykövete hivatalában felkereste Jeszenszky Gézát, és átadta az orosz elnök Antallhoz intézett üzenetét. Jelcin mielőbbi gyógyulást kívánt és diplomáciai fordulatokat használva „kifejezte reményét, hogy a magyar kormányfő hamarosan visszatér teendőinek felelős ellátásához. Nagyra értékelte a magyar miniszterelnökkel kialakult személyes baráti kapcsolatokat és a konstruktív együttműködést.” Az orosz nagykövet kormányára nevében ismételten megköszönte, hogy a magyar kormány és személy szerint Antall a nehéz napokban

többször is támogatásáról biztosította a demokratizálódó Oroszországot és Jelcin rendszerét.

Az ellenzéki részről Antall József ellen megfogalmazott vádak egyike, hogy elrontotta kapcsolatainkat a nagy keleti szomszéddal, a Szovjetunióval. A vádaskodást Antall visszautasította, és azt teljes egészében megalapozatlannak tartotta. Az ő szavait használva: „Politikai barátaimnak, de ellenfeleimnek is kívánom, hogy soha rosszabb kapcsolatuk ne legyen egy nukleáris hatalom első számú emberével, mint amit nekem Jelcin elnökkel sikerült kialakítanom.”

MARINOVICH ENDRE

Jegyzet

A felhasznált dokumentumokat az Antall József archívumát kezelő család hozzájárulásával idézzük.

Hj Tanulmány

Kösd: Deák Ferenc

DEÁK FERENC ERKÖLCSISÉGE

Deák munkásságából az utókor rengeteget meríthet, tanulhat. Akár reformkori gyakorlati jogászai ténykedését, akár politikusi, rendi követi pályáját, akár törvény-előkészítő munkásságát vizsgáljuk, olvassuk, jogtörténetünk, politikatörténetünk fényes fejezetei tárulnak elénk. Ugyancsak ezt mondhatjuk el magatartásáról az abszolutizmus, majd a kiegyezés nagy művével, és a parlamentben eltöltött néhány utolsó évével, az általa javasolt társadalmi megmozdulásokkal kapcsolatban. Mégis, mindezek mára meghaladottak, a korrallal együtt eltűntek a történelem süllyesztőjében. Mondhatnók, a nem történész számára elvesztették aktualitásukat.

Megkérdézhajjuk, miért kevésbé időszerű számunkra Deák Ferenc, mint Széchenyi István, vagy Kossuth Lajos, hogy a három legkimagaslóbb reformkori államférfit mérjem össze? Korszerű, mai politikai programot könnyebb Széchenyi vagy Kossuth gondolataira, útmutatásaira építeni, mint a Deák Ferencéire? Erre a felvetésre – minthogy egyik oka lehet annak, ha Deákra a mai kor embere kevesebbet hivatkozik, mint két nagy kortársára szeretnék választ adni a következőkben.

Széchenyi örökségét gyakran számba vesszük, teljesítését zászlóra írjuk. Kossuth meg nem alkuvó magyarságát, harcos helytállását sokszor emlegetjük (talán többször is, mint indokolt lenne), mert egyedülálló népszerűsége nemzedékek sorát élte át, és ezért az ő nevét előtérbe állító politikai program bizonyos előlegezett rokonszenvvel eleve szá-

molhat. Deák munkássága, úgy tűnik, részben beleolvadt a megvalósult törvényességbe, részben, a dualizmus vonatkozásában, teljesen idejét múlt lett – noha az államon felüli jogi szint elismerése, rendjének kidolgozása, az osztott szuverenitás lehetősége, éppen a ma nemzedéke számára nem kevés tanúságot is nyújthatna. Van-e számunkra, mai gyakorló jogászok számára Deák Ferencnek hasznosítható, képviselhető öröksége, vagy devalválódott az ő gyűjtött tőkéje, s már csak emlékeinkben köszön vissza egy kedélyesebb, nyugodtabb, derűsebb, boldog kor adomáiban?

Vallom, van Deák Ferencnek számunkra öröksége. Értékes, súlyos, meg nem kerülhető, jelen helyzetünkben megszívlelendő öröksége létezik, bár nem forgatjuk, nem hasznosítjuk, nem is tudatosítjuk. Jó esetben elzárva tartjuk, mint kincset.

Háborúban azt mondják,
Most keveset adunk Rád,
– Békeidőn azt vetik,
Másra kell a pénz nekik!.¹

Arany János sorai teljesen ráillenek erre a deáki örökségre. Deák öröksége ugyanis a legmagasabb értékrendben maradt ránk: nem a gazdasági szférában, még csak nem is elsősorban a szellemi, tudományos szférában. Deák öröksége az erkölcsi rend része, erre pedig ma keveset adunk, másra kell a pénz!

Erkölcsi rend része? Van ilyen? Hiszen az erkölcsi pluralizmus világában annyi erkölcs, ahány gondolkodó, annyi erkölcsi fórum, ahány lelkiismeret. A közügyek világában anyagi mércék, GDP, dollár/euro az értékmérő, a szellem értéke pedig annyit ér, amennyit a piacon a gazdagok adni hajlandók érte, amennyiért megveszik. E mércén Deák inkább az ócskapiacra szorulna, mintsem a régiségkereskedők divatos termékei közé, hisz Deáknak nem volt – ma sincs –

piaci értéke. Nem volt megvehető, megfizethető, mert nem fogadott el pénzt sem elveiért, sem tudásáért. Nem volt forgalmi értéke, mert nem forgott, nem volt erkölcsében igazodó. Mikor viszont szükség volt rá, vagy ahol használni tudott, ott állott alku nélkül, önként, önzetlen, és nyújtotta elméje, érzelmvilága, meggyőződése kincseit – ingyen, nem kényszerítve senkit, hogy elfogadja. „Nem ismerem államférfit – mondá Wlassich Gyula –, aki az erkölcsi erő energetikájának olyan lelkes követője és buzgó hirdetője volna, mint ő. Az erkölcsi erővel ő minden erőhatalmon győzedelmeskedni vél. Ez az ő uralkodó érzése, amely államférfiúi működésének korszakait összhangzó egységgé köti.”²

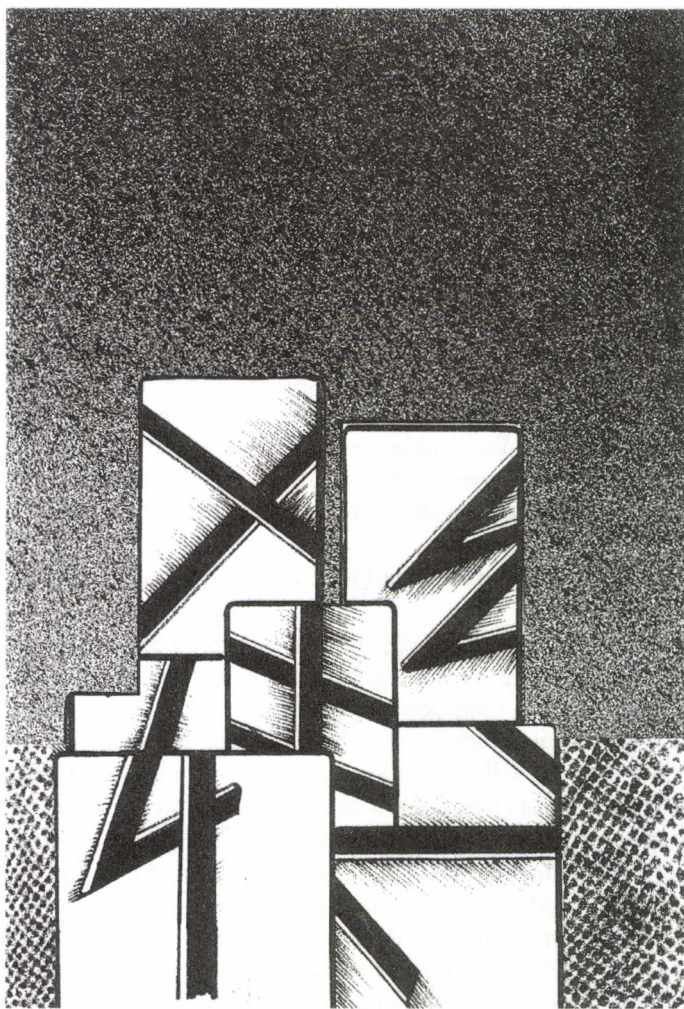
Talán nem kell kifejtennem, hogy erkölcsre vonatkozó kérdésem költői kérdés volt. Az erkölcsi meggyőződés, az erkölcsös magatartás szabad értelmi, akarati döntés eredménye, a szabadság, a szabad véleménynyilvánítás Deák számára is a legfőbb értékek egyike.³ Ez azonban nem változtat azon, hogy van az egyes ember számára olyan erkölcs, amely kibontakoztatja, teljessé teszi, s van olyan hamis erkölcsiség, amely csődbe viszi, elpusztítja. Van a közösség, a jogállami együttműködés számára is olyan erkölcsi, szabad rend, amelynek elfogadásától a jogállam léte, sikere függ, amely nélkül együttműködés egyszerűen nem lehetséges. Mindkét téren hathat szabad döntésünkre, elfogadásunkra a meggyőző példa, s ilyen meggyőző, tette indító példa lehetne mindmáig, sőt egyre jobban, Deák Ferenc a mai társadalom számára.

Az erkölcsi példa indíthat, meggyőzhet, buzdíthat, de csak szabad cselekvésre. Ahhoz, hogy hasson, ismernünk kell. Ám Deák Ferenc példája nem csak buzdít, hanem önmagában, léte által, eleven bírálata szinte mindannak, amit egyéni erkölcsiségben, közéleti felfogásban magunk körül látunk. Tévedhetetlen politikusaink, közigazdászaink, de akár bírúink és jogászaink sem feltétlen rajongásának azért, ha teljes egészében elébük tárulna a haza bölcsé egyénisége,

közéletről, jogról, politikáról alkotott felfogása, ha csak annak szemléletére is lennének kötelezve. A modern kor legszívesebben a krisztusi tanítást is magánüggyé tenné, számúzná a szükségesnek elismerendő, egyedül üdvözítőnek vallott tanok közül, mert nem kívánja felvenni keresztjét, hogy kövesse a példaképet az üdvösség útján – s így nem is indul el azon az úton. Úgy, hasonlóan, a mai magyar közélet embere sem fogja lelkesedéssel felvállalni a deáki örökséget. Éppen meggyőző belső ereje miatt: egyszerűbb nem ismereni, mint megtagadni, viszont terhes követni, mert akadályá önzésnek, más hátán kapaszkodásnak, érvényesülési hajszának. (Félretolja, elhallgatja egyébként ezt az örökséget jószerivel már a 19. század vége óta a magyar politikai gyakorlat résztvevőinek többsége.) Valódi türelemnek, a személyes méltóság elismerésének, a jog feltétlen tiszteletének, az egyéni érvényesülés és haszon háttérbe szorításának útja volna az ő követése.

Mit tanít számunkra Deák Ferenc a közélet erkölcsi-sége terén?

Tanítja egyrészt azt, hogy a nemzet közös útja szabadon, belsőleg elfogadandó. Csak azok a nemzetek engedhetik meg maguknak egyes gyakorlati kérdésekben a mély megosztottságot, az egy többlétszavazat alapján való döntést, választást, amelyeknek e módszert, a többségi demokrácia feltétlen tiszteletét illetően mély hagyományuk, szilárd meggyőződésük van, amelyeknél az egyhangún elfogadott vagy kis többséggel elfogadott törvény, ha egyszer legális formában elfogadták, megszavazták, egyaránt legitim, mindenki döntése, joga, közös védendő kincse lesz. Deák életének két nagy szakasza elején olyan társadalomban élt, ahol a két szemben álló tábor mély árok, gyűlölség, a közös alap szinte teljes hiánya választotta el. 1825–48 között a liberális, polgári reformerek és a rendkonzervatív vagy abszolutista monarchikus szemléletűek között ilyen áthidalhatatlannak tűnő ellentét feszült. Ám

CSÁJI ATTILA: ROVÁSJELEK IV., 1972

nem volt kisebb ez az ellentét a szabadságharc után a nemzeti függetlenséget követelő és az abszolút birodalmi szemléletben élő táborok között sem, még ha a részletekben léteztek is fokozatok. Úgy tűnt, nincs lehetőség az ellentétek feloldására. Ilyen helyzetben fennáll a veszélye annak, hogy amit az egyik oldal eseti parlamenti többséggel kiharcolt, azt a másik, ha ő jut a többségi helyzetbe, szinte azonnal felszámolni törekszik: haladás helyett ingalengés az ország sorsa, elpazarlódnak az erőforrások, nem haladást szolgálnak.

Az államférfíui szemlélettel megáldott fiatal zalai követ csakúgy, mint az élte delén félrehúzódtott volt igazságügyi miniszter pontosan tudta, melyek azok a jogi, alkotmányos keretek, hol húzódnak a határok, amelyek közt az ország többségének egyetértése megteremthető. Azt is tudta, hogy nagy reformok elérése nem megy egyik napról másikra. „Addig, amíg a nemzet értelmes többsége valamely javításnak hasznos, sőt szükséges voltáról meggyőzve nincsen, azt a törvényhozás rendes útján megállapítani úgysem lehet.”⁴ Nem is csábította a rá hallgatókat ilyen reménytelen utakra.

Ezért Deák a rendi országgyűléseken és a közéletben olyan tervek megvalósításán fáradozott, amelyek részsikerral kecsegtettek, amelyek közelíthették egymáshoz a partokat és a pártokat. „A cél felé minden előlépés, mely a jövőendő útját nem zárja, valóságos haladás”, – és „minden előre lépés nyereség a haladni akarónak.”⁵ Deák megkeverte azokat a részcélokat, amelyek terén sikerre számíthatott, s ezek révén iparkodott a végső célokhoz közelíteni. Közben soha nem vesztette szem elől fő céljait, s vigyázott, hogy pillanatnyi sikerért azok útját el ne szegje. „Aki a hibák s előítéletek egész tömegét csomóra fogva egyszerre akarja kiirtani, sok egyes érdeket, különvágva nem jelentőst, összesít maga ellen, s rendszerének a sikert áldozza fel” – írta.⁶ Másrészt „figyelemmel kell lenni arra is, hogy

midőn az alkotott törvények a jelent tetszőleg kielégítik, a jövődőknek kifejlődését meg ne kössék vagy annak helytelen irányt ne adjanak”.⁷

Volt türelme, éleslátása és lelkiereje megvárni, míg meggyőződésével a közfelfogás összhangba került. Nem kötött, még közérdekből sem, elvtelen paktumot, nem működött együtt, még politikai haszon reményében sem, a jogsértő ellenféllel. 1850 nyarán Schmerling igazságügy-miniszter hívását a megvalósítandó reformok feletti tanácskozáshoz elutasította, épp ő, a nagy jogalkotó, mert „a közelmúlt idők (1849–50) gyászos eseményei után, oly állapotok között, amelyek még jelenleg is uralkodnak, lehetetlenség, hogy én nyilvános (értsd köz-) ügyekben közreműködhessek”.⁸ A passzív ellenállás országos meghirdetésének programja ez!

Élete második nagy szakaszában még a rendi országgyűlés részmunkái sem vihették közelebb a közvélemény meggyőzéséhez. Itt a törvényesség nagy értékének tudatosítására összpontosított baráti beszélgetésekben, társadalmi mozgalmakban, egyes írásművekben. Fanatikusa volt, Wlassich szavai szerint, a törvényességnek, a jog legyőzhetetlen erejébe vetett hitnek.⁹ Volt hát ekkor is érték, amelynek őrzését, munkálását a kedvezőtlen viszonyok között is fontosnak tartotta. „1858-ban így írt a Pesti naplóban: Elsősorban az a föladat, hogy a nemzetben ébren tarttassék az alkotmányos szabadságért való érzék és lelkesedés, mert akkor egy kedvező pillanatban egy tollvonással lehet helyreállítani a magyar alkotmányt és 24 óra alatt lehet szabad, alkotmányos államunk; holott, ha a népből kihalt az érzék azon legmagasb javak iránt, sem a sors kedvezése, sem az uralkodó kegye nem adhatja nekünk vissza az igazi alkotmányos szabadságot.”¹⁰ Másrészt, még 1845-ben, mai szemmel reménytelibb viszonyok közt, írta: „Őrködjünk, és ami jót lehet, cselekedjünk. Igyekezzünk békés úton sikert szerezni becsületes törekvéseinknek, de a tüsténti siker remé-

nye nélkül is teljesítsük kötelességünket.”¹¹ Van-e ennél időszerűbb, megszívlelendőbb program?

E „tüsténti siker” reménye nélkül állott csatasorba, mikor 1860–61-ben az Országbírói értekezlet és a csonka országgyűlés keretei között először lehetett újra hangot adni a magyar politikai elképzeléseknek, s mikor legalább az igazságszolgáltatás terén először nyílt remény arra, hogy valamit a magunk törvényességéből visszanyerhessünk. Ez a közreműködése mutatja, hogy most sem volt ellene a lépésekben való közeledésnek. Mutatja azt is, hogy korántsem jogi formalizmus mozgatta céljai elérésében. Hogy az országbírói értekezlet megtörtént tényként tudomásul vette az ósiségi pátens és a telekkönyvi rendszer révén végbement volt jobbágyok tulajdonhoz juttatását, az ő hatásának köszönhető, aki e kérdés társadalmi elfogadásában annak legitimitását felismerte annak ellenére, hogy a legalitás helyreállítása ekkor még nem történhetett meg.¹² Persze ez nem formai legitimitás volt, nem az ősi alkotmány helyreállítása, hanem ráérzés a népakaratra, az államférfiúi bölcsesség és az elvhűség találkozása.

A legitimitáshoz való visszatérést tartotta fontosabbnak a legalitásnál – előbbi érdekében kész volt engedményekre is. Voltaképp több kérdés – így a volt király és trónörökös formai lemondatása, az 1848 évi törvények visszaállítása és egyidejű változtatása, a közös ügyekkel kapcsolatos alku – olyan döntések voltak, amelyek az önálló magyar államnak a dualizmus közösségében való megteremtéséhez és megtartásához előfeltételként szükségesek voltak. S Deák tudott engedni formában, ha hű maradhatott a lényegeshez, annak ellenére, hogy a jog volt fegyvere, és annak formai előírásai fontosságát nála senki mélyebben nem értette, át nem érezte.

Kossuth is elismerte, hogy az abszolutizmus éveit során a nemzeti közhangulat a bármi áron való kiegyezés felé mozdult el, s csak Deák erkölcsi tekintélye tartotta vissza

a nemzetet akár ajándékozott együttműködés elfogadásától. Gondoljuk meg: 1849 óta 15 új évfolyam kért munkát, terep, szerepet a közéletben, életük elején vagy derekán a pályáról le, a közéletből kiszorított, alkotóerejében lévő réteg kért oda visszabocsáttatást. Akkor is volt piac, volt vágy érvényesülésre, voltak megélhetési gondok: mindezek oda hatottak, hogy vessünk véget a függő helyzetnek, a passzív rezisztenciának. Hallgassuk Kossuthot: „Országgyűlés kezdetén az egész ország csak alkudni akar – írja barátjának. – Hidd el, ha Deák nincs, nyakra-főre elv nélkül indul a közép Apponyi et co után, indult volna Eötvös ... hypothesisei nyomán.”¹³ Ez pedig még csak 1865! De az Angol királyné szállóban ott ült a sötét ruhás, kedélyes, idősödő zalai bácsi, hivatal nélkül, hatalom nélkül, udvari kapcsolatok nélkül. Ott ült, és ő azt mondta, *akármilyen áron* nem! S a türelmetlen tömeg meghátrált erkölcsi tekintélye előtt. Elszégyellte magát, s várt, évekig, amíg az öregúr majd rábólint, és azt mondja, így már mehet!

Pedig Deák nem gyűjtött pártot. Nem tartott pártfegyelmet. Nem keresett híveket. Még csak nem is hangoztatta feltűnően a véleményét. Kossuth Kasszandra-levelére adott nyilatkozatában joggal mondhatta: „magamat és eljárásomat igazolni nem tartom szükségesnek. Politikai eljárásom nyilvános volt. Elveim, nézeteim és minden állításomnak, minden javaslatomnak okai tudva vannak a közönség előtt, mert őszintén és tartózkodás nélkül kifejtettem azokat ott, hol képviselői állásomnál fogva jogom és kötelességem volt felszólalni; védtem a jogilag főnnálló törvényeket az abszolút hatalomnak egyoldalú eljárása ellen, ...és elmondottam én is meggyőződésemet és ennek okait. ... Kit sem a hatalomnak parancsszava, sem becstelen érdekek, sem hírség és a pillanatnyi népszerűség hajhászása nem vezetnek, hanem keresi a haza javát és követi saját meggyőződését, az könnyen viseli a felelősség terhét. ... Meri-e valaki állítani, hogy véleményemet másokra kívántam erőszakol-

ni, akár ámitásokkal és csábító ígéretekkel, akár szemrehányásokkal? Felszólítottam-e bárkit, hogy azon párthoz álljon, amelynek tagja én vagyok? Akartam-e bárkit gátolni saját meggyőződésének követésében? ... Ha mindemellett a többség véleménye és az én véleményem találkozta, ennek egyszerű magyarázata csak az, hogy az én meggyőződésem is az volt, ami az övék.”¹⁴

Lehet-e ennél tisztábban kifejezni az államférfi önállóságát, függetlenségét, s a tröbbiek szabadságának tiszteletét, elismerését?!

Végigvonul egész szereplésén az a gondolat, hogy megnyugvást csak az ad, ami a nemzet akaratából történik. „Erre a nemzetre még saját akaratából sem szabad oktroyálni” vallotta.¹⁵ Az akarat kialakulását viszont meg kell várni. „Mindent a maga idejében kell tenni, s a gyümölcsöt leszakítani csak érett korában kell; de hátralépni soha egy lépést sem szabad. Az előrelépés csak akkor engedhető meg, ha tudjuk, hogy a körülmények által vissza nem löketünk.”¹⁶

A törvényesség útja, az egyetértés útja, a megértés útja a közjó felé vezet és ez a legfőbb cél. A közjó, a közboldogság Deák felfogásában egyenesen a közösség természet adta, ma úgy mondanók, alapjoga.¹⁷ Ehhez kell a törvénytisztelet a kormány részéről is, mert „míg a kormány maga példát nem mutat reá, hogy a törvényt ő is tudja tisztelni s teljesedésbe hozni, károsnak tartom bármi másról tanácskozni... Ha a többség elütne ettől, meghajlok ugyan, hanem azt mondom: amely nemzet magamagát elhagyja, sorsát megérdemli.”¹⁸ Kell a szolidaritás a rászorulóknak felé: „mert nem az a boldog ország, hol legtöbb a gazdag ember, hanem az, hol legkevesebb szegény vagyon.”¹⁹ Kell a felelősségtudat az ellenzék részéről, „nekünk, kik az ellenzékhez számíttatunk, ha valaha, most leginkább kötelességünk szigorún vigyázni minden lépéseinkre. Vessen ki-ki számat belső meggyőződésével, s mit józan megfon-

tolás után jónak lát, mit keble istene sugall, a mellett álljon meg ingatlanul, csüggedést nem ismerő szilárdsággal. Ne tekintsük az oppositíót fénynek, cifraságnak, ne tekintsük olyan pártnak, melynek feladata megtámadni azt is, ki nem vétkes, ellenezni azt is, ami jó, csak azért, mert mástól származik. Ne higgyük állásunkat könnyűnek. Isten és világ előtt felelet terhével tartozunk minden cselekvéseinkért, mert egy-két hibás lépés rossz következtetéseket húzhat maga után, egy félreértés is nagy kárt okozhat a hazának.”²⁰ Lehet-e az ellenzék feladatát a mindenkori jogállamban jobban meghatározni?

A közjót kereste Deák Ferenc egy életen át, mégpedig a politika jog behatárolta útjain. Nem kereste ezzel szemben, sőt egyenest kerülte, saját érvényesülésének bármilyen formáját. Neki elég volt saját lelkiismeretének csendje, elég volt, ha király és nemzet becsületes embernek tartják. Természetes, szívből jövő, puritán egyszerűség jellemezte. Nem csak a Ligetbe, a királyhoz is konflison ment. De nem volt sem aszkéta, sem életunt. Élvezte a társaságot, szerette a vidámságot, a baráti kört, a szivart, a jó konyhát, mértékkel. Adomáit szerte mesélgették, találó megjegyzései, humoros mondásai kedélyéről tanúskodtak, bár soha nem volt bántó él szavaiban.

Hitt Istenben és igyekezett útjain haladni, de a világi feladattal, annak becsületes és lelkiismeretes ellátásával vélte szolgálni Őt az embereken keresztül. Deák szerette az embereket. Szerette a hazát, szerette nemzetét. „A legkisebb jóért hálát érzett, a legnagyobb rosszért sem volt bosszúálló” – írja Wlassich.²¹

Lelkének mozgatóereje az igazságosság volt. „Nincs azon országon Isten áldása, a hol nincsen igazságosság” és „ha szabadok akarunk lenni, legyünk egyszersmind igazságosak.” A politika nem juthat ellentétbe a jellemmel, a legjobb politika az igazságosság és becsületesség, valotta.²² Az igazság felismerésében azonban mély jogérzék,

nagy jogi tudás és tévedhetetlen lényeglátás, éles logika segítették. Az utóbbiakat meg lehet szerezni, és közéleti pályára törekvőnek meg is kell szereznie.

Mindezek után kell-e magyaráznom, miért kevésbé példa, miért kevésbé hivatkozási alap, miért kevésbé hasznosított örökség ma Deák Ferenc hagyatéka, mint más nagy államférfiaké? Holott, kell-e bizonyítanom, hogy hasznos Széchenyi nyomán járnunk, tisztelettel adózhatunk Kossuthnak, de hiányozni mai boldogulásunkhoz ez a deáki örökség hiányzik? Ennek alapjaitól fosztott meg már Trianon igazságtalansága a maga következményeivel, amelyek kivédéséhez magunk erejéből gyengék lévén, szövetségeseket kellett keresnünk. Azok kedvéért aztán szent elveket, a polgári egyenlőség elveit adtuk fel, tragikusan, hiába. Ezt a deáki erkölcsi szemléletet irtotta ki szinte teljesen a kemény, majd a puha diktatúra korszaka. Lesz-e erőnk visszatérni a magán- és közéleti erkölcs e magasiskolájához? Lesz-e bátorságunk a Deák által előnkbe tartott tükörbe nézve számot vetni magunkkal, hibáinkkal, lehetőségeinkkel? Lesz-e erőnk nemzeti értékeinket, amelyeket a haza bölcse élénk tár, akár az európai vagy tengerentúli irányzatokkal, hamis bálványokkal szemben is, megvédeni?

Ezek már nem költői kérdések, hanem sorsunk alakulásának, jövőnk és emelkedésünk reményének eleven kérdései. Bár tudnánk rájuk helyes választ adni. Félek, ma a többség még Arany János ironikus soraival válaszolna (amelyeket ő a kiegyezés korának ifjúsága szájába adott):

Deák Ferenc, megélünk mi
Kend nélkül!
Kívánjuk a szabadságot
rend nélkül!²³

Jegyzetek

- 1 Arany János, *Írószobám*, Összes költeményei Bp., 1958 I. 134.
- 2 *Deák Ferenc válogatott munkái*, Bevezetés 9. l.
- 3 Molnár András, *Deák Ferenc*, Bp., 1998. 17. l.
- 4 *Deák Ferenc beszédei* I. 281. Összegyűjtötte Kónyi Manó, Bp. 1903.
- 5 *Deák beszédei* I. 281. l.
- 6 Molnár András, *Deák Ferenc*, Bp., 1998. 18., 85. l o.
- 7 Molnár A. 21., *Deák beszédei* 551. l.
- 8 Molnár A. 32., *Deák beszédei* 2. 382.
- 9 *Deák Ferenc válogatott munkái*, rendezte és bevezetéssel ellátta Wlassich Gyula, Bp., 6. l.
- 10 Molnár A. 33., *Deák beszédei* 2. 396.
- 11 *Deák beszédei* 2. 100.
- 12 Mádl Ferenc, *Kodifikation des ung. Privat- und Handelsrechts im Zeitalter des Dualismus*, Bp., 1970., 240. l.
- 13 Idézve Zlinszky J. *Kossuth és a kiegyezés*, *Jogt. K.* 1994, 9. 327. l.
- 14 *Deák válogatott*, 2. 199. l.
- 15 Wlassich, 40. l.
- 16 *Deák beszédei*
- 17 Molnár A. 13. l.
- 18 *Deák beszédei* I. 428.
- 19 Molnár A. 15., 73. l.
- 20 *Deák beszédei* 2. 100.
- 21 Wlassich, Bev. 12. l.
- 22 Wlassich Bev. 10. o. Mintha Szt. János sorai csengenének vissza e sorokból: „Az igazság szabaddá tesz titeket.” Jn 8. 12.
- 23 *Demokrata nóta*, Összes művei 1958. I. 449.

M: Életrajzi

Ködt: Nagy Ferenc

K: Borhidi Gyula

A

EMLÉKEZÉS NAGY FERENCRE

100 - születésének századik évfordulóján -

Magyarországot a nagy ember-, terület- és anyagvesztéssel végződött második világháború után a korábbiakon kívül vagy helyett újabb megpróbáltatások érték. Függetlenségét már korábban elvesztette. A német náci megszállást szovjetország követte, amely már az első pillanattól kezdve hosszabb tartamúnak ígérkezett, mint a német. Még akkor is, amikor még nem vált bizonyossá, hogy a keleti világhatalom egyhamar nem engedi ki mar-kából. Az én nemzedékemhez tartozók, tehát a háború végén húszas éveikben járók és az ennél idősebbek nemigen hitték, hogy a szovjeturalom vége még életükben bekövetkezhet.

A háborút követő első években még helyenként és időnként pislákkolt némi remény, hogy a lehetőségek és eshetőségek legrosszabbika, a szovjet belső állapotok és az ottani embertelen elnyomó rendszer magyarországi átültetése nem következik be, vagy legalábbis enyhébb változatával szembesül a magyar nép. A legtöbbször bizakodó és tragikus helyzetekben is reménykedő emberi természet hajlott olyan nézetek elfogadására, hogy egyfelől a háborúban győztes nyugati hatalmak mérséklően hatnak keleti szövetségeseikre, és nem túrik a terror uralmát egy olyan országban, amelyet nemzetközi egyezmények alapján részben ők is ellenőriznek, másfelől a Kreml uraiban is lesz annyi belátás, hogy érdeküknek tekintik a világgözülemény tudomásulvételét.

Sajnos, a Nyugat, nevezetesen az Egyesült Államok és Nagy-Britannia, a háborút követő első években kevés érdeklődést mutatott a kelet-közép-európai kis népek sorsa iránt. Ezek pedig képtelenek voltak a moszkvai nyomásnak ellenállni, annál kevésbé, mert egymás után kommunista pártok irányítása alá kerültek.

Az átmeneti idő a háború befejezésétől a maradéktalan kommunista hatalomátvételig, tehát 1945-től 1949 elejéig, az egypártrendszer bevezetéséig a teljes bolsevizálás megkezdéséig Magyarországon volt a leghosszabb. Négy évig tartott. Ez időszak legjelentősebb magyar demokrata politikusa kétségtelenül Nagy Ferenc volt.

Visszapillantva az elmúlt csaknem hat évtizedre, a magyar miniszterelnökök közül rajta kívül talán csak Nagy Imre, majd az 1990-es fordulat óta Antall József és Orbán Viktor kormányfői működéséről mondható el, hogy széles körű nemzeti közmegegyezés kísérte, annak folytán, hogy az említettek a legfontosabb nemzeti célok megvalósítására és a legégetőbb társadalmi igények kielégítésére törekedtek.

Nagy Ferenc az első miniszterelnök, aki a korabeli magyar társadalom többségét alkotó parasztság soraiból emelkedett az ország legfőbb vezetői közé, és megnyugtató biztosítékot szolgáltatott arról, hogy ez az osztály Achim L. András, Nagyatádi Szabó István, Veres Péter után is képes nagy feladatok ellátására alkalmas újabb fiait – vele együtt Kovács Bélát – a politika élvonalába emelni. Nagy Ferenc a parasztpolitikusok közül egyébként abban is az első, hogy nemcsak a belpolitika porondján, de sorsának alakulása folytán a külpolitikában és a nemzetközi érintkezésben is megállta a helyét.

Száz évvel ezelőtt, 1903. október 8-án – mint emlékirataiban írta, Magyarország egyik legkisebb falujában –, a Baryana megyei Bissén született. Ez a nagyon régi község a Villányi-hegység északi peremén, Siklóstól északnyu-

KECSKEMÉTI KÁLMÁN: CÍM NÉLKÜL

gatra fekszik. „Közel a Duna és a Dráva folyó szögletéhez, a Drávához tizennégy kilométerre.” A lexikon szerint a századfordulón mintegy 600 lakosa volt, az állandó fogyás következtében 1990-ben már csak 260-an lakták. A legtöbbször katolikusok vagy reformátusok. A volt miniszterelnök családja is református volt. Az 1903-as évben Magyarországon sorozatosan törtek ki sztrájkok. Nagy Ferenc születése előtti napon éppen befejeződött 1400 pécsi építők munkája szeptember 26-án, béremelésért indított kététhetes sztrájkja, amelyhez közben a város csaknem valamennyi munkása

csatlakozott. (A városban sokszor sztrájkolhattak. Ha jól emlékszem édesapám gyerekkoromban hallott elbeszéléseire, a tízes évek elején gyári munkásként egy ideig ott dolgozván ő is sztrájkolt Pécsen.) A kormány élén 1903-ban Széll Kálmán, majd rövid ideig (Nagy Ferenc születésekor) a szabadelvű gróf Khuen-Héderváry Károly, utána az akkor ugyancsak szabadelvű gróf Tisza István állt. „Azt lehetne mondani – írta Nagy Ferenc szülőfalujáról szólva –, hogy kivétel nélkül mindenki paraszt a faluban. Parasztnak számít még az a két tanult ember is, aki ősidők óta a faluban lakik, a református pap és a református tanító, mert hiszen javadalmazásuk egy részét az a kis föld adja, amelyet kimértek nekik századokkal ezelőtt, s amelynek a termését évről évre nagy várakozással kalkulálják bele évi jövedelmükbe.”

A volt miniszterelnök ifjúsága ugyanúgy telt, mint a többi parasztgyereké. Nagyon jó tanuló volt, az iskola legjobbja. Édesanyja szerette volna taníttatni, az apát is sikerült rávennie, hogy adják városi iskolába. De közbejött a háború, az apát öreg tartalékosként elvitték katonának. A fiúnak iskola helyett a háznál kellett maradnia, pótolandó az apát és segítő az anyának. Délelőttönként még járt az iskolába, délutánonként kinn dolgozott a mezőn. Közben sokat olvasott, anyja újságot és folyóiratot járatott. Mindent elolvasott, ami kezébe került. Munka után művelődött. Apja visszatért a frontról, részt vett a helyi politikában, ő maga ifjúsági kultúrkört vezetett.

Húszéves korában elkezdett cikkeket írni a megyei lapokba és törődni a község ügyeivel. Hamarosan kiderült, hogy nagyobb érdeklődésű és tettvágyú, mint a többi vele hasonló korú fiatal. Szívesen látták a politikai munkában. 1924-ben belépett a Nagyatádi Szabó István által vezetett Kiszgazdapártba. 1928-tól 1930 nyaráig alelnöke volt e párt Baranya megyei szervezetének. Tudását, szónoki adottságait, íráskészségét, igyekezetét, munkabírását, szervezői

képességeit hamarosan felismerték, és szépen haladt a politikai pályán. 1930. október 12-én Békésen nemcsak közreműködött a *Független Kisgazdapárt* megalapításában, hanem főtítkárává választották. E tisztségét megtartotta 1945 nyaráig. Röviddel a megalakulás után Gaál Gaszton lett a párt elnöke. Ő azonban 1932-ben meghalt.

Nagy Ferenc 1932-ben felköltözött Budapestre, ahonnan tevékenyebben vehetett részt a pártközpont munkájában és a szervezeti hálózat kiépítésében. Írói tevékenysége is kitágult. Immár fővárosi lapokban is publikált. Főleg a *Pesti Hírlap* és a *Kis Újság* közölte cikkeit. Ezek falusi, paraszti témákkal foglalkoztak. Erősen érezhető volt bennük a népi írók és a mindinkább kibontakozó népi mozgalom hatása, de tartózkodva ezek olykor észlelhető radikális felhangjaitól és éles fogalmazási fordulataitól. A népi írókkal és politikusokkal való kapcsolata abban is dokumentálódott, hogy később, már a háború alatt, 1942 augusztusában részt vett a szárszói konferencián. A népi mozgalom sok ismert tagja baráti köréhez tartozott. Rokonszenvvel kísérte ezek részvételét és közreműködését a Parasztszövetség tevékenységében.

1939. május végén tagja lett az országgyűlésnek. Kisgazdapárti programmal Baranyában választották meg. Egyik kezdeményezője volt a *Magyar Parasztszövetség* megalapításának, amire 1941 szeptemberében került sor. Ennek első elnöke lett. E tiszttét 1943 novemberéig látta el. Erősen náciellenes volt, szemben állt a háborús politikával. 1942-ben csatlakozott az ellenállás szellemiségében fogant Magyar Történelmi Emlékbizottsághoz. Országgyűlési felszólalásaiban főleg mezőgazdasági kérdésekkel foglalkozott, de szót emelt az alkotmányosság fenntartása érdekében, a német-nácibarát külpolitika és a jogkorlátozó intézkedések ellen. 1943-ban aláírta a háborúból való kiválást sürgető és Bajcsy-Zsilinszky Endre által fogalmazott memorandumot. Az 1944. márciusi német megszállás után

szülőföldjén rejtőzött, de amikor megfenyegették, hogy elhurcolják családját, önként jelentkezett a pécsi Gestapo-kirendeltségnél. Október 10-én másokkal együtt a németek átadták a magyar kormánynak, amely 15-én szabadlábba helyezte. Röviddel a nyilas puccs után újból rejtőznie kellett. A háború végéig a budapesti Skót Misszió házában talált menedéket.

Visszanyerve a szabad mozgás lehetőségét, nagy buzgalommal és lelkesedéssel kapcsolódott be újból a politikai életbe, a Kisgazdapárt újjászervezésébe és a kor adta feladatok elvégzésébe. A szovjet megszállók 1945 elején elsősorban abban voltak érdekelve, hogy az élet visszatérjen normális medrébe, és az ország minél előbb kiheverje a háború szörnyűségeit. Fél szemmel még a nyugati szövetségesekre pillantottak és a háborús együttműködés gondolatát ápolták, fél szemükkel azonban már azt méregették, hogy kommunista zsoldos segédcsapatukkal hol, mikor és hogyan indítsák meg rohamukat a nyugatiakkal való szövetség felmondására és a háborús demarkációs vonalnak befolyási övezetük határává való átalakítására. A magyarországi kommunisták ebben megbízható partnereknek bizonyultak, és Rákosi Mátyás vezetésével a szovjet politikai stratégia fenntartás nélküli kiszolgálásában jeleskedtek.

A teljes kommunista hatalomátvételig tartó átmeneti állapot Magyarországon volt a leghosszabb. Minden más szovjet megszállta országban hamarabb indult meg a bolsevizálásnak nevezett társadalmi, politikai és gazdasági átalakulás. Ez nem kis részben annak is volt tulajdonítható, hogy Magyarországon jelentkezett legkorábban és legerősebben, másfelől tartott leghosszabb ideig az átállástól való vonakodás és valamelyes önállóság, részleges szabadság és külön út igénye. Még ha korlátozott volt is, az önállóság és szabadság melletti kitartásnak sehol sem volt oly erős és tartós bázisa, a szovjet megszállók hazai csatlósainak társadalmi elfogadottsága sehol sem volt oly gyenge, mint ép-

pen hazánkban. A kommunisták szabad választásokon, ahol sor kerülhetett rájuk, sehol sem kaptak oly kevés szavazatot, mint Magyarországon. 1945 őszen csak 17 százalékos, az 1947 nyarán csalásokkal tarkított választásokon is csak 22,3 százalékos eredményt értek el. Ameddig szabad véleménynyilvánítás lehetséges volt, a velük szövetséges szociáldemokrata párttal együtt sem szerezhettek többséget. Legjelentősebb ellenfelüket, a kispapokat még valamelyes demokratikus körülmények között sem tudták megelőzni.

Nagy Ferenc attól kezdve, hogy rejtekhelyéről előjött és a politikai küzdelmekbe ismét bekapcsolódott, fokozatosan emelkedett nemcsak a kispapárton belüli, de az országos politikai hierarchiában is. 1945 tavaszán részt vett a budapesti Nemzeti Bizottság megalakításában, tagja lett az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, május közepén újjáépítési miniszterként bekapcsolódott az ideiglenes kormány munkájába, augusztusban elnök-ként a Kispapárt élére került, és átvette a Magyar Parasztszövetség vezetését is. Ekkor alakult ki a Kispapártot irányító úgynevezett „négyes fogat”, amely Kovács Bélából, Nagy Ferencből, Tildy Zoltánból és Varga Bélából állt.

Hiába állt mögötte az ország többsége, hiszen nemcsak a Kispapárt szavazói támogatták, de sokan a Nemzeti Parasztpárt vidéki és fővárosi tagjai közül, azon kívül a kisebb pártokkal rokonszenvezők közül is igen sokan, nem beszélve a pártokívüliekről. Mindez mit sem használt, hiszen az történt, amit a megszállók és az árnyékukban tevékenykedő két munkáspárt akart. Ez utóbbiak, a szakszervezetek vezetőivel és a megfélemlített parasztpártiakkal 1946. március 5-én megalakították a Baloldali Blokkot, amelyet eszközül használtak fel a Kispapárt elleni kampányban és a megsemmisítésére indított akciókban.

Amikor 1946. június elején magyar kormánydelegáció járt Washingtonban és Londonban, Nagy Ferenc már

észlelhette, hogy a Nyugat két fő hatalma elfogadni kész az érdekszféra-elméletet, Európa kettészakítását, és kisujját sem hajlandó mozdítani az ellen, hogy egész Kelet-Közép-Európa szovjeturalom alá kerüljön, olyan országokat (például Lengyelországot és Csehszlovákiát) is beleértve, amelyek hagyományosan az Egyesült Államok és Nagy-Britannia barátainak, szövetségeseinek számítottak. E tapasztalat okozta csalódást csak fokozta, amikor valamivel később Nagy Ferencnek azt kellett látnia, hogy az Egyesült Államok nem hajlandó semmit sem tenni az ellen, hogy szovjet szövetségese teljesen leigázza Magyarországot. A kommunisták ráadásul kiagyalták az úgynevezett összeesküvésű pert. A mögötte felsejlő koncepció végső fokon nem szolgált mást, mint a kiszagda tömegek megfélemlítését, Kovács Béla és Nagy Ferenc félreállítását, a párt megosztását, következésképpen gyengítését és erejétől való megfosztását. Ez sikerült is, anélkül, hogy kívülről bármilyen ellenállásba ütközött volna. A világ tétlenül szemlélte, ami Magyarországon történik.

A magyar kormányfő nagy keserűségére mértékadó nyugati államférfiak szó nélkül vették tudomásul, hogy a szovjet megszállók letartóztatták és elhurcolták a Kisgazdapárt főtitkárát, Kovács Béla volt földművelődésügyi minisztert. Nem sokkal utána ítéletet mondtak a koncepció összeesküvésű perben. Három halálos ítélet hangzott el (egyét a fellebbviteli tárgyalás után azonnal végre is hajtottak, kettőt hosszú fegyházra illetve kényszermunkára változtattak), és a per nagyszámú vádlottját ugyancsak hosszabb-rövidebb szabadságvesztésre ítélték. Az elítéltek nagy része kisgazdapárti volt, néhányan parasztpártiak vagy pártonkívüliek. Az országban nőtt az elkese-redés.

Közben lezajlott a párizsi békekonferencia. A Magyarországgal kötött békeszerződés megerősítette, sőt némileg súlyosbította a trianoni békediktátumot. A szomszédos or-

szágokban növekedett a magyar kisebbségre nehezedő nyomás. Nagy Ferenc miniszterelnök helyzete mind bizonytalanabbá és kilátástalanabbá vált.

Visszatekintve erre az időszakra emlékirataiban önkritikusan megemlíti, hogy súlyos tévedés volt a Baloldali Blokk megalakulásának eltűrése. „A koalíción belül való kommunista vezetés alatt álló külön tömörülést – írta – nem lett volna szabad megengedni, még akkor sem, ha indoklásul a közös munkásvédelmet hozták fel. Ki kellett volna jelentenem, hogy csak olyan összetétel mellett vagyok hajlandó a koalíciót vezetni, ha legalább formálisan minden párt megőrzi a maga függetlenségét. Valószínű, hogy a Szovjet beleszólt volna az így kialakuló vitába, de talán akkor még nem kényszerítette volna a Kommunista Pártot, hogy kenyértörésre vigye a dolgot. Ahelyett, hogy harcot kezdtem volna, nekivágtam a munkának azzal az elhatározással, hogy kerülni fogom azokat a területeket, amelyeken ők az erősebbek, és megpróbálom a magyar politikai életet azokon a területeken megtartani, amelyeken még hatni lehet józan érveléssel és békülékeny magatartással.” (I/354. l.)

Későbbi tapasztalatokkal gazdagodva és ma olvasva e kijelentést, nem hallgatható el, hogy nagyfokú naivitás volt ebben a véleményben. Az idők folyamán kiderült, hogy a szovjet vezetőknek és magyar elvtársaiknak a józan szóhoz nem volt fülük, és őket békülékeny magatartással megközelíteni nemigen lehetett. Az 1956-os év megmutatta, hogy csak az erőszakot értik meg. Ehhez a felismeréshez azonban el kellett telnie az 1947 és 1956 közötti tíz évnek. Nagy Ferenc kormánya iparkodott ugyan védekezésésként balra tolódni, de Rákosinak az ő feje kellett, és nem egy álbaloldali politika.

Ennek hamarosan látható jelei is mutatkoztak. A miniszterelnök 1947 májusában feleségével együtt az ottani mezőgazdaság tanulmányozására gépkocsin Svájcba uta-

zott. Helyette, Rákosi ezt az alkalmat használta fel arra, hogy lemondásra kényszerítse. Az összeesküvés per nyomozási eljárásában napfényre került adatok alapján – állította – az a gyanú merült fel, hogy az összeesküvésben ő is részt vett. A kormány éléről tehát, sürgette Rákosi, távoznia, és bíróság elé állnia kellene. A miniszterelnök ezt megtagadta, nem akarván Kovács Béla sorsára jutni. Május 31-én lemondott, és nem tért vissza Budapestre.

Svájcból hamarosan az Egyesült Államokba utazott. A Washingtonhoz közeli Virgínia állambeli Herndonban telepedett le. Kis farmot vásárolt abból a tiszteletdíjból, amelyet memoárjaiért kapott amerikai kiadójától. Könyve angolul 1948-ban, New Yorkban jelent meg, Stephen K Swift magyar származású amerikai újságíró fordításában *The Struggle behind the Iron Curtain* címmel. Magyarul Antal László gondozásában az Európa Kiadó adta ki 1990-ben *Küzdelem a vasfüggöny mögött* címmel.

Amerikai életének első négy évében főleg herndoni kis birtokát gondozta, meg-tanult angolul, és a hatalmas ország életével, társadalmi és politikai berendezkedésével, történetével, lakóinak életformájával és szokásaival ismerkedett. A magyar emigráns politikával akkor kezdett behatóan foglalkozni, amikor az Egyesült Államokban megindult a demokratikus emigráció szervezkedése, és a kormány jelét adta annak, hogy hajlandó egy nyugati magyar politikai képviselőnek nemcsak elismerésére, de támogatására is. Az erre vonatkozó megbeszélések a valamivel korábban alakult *Szabad Európa Bizottság* égisze alatt és közreműködésével folytak.

Az Egyesült Államok kormánya, miután Magyarországgal diplomáciai kapcsolatokat ápolt, formálisan egy magyar politikai képviselőt nem ismerhetett el, de mint társadalmi kezdeményezésre indult politikai összefogást tudomásul vett, tárgyalófélnek elfogadott és anyagilag is támogatott. Az amerikai kormány szigorúan az 1945-ös kon-

cepciót tekintette kiindulási alapnak, annak a magyar demokráciának folyamatosságát támogatta, amelyet a szovjet és kommunista önkény megsemmisíteni kezdett. Washington legfőbb magyar emigráns tárgyalópartnereinek az Egyesült Államokban letelepedett Varga Bélát, a magyar nemzetgyűlés le nem mondott elnökét és Nagy Ferenc volt miniszterelnököt tekintette.

Az említett két magyar politikus hathatós részvételével indult és amerikai részről elismert nyugati magyar politikai képviselő az 1945-ös koncepció alapján állt össze. Tagjai csak olyan menekült magyar politikusok lehettek, akik az 1945-ös szabad és a 1947-es részben szabad választásokon mandátumhoz jutottak, valamint az 1939-es parlamentből azok a menekült képviselők és felsőházi tagok, továbbá néhány diplomata, akik egyfelől nem voltak szélsőjobboldali felfogásúak, másfelől elfogadták a tervezett képviselő 1945-ös közjogi alapját. Ezek elég kevesen voltak. A testület teljes létszáma száz körül mozgott, és a *Magyar Nemzeti Bizottmány* nevet kapta. Együttes ülésre soha nem hívták össze. Élén végrehajtó bizottság állt, amely adott esetben ellen-kormányának nyilváníthatta volna magát. A végrehajtó bizottság élén mindvégig Varga Béla állt, tagjai a magyarországi demokrata pártok menekült vezetői, továbbá kormányférfiak és diplomaták voltak. Mindegyik egy-egy szakterületért felelt. Nagy Ferencnek a gazdasági és pénzügyek jutottak. A szervezetnek New Yorkban volt az irodája. A szociáldemokraták közül a Londonban működő és az angol munkáspárt által támogatott többségi csoport nem csatlakozott a Bizottmányhoz. Amerikai részről magyar ügyekben elsősorban Varga Béla és Nagy Ferenc talált meghallgatásra. Mindketten egyébként azoknak a menekült politikusoknak kis csoportjához tartoztak, akik nem vettek fel idegen állampolgárságot, abból indulva ki, hogy a magyar nemzet külföldön élő képviselői. Nagy Ferenc mindvégig menekültpapírok-

kal élt az Egyesült Államokban. A Nemzeti Bizottmány kezdettől fogva a washingtoni kormány jóindulatú egyetértését és támogatását élvezte, ami megnyitotta a Bizottmány vezetői előtt más kormányelnöki és külügyi hivatalok ajtaját is.

Nagy Ferenc élt ezekkel a lehetőségekkel. Beutazta nemcsak az Egyesült Államokat, hanem sok más amerikai országot, valamint Európát és Ázsiát. Sok helyütt és sokszor hívták előadónak, főleg a szovjet megszállás alatt élő népek sorsáról és viszontagságairól faggatva őt. A nemzetközi, főleg amerikai sajtóban is gyakran nyilatkozott széles körű tájékozottságról és politikai józanságról téve tanúságot. Mindig nyugodt hangon beszélt, kerülte az éles fogalmazásokat és főleg emigráns politikusoknál nem ritka túlzásokat, szenvedélyes kifakadásokat, témák demagóg megközelítését.

Miután a Nemzeti Bizottmány 1949 júliusában formálisan is megalakult, az elkövetkező években mind több időt töltött Washingtonban és New Yorkban. Négy év után herndoni birtokát mások kezelésébe adta, idejét és energiáit a politikai munkának szentelte. Hathatós közreműködésével alakult meg 1947 nyarán a Nemzetközi Parasztunió, amely a kelet-közép-európai parasztpártok menekült politikusait tömörítette, részben olyanokat, akik hazájukban kormányfőkként próbáltak ellenállni a kommunista egyeduralmi törekvéseknek. Első elnökévé a volt lengyel miniszterelnököt, Stanislaw Mikolajczykot választották, akit 1964-ben Nagy Ferenc addigi alelnök követett az elnöki tisztben. Magyar részről a kisgazdapártiakon kívül a Nemzeti Parasztpárt emigránsai is csatlakoztak a Parasztunióhoz.

Emigrálásuk után mind a kisgazdák (Nagy Ferenc vezetésével), mind a parasztpártiak (Kovács Imre vezetésével) először saját pártjuk emigrációs képviselőjének megszervezésére gondoltak, de Nagy Ferenc azt javasolta, hogy

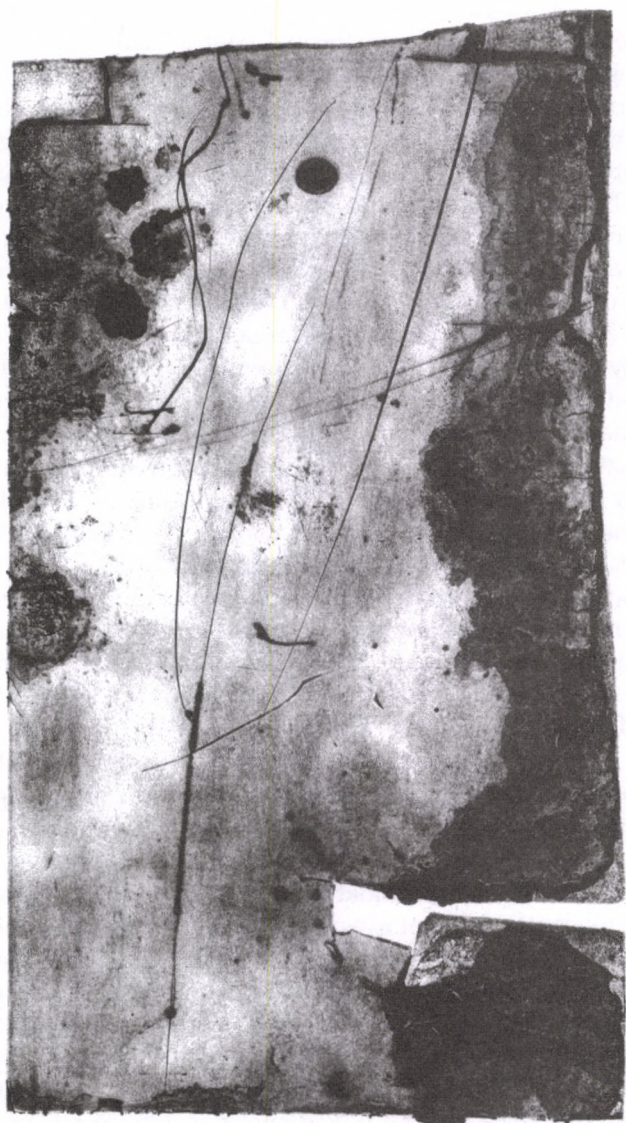
a két agrárpárt, amelynek tagjai közül sokan már Magyarországon is céljuknak tekintették a parasztegység megteremtését, fogjon össze egymással az emigrációban, és közös szervezetben működjék. Ennek folytán nem alakult újjá a két párt, hanem együttesen létrehozták a *Magyar Parasztszövetség Emigrációban* nevű szervezetet, amelyben kisgazdák, parasztpártiak és parasztszövetségek közösen és egyetértésben működtek. Az egység azonban gyengealapokon nyugodott, nem szilárdult meg, úgyhogy az elégedetlen parasztpártiak (kiknek többsége a kisgazda politikusokkal ellentétben nem ment Amerikába, hanem Európában maradt) egy idő után ki is léptek. Viszont saját szervezetet nem létesített. Nagyrészt írók és újságírók lévén megelégedtek folyóiratukban, a *Látóhatárban* végzett munkájukkal. Viszonyuk Nagy Ferencsel és Varga Bélával zavartalan maradt mindvégig. Ha nem voltak is ugyanabban a szervezetben, de az elvi kérdésekben és a politikai kapcsolat-rendszer tekintetében összetartoztak.

A legfontosabb kérdésekben a két társaság egyet értett és ha közös fellépésre alkalom kínálkozott, egyik sem habozott a másikkal tartani. Varga Bélával együtt Nagy Ferenc is tagja lett a *Látóhatár Baráti Társaságnak* és 1956-tól kezdve több írása jelent meg a müncheni folyóiratban. Az év elején a Magyar Köztársaság tíz év előtti kikiáltására emlékezett vissza, majd egy terjedelmesebb írásában a Magyarországon megoldandó feladatokról és a nyugati emigráció tennivalóiról értekezett, később, már az *Új Látóhatárban* a magyar kormány külpolitikájáról írt, majd haláluk után Kovács Béla és Tildy Zoltán emlékét idézte fel.

Itt hadd tegyek egy személyes természetű kitérőt. Nagy Ferencet az emigrációban ismertem meg, és nem dicsekvésként, csak tényként hadd említsem meg, hogy vele haláláig jó barátságban voltam. Parasztszövetségi ügyekben 1951 óta leveleztünk, 1952. április végén, első amerikai utamon a Nemzetközi Parasztnió washingtoni

kongresszusán találkoztunk először, sőt egy meghívásnak eleget téve családját is megismertem herndoni házukban. Egy időben majdnem minden évben összejöttem vele, akár úgy, hogy ő látogatott Münchenbe, akár úgy, hogy én jártam New Yorkban vagy Washingtonban.

1956. október 29-én, útban Bécs felé, megállt Münchenben, és Molnár Józseffel a repülőtéren fogadtuk, majd bécsi csatlakozásra várakozva tájékoztatott minket, hogy útban van Magyarország felé. Telefonon beszélve Tildy Zoltánnal arra az elhatározásra jutott, hogy Budapestre repül, és felajánlja szolgálatát a forradalmi kormánynak. Úgy vélte, segíteni tudna a magyar ügynek, különösen annak tárgyalásakor az Egyesült Nemzetek Szervezetének fórumain. Bécsbe eljutott ugyan, de onnan vissza kellett fordulnia, mert egyfelől a pestiek meggondolták magukat, elégségesnek véelve Kéthly Anna nyugati misszióját, másfelől nemzetközi bonyodalmaktól tartva, az amerikaiak, valamint az osztrákok is a terv feladását és a visszatérést ajánlották. A bekövetkezett események ismeretében bizony lehetségesnek, sőt valószínűleg látszik, hogy szovjet és kommunista részről budapesti megjelenését is nyugati beavatkozásnak minősítették volna. Ez pedig nem állt sem az amerikaiak, sem az osztrákok érdekében. Mi, Münchenben azonban még helyeseltük a tervet és kívántuk, hogy a vállalkozás sikerrel járjon. A kudarc nem kedvetlenítette el és nem bénította meg Nagy Ferencet. A forradalom szovjet eltiprása nem lankasztotta munkakedvét. Nagyobb külföldi utakat is vállalva felvilágosítani igyekezett a világ népeit a magyar felkelés céljairól és jellegéről, a szovjet beavatkozás ártalmas következményeiről. Közreműködött a forradalom eszméinek ébrentartásában, és segítette a magyar menekültek nyugati befogadását.

Igyekezett az ötvenhatos menekültek integrálódását előmozdítani, és Varga Bélával együtt azon fáradozott, hogy az általuk Párizsban alapított *Magyar Forradalmi Tanács* és a Nemzeti Bizottmány egyesüljön. Ez be is következett, még ha a Bizottmány tagjainak egy, nagyrészt konzervatív felfogású, része nem helyeselte és nem támogatta. A Bizottmány végrehajtó bizottságának nagyrészt negyvenötös szemléletű és múltú tagjai egyezséget kötöttek az ötvenhatosokkal, és ebből az összefogásból született meg az új képviseleti szerv, a New Yorkban székelő *Magyar Bizottság*, amelynek ugyancsak Varga Béla volt az elnöke. Az együttműködés az elkövetkező évtizedekben zavartalan volt. Ezt a szervezetet az amerikai kormány ugyanúgy támogatta, mint elődjét. A forradalom megsegítésének elmulasztása miatt érzett rossz lelkiismeret megnyugtatótására talán még nagyvonalúbban, mint korábban. Az amerikai támogatás tette lehetővé, hogy magyar emigráns politikusok a világ sok országát meglátogathatták, megértést és rokonszenvet ébresztve a forradalom céljai és Magyarország iránt. Ebben nagy szerepet játszott a sok helyütt jó hírnévnek örvendő Nagy Ferenc, rajta kívül Varga Béla, Kovács Imre, Király Béla, Kővágó József, Kiss Sándor, Varga László, valamint az Európában élő Kéthly Anna és Auer Pál.

Nagy Ferenc, mint a Nemzetközi Parasztunió alelnöke, majd elnöke, valamint a Magyar Bizottság tagja ismételten sürgette a budapesti kormányt, hogy alkalmazkodjék a megváltozott idők követelményeihez, ne idegenkedjék a sürgető reformoktól és a Nyugattal való kapcsolatoktól. Az Új Látóhatárban azt írta, hogy „a magyar nép biológiailag gyengül, erkölcse hanyatlik, gazdasági élete válságokkal fenyeget, iparcikkei versenyképtelenek, az ország fejlődése akadozik. Ha a mai vezetők nem akarják, hogy Magyarország még elmaradottabb országgá váljék, és fejlődésében végleg megrekedjen, akkor nem szabadna visszariadniuk a külső függetlenség és a belső reformok

újtától". Négy évvel később jóleső elégtétellel állapította meg, hogy a gazdasági mechanizmus átalakításának 1968-as terve jó irányú kezdeményezés volt.

1975-ben a Helsinki konferencia idejében több emigráns politikussal és szervezet-tel ellentétben nem javasolta a közös megállapodás elutasítását, hanem ajánlotta azoknak a pontoknak a betartását, amelyek az érintett népek életkörülményeinek javulását és a szabadság határainak tágítását javasolták. Amikor 1976 őszén Washingtonban jártam, Nagy Ferencet is több alkalommal láttam. Beszélgetésünkben Helsinki is szóba került, abban a vonatkozásban, hogy nem szabadna átengedni a felejtésnek, hanem Moszkvát és az ellenőrzése alatt álló országok, így Magyarország vezetőit is arra kellene serkenteni, hogy teljesítsék a finn fővárosban vállalt kötelezettségeket. A washingtoni napokban baráti társaságokban, vacsorákon és ebédeken találkoztunk. Az ottani egyetem nagytermében magyaroknak tartott előadásomat ő vezette be, és az azt követő vitában is részt vett. A vele való beszélgetésekre emlékezve, hadd idézzek az amerikai utamról közvetlenül utána készített beszámolómból. Nagy Ferencben – írtam – „mindig józanságát, nyugodtságát és szerénységét becsültem a legjobban. Olyan tulajdonságokat testesít meg, amelyek nem gyakoriak a magyar politikusok körében. Nem kérkedik szerepével és tájékozottságával, pedig lenne oka rá, nem nyargal önnön múltján, és nem iparkodik önmagát igazolni, nem puffogat szólamokat, és nem tömi beszélgetőpartnerét közhellyekkel, olyan pózban, mintha agyából most kipattant új gondolatok lennének: egyszóval visszafogottan, tartózkodóan, szerényen adja elő mondandóját, figyelve arra is, amit a másik mond”.

A hetvenes évek elejétől egyébként jóval kevesebbet szerepelt a nyilvánosság előtt, mint azelőtt. Ennek oka feleségének betegsége volt, ami megakadályozta, hogy különféle meghívásoknak, felkéréseknek eleget tegyen, utaz-

zék, és az emigrációs közéletben a korábbihoz hasonló elevenséggel részt vegyen.

Viszont amikor 1977-ben napirendre került a háború vége óta az Egyesült Államokban őrzött magyar Szent Korona visszaszolgáltatásának kérdése, erről az amerikai törvényhozás más magyarokéval együtt az ő véleményét is kikérte. Azon kevesek egyike volt, akik a politikai emigráció hangadó tényezői közül a korona visszaadását helyeselték. Az amerikai képviselőház egy albizottsága előtt történt a meghívott magyarok meghallgatása. Kovács Imréhez, Király Bélához, Varga Lászlóhoz, Hám Tiborhoz hasonlóan Nagy Ferenc is támogatta a kormánynak a korona visszaadására vonatkozó tervét. Egyetlen kikötésük az volt, hogy derüljön ki, az amerikaiak a koronát nem a hivatalban lévő kormánynak, hanem a magyar népnek juttatják vissza. Nagy Ferenc azt mondta tanúvallomásában, hogy a Budapestre kerülő Szent Korona „megszilárdíthatja a magyarokat hitükben és kitartásukban, a népnek szüksége van bátorításra, nekünk a népre kellene függesztenünk tekintetünket, nem a rendszerre.”

Nagy Ferenc a korona 1978. január 6-án történt hazatérését politikai sikernek könyvelhette el, hiszen ha annak még nem örvendhetett, hogy a zsarnokság falai leomlanak, az önkényuralom megszűnik, az ország felszabadul, a nép visszanyeri önnön sorsa irányításának jogát és lehetőségét, a demokrácia újból a társadalom életének rendező elvévé válik, azt még megérhette, hogy a korona a magyar nép körében érvényesítheti eszméltető és ihlető hatását.

A nyolcvanas évek közeledtével, a hazalátogatás gondolatával kezdett foglalkozni. Az ezzel kapcsolatos fejleményeket már Nagy Ferenc halála után a volt miniszterelnök egy közvetlen munkatársa és barátja, az Amerikában élt Hógye Mihály emlékezéseiből ismerjük. Ezek szerint az ötlet komolyabb formában, abban a levelezésben jelentkezett először, amelyet Nagy Ferenc hosszú éveken át Vörös Vin-

cével, régi barátjával és volt kisgazdapárti képviselőtársával folytatott, és amelyben kölcsönösen beszámoltak egymásnak életük alakulásáról. Hőgye szerint a kommunista rendszerben kisebb-nagyobb szerepet kapott volt kisgazdák körében merült fel annak ötlete, hogy ki kellene deríteni, hogyan ítélik meg kommunista vezetők Nagy Ferenc egy esetleges hazalátogatását. Az idők során kiderült, hogy az ötlet adott esetben megvalósítható lenne, azzal a feltétellel, hogy a látogatásnak nem lesz politikai színezete vagy következménye, és egyik oldalnak sem kell éreznie, hogy engedményt tett a másik javára. Nagy Ferenc annak világossá tételét óhajtotta, hogy az utazás nem az ő kérésére és kezdeményezésére jött létre. Az eszmecesterébe Illyés Gyula és Szegedy-Maszák Aladár volt washingtoni követ is bekapcsolódott. A közvetítők kölcsönös üzenetei, és hosszas tanakodások után azt a megoldást fogadta el mind a két fél, hogy a meghívó a Magyarok Világszövetsége, és az utazás egész tartama alatt Vörös Vince a volt miniszterelnök kísérfője lesz. Elkezdődhetnek tehát az utazási előkészületek. Az út azonban elmaradt.

Hőgye Mihály visszaemlékezése szerint 1979. „június 11-ről 12-re, keddre virradó hajnalban jött a telefon, hogy Nagy Ferenc az éjszaka váratlanul meghalt”. Négy nappal később, június 16-án, szombaton temették el a herndoni presbiteriánus templomból. E gyülekezetnek egyébként presbitere volt. A temetésen képviseltették magukat Carter elnök, Herndon vezetői, valamint budapesti barátok, Baranya és Bisse lakói. A temetésen felolvasták Carter és elődje, Ford elnök levelét. A Washingtonban élő Bay Zoltán fizikus, atomtudós gyászbeszédében azt mondta, „Mátyás király óta Nagy Ferenc, az egyszerű parasztember volt az első, aki miniszterelnökként a tudósokat maga köré gyűjtötte”.

Akire születése századik évfordulóján most emlékezünk, történelmünk súlyos és válságos időszakában ke-

rült a magyar kormány élére. A demokratikus államrend fenntartására csak rövid idő adatott neki. Egy önkényuralommal szembeni küzdelemben, kellő külső segítség hiányában alulmaradt. Száműzöttként is a magyar nemzet érdekében munkálkodott. A Gondviselés, sajnos, nem adta meg neki azt az elégtételt, hogy hazáját újból láthassa és azt sem, hogy később a nép visszanyert szabadságának és önállóságának velünk együtt örvendhessen.

BORBÁNDI GYULA

U: Gzetler Antal

(83)

Tanulmány

Cu

AZ ALLENDE-KÍSÉRLET

I.

Harminc évvel ezelőtt zajlott le Chilében Pinochet tábornok államcsínye. A lassan megfakuló eseményre hirtelen reflektorfényt vetett a gyógykezelésre érkező tábornok, chilei szenátor 2001-es angliai letartóztatása, majd szabadlábra helyezése. A világsajtó baloldali, de olykor liberális, sőt konzervatív orgánumai is szenvedélyesen követelték az úgymond 3000 ember haláláért felelős „tömeggyilkos” bíróság elé állítását és elítélését. Az ellene felhozott legfőbb vád azonban abban állott, hogy Pinochet és tábornoktársai 1973. szeptember 11-én megdöntötték a chilei parlament által alkotmányos úton megválasztott Salvador Allende elnök demokratikus rendszerét, és megakadályozták a szocializmus törvényes úton való megvalósítását Dél-Amerika legdemokratikusabb államában.

Ahhoz nem fér kétség, hogy Allendét a chilei parlament demokratikusan választotta meg, de hatalomátvételtől egészen 1973. szeptemberi bukásáig esküjét megszegve, az ország alkotmányos tényezői félreállításával, diktatórikus módon kormányzott, fegyveres külföldi gerillaalakulatok Chilébe hozásával az országot titkos polgárháború színterévé tette. 1973 nyarára a parlament és a legfelsőbb bíróság határozatainak nyílt megsértésével a chilei demokráciát szétszüllesztette, és mindent megtett azért, hogy Chilé – ha kell – erőszak alkalmazásával marxista-leninista diktatúrává alakítsa át. A fegyveres erők közismert fellépése akadályozta meg a marxista hatalomátvételt és – ha történtek is kilengések a forradalmi gerillákkal és a több-

Allende homályosán zinta le

nyire harcban elfogott terroristákkal szemben – a hosszú ideig tartó rendkívüli állapot fenntartásával Chilet stabilizálta gazdaságilag is Pinochet. 1989-ben a kormány szabad választások kiírásával vetett véget a több mint másfél évtizedes katonai kormányzásnak, s ezzel megtörtént a chilei demokrácia teljes helyreállítása.

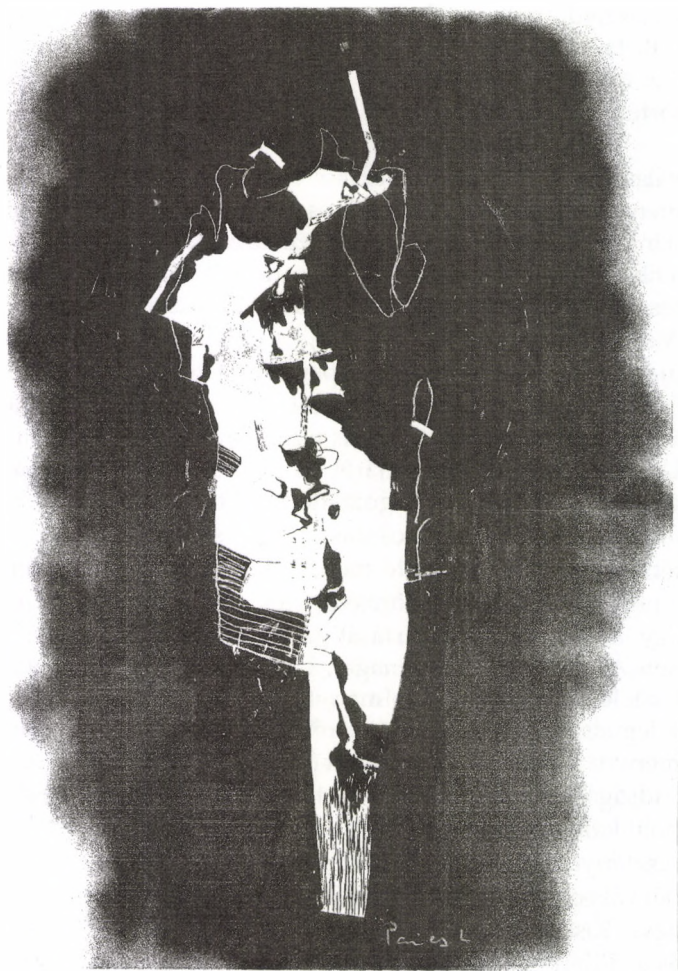
E tanulmány célja, hogy bemutassa, milyen alkotmányellenes eszközök alkalmazásával züllesztette szét Salvador Allende a chilei demokráciát, és miért csak a hadsereg fellépése akadályozta meg azt, hogy Chiléből egy véres polgárháború útján egy Kubához hasonló diktatórikus, marxista-leninista állam váljék. Ezt annál is inkább szükségesnek tartom, mert a nyugati publicisztika többsége is ártalmatlan államférfinak és áldozatnak tünteti fel az államcsíny napján életének önként véget vető Allendét.

A chilei demokrácia és Allende hivatalba lépése

Chile Latin-Amerika legdemokratikusabb állama volt az 1960-as években. A spanyol királyságtól kivívott függetlensége után az 1833-ban elfogadott alkotmány értelmében az Egyesült Államokhoz hasonlóan prezidenciális demokrácia lett, amelyben az államhatalmi ágak Montesquieu tanai szerinti szétválasztása (elnök és adminisztráció, két házból álló törvényhozó testület, legfelsőbb bíróság – egy 1891-ben lezajlott rövid puccskísérlet kivételével száz százalékgig érvényesült. Ehhez járult, hogy a hadsereg – a többi dél-amerikai államtól eltérően – szigorúan távol tartotta magát a politikától. Gazdag és szegény rétegek között itt is nagy volt a különbség, de a chilei társadalom gerincét – akárcsak Európában vagy az észak-amerikai államokban – az erős és befolyásos középosztály és polgárság képezte. A húszas évek óta fokozatosan kiépült a szociális törvényhozás, s különösen 1964 és 1970 között, Eduardo Frei ke-

reszténydemokrata elnök kormányzása idején szinte szocialista jellegű törvények, valamint a radikális földreform (3,6 millió hektár felosztása és a földtulajdon 80 hektárra történő maximálása) útján Chile jóléti állammá alakult át.¹

Ilyen előzmények után került sor az 1970. őszi elnökválasztásra. A szeptember 4-i választás az alábbi eredménnyel végződött: Allende és az őt támogató népfront (Unidad Popular) megkapta a szavazatok 36,2 százalékát, a liberál-konzervatív Jorge Alessandri 35 százalékot, a kereszténydemokrata Radomiro Tomić 27 százalékot kapott. A chilei alkotmány értelmében, ha egyik jelölt sem kapja meg az abszolút többséget, a parlament két háza együttes ülésen választja meg az elnököt. A kereszténydemokraták sokáig haboztak. Szociális téren nem álltak messze az Unidad Popular programjától, de Allende a választási kampány során nyíltan hangoztatta totalitárius, marxista-leninista célkitűzéseit. Hosszas tárgyalások után a kereszténydemokraták Allende mellett döntöttek. Mivel félték a népfront totalitárius törekvéseitől, aláírták Allendével egy, az alkotmány betartását garantáló nyilatkozatot. Ebben Allende kötelezte magát, hogy kormányzása idején tiszteletben tartja az alkotmányt, a törvényhozó testület és a legfelsőbb bíróság hatásköréből eredő jogokat, a véleménynyilvánítási szabadságot (a sajtó és a médiumok szabadságát), a tulajdon sérthetlenségét, a fegyveres erők politikamentességét stb. E garancialevél birtokában a kereszténydemokraták, de a konzervatívok többsége is Allendét választotta meg 1970. október 24-én a köztársaság elnökévé. Kísérteties a hasonlóság Allende elnökké választása és a Hitlernek 1933 márciusában megadott felhatalmazási törvény között. A különbség csak abban áll, hogy a német katolikus centrupárt és a polgári pártok csak Hitler szóbeli ígéretében bízva – amely szerint hat hónap múlva helyreállítja a polgári szabadságjogokat – szavazták meg a német diktátor útját egyengető felhatalmazási törvényt,

PAIZS LÁSZLÓ: CÍM NÉLKÜL

míg Allende írásos garancialevelet adott a polgári pártoknak. A hasonlóság főleg a polgári pártok naiv jóhiszeműségében mutatkozik meg.² Mi sem bizonyítja jobban Allende cinizmusát, mint az az interjú, amelyet 1971. május 16-án Regis Débray francia publicistának adott, s amelyben nyíltan kijelentette, hogy a garancianyilatkozatot csak taktikai okokból írta alá, mivel legfőbb célja a hatalom megszerzése volt.³

Allende kormányzása: alkotmányellenes államosítások, a médiaszabadság korlátozása

Alighogy felesküdt Allende a kongresszus két háza előtt a chilei – később általa burzsoának minősített – alkotmányra, kormányzása első napjaitól kezdve megszegte ünnepélyes esküjét. Kiválóan képzett – bolsevik felfogású – tanácsadói nem takarékoskodtak a jó tanácsokkal. Elterjesztették a hírt, hogy az elnök rövidesen törvényjavaslatot terjeszt a parlament elé a bankok államosításáról, s az állam magas összegeket ígért a részvénytulajdonosoknak, akik – félve a tervezett államosításoktól – pánikszerűen adták el részvényeiket, amelyekért a költségvetés terhére horribilisan magas összegeket kaptak. Ezáltal a hitelek folyósítása a marxista irányítás alatt álló állam kezébe került. A következő lépés az életfontosságú javakat termelő üzemek állami tulajdonba vétele volt. A fent említett jogi tanácsadók előkapartak egy 1932-ből származó s azóta feledésbe ment törvényt, amely szerint az elnöknek – amennyiben a termelés megzavarása miatt az üzemek biztonsága veszélyeztetve van – jogában áll rendeleti úton – tehát a parlament megkerülésével – az ilyen vállalatokat állami tulajdonba venni. Először a textilipar került sorra. Az egyes üzemeket fegyveres marxista csoportok szállták meg, tehát a termelés biztonsága veszélyeztetve volt, s ezért a vállalatokat állami tulajdonba vették. A sokszor tettelesen

is fenyegetett tulajdonos olcsó árért eladta az üzemet, s külföldre menekült. Gyakran a tulajdonosok meg sem várták a marxista zavarkeltőket, hanem külföldre távoztak. Ilyen esetekben a kormány, mint „elhanyagolt javat” állami tulajdonba vette az üzemet. Ilyen módon 1970 végéig az üzemek 80%-át állami tulajdonba vették anélkül, hogy a parlament véleményét – a fent említett garancianyilatkozat értelmében – kikérték volna. Egyedül a 49%-ban amerikai tulajdonban lévő rézbányákat államosították a parlament egyhangú beleegyezésével, 1971. július 11-én.⁴

Az akkor uralkodó közhangulatot tekintetbe véve valószínűleg sokkal több államosításhoz hozzájárult volna a parlament, de Allende éppen azt akarta e kétségbe vonhatóan „legális” államosításokkal elérni, hogy bebizonyítsa: a marxista államelnök független a „burzsoá” parlament hozzájárulásától. A törvényesség látszatát sem tartotta be az adminisztráció a mezőgazdasági üzemek állami tulajdonba vételénél. Amint fent említettük, az agrárreformot 1964 és 1970 között még a kereszténydemokrata Frei-adminisztráció kezdeményezte, s e földreform során 1400 latifundiumot osztottak fel, s a felosztott területeken mezőgazdasági szövetkezeteket létesítettek. A még felosztásra váró 3500 nagybirtokból, amelyek összterülete 5 millió hektárra rúgott, nem egészen a felét osztották fel törvényes keretek között. Legalább 2000 mezőgazdasági üzemet brutális erőszak alkalmazásával, felfegyverzett marxista és anarchista bandák foglalták el, amelyek romboltak, pusztítottak, és a tulajdonosokat és családjaikat elűzték, gyakran tettelegesen bántalmazták, vagy megölték. A marxista helyi hatóságok megakadályozták a rendőrség s a carabinieriök (chilei csendőrség) beavatkozását, s ha a tulajdonosok védekeztek, gyakran bíróság elé állították őket, azon a címen, hogy „az uralkodó osztály támadást intézett a néphatalom ellen”. E barbár cselekmények következtében számtalan farmer (jórészt a 19. században bevándorolt német és svájci te-

lepések utódai) elhagyta Chilét, s ennek következtében a mezőgazdasági termelés 1970 és 1973 között 25%-kal csökkent, az élelmiszer-behozatalért az állam az addigi 200 helyett évi 500 millió dollárt fizetett.⁵ Az ipari termelés szintén jelentős mértékben csökkent, az infláció horribilis méreteket öltött, amíg 1970 végén 1 dollár 20 escudót ért, 1973-ban az arány 1:3000 lett. Allende hároméves kormányzása alatt Chile elszenvedte történelme legnagyobb méretű gazdasági katasztrófáját. Az eredmény az lett, hogy Allende uralma alatt több tízezer chilei hagyta el hazáját, főleg vállalkozók és az úgynevezett szabad foglalkozást űzők (orvosok, mérnökök, technikusok, ügyvédek stb.). Körülbelül 100 ezerre becsülhetjük azok számát, akik Chilét e zavaros időkben elhagyták, egy tömeges exodus, amelyről a világ-sajtó – ellentétben a katonai államcsíny után menekülőkről – meg sem emlékezett.

Allende külföldiek előtt gyakran dicsekedett azzal, hogy a szocializmus felé haladó Chilében teljes sajtószabadság uralkodik. A bankok és az ipari üzemek állami tulajdonba vétele azonban korlátlan lehetőséget nyújtott a marxista államvezetésnek ahhoz, hogy a hitelek és hirdetések megvonásával béklyóba verje a sajtót és a médiuumokat. Chile legtekintélyesebb és világszerte megbecsült liberál-konzervatív napilapja, az *El Mercurio* hirdetési az elnök hivatalba lépése után néhány hónappal 40%-kal csökkentek. Allende, aki a legcsekélyebb kritikát sem tűrte el, szinte irracionális gyűlölettel viseltetett e szabad szellemű újság iránt. A marxista szakszervezetek először az alkalmazottakat akarták az újság szerkesztősége ellen mozgósítani. Ezaz akció sikertelennek bizonyult, az 1400 alkalmazott közül csak 23 szavazott a meghirdetett sztrájk mellett. Ugyanolyan sikertelennek bizonyult számos bírói eljárás a lap ellen. A még független bíróságok elutasították a kormány „államellenes tevékenységet” bizonyítani akaró vádjait. A lap megsemmisítése nem sike-

rült, és egészen az 1973. szeptember 11-i fordulatig meg tudott jelenni. Allende a legdurvább leveleket írta a lap szerkesztőségének. Ezeket az El Mercurio leközzölte, ezáltal nőtt a lap népszerűsége, és 1973-ig olyan példányszámot ért el, mint alapítása óta soha.⁶

A marxista kormányzat azonban más oldalról is tönkre akarta tenni az El Mercuriót. A papírelosztás és papírgyártás egy részvénytársaság kezében volt, amelyet a népnyelv „La Papalera”-nak nevezett. A kormány meg akarta ismételni a bankokkal szembeni eljárását és nagy összegeket ígért a „Papalera” részvényeire. A részvényesek azonban ezúttal – okulva a bankok állami kezelésbe vételéből – nem mentek lépre. Hiába ígérte a kormány a legmagasabb árakat a részvényekért, az újra öntudatra ébredt polgárság nem volt hajlandó részvényeit eladni. Az adminisztráció ekkor újabb taktikához folyamodott. Az inflációval együtt járó áremelésekkel egyidejűleg megtiltotta a papírárak emelését. 1973. szeptember elejére a „Papalera” már a csőd szélén állott, de a szeptember 11-i katonai államcsíny megmentette a csődtől, és az El Mercurio is meg tudott jelenni.⁷

Allende valódi célja: a chilei társadalom szocialista átalakítása

Az Allende vezette népfront (Unidad Popular) 1969. december 17-én meghirdetett választási programja szöges ellentétben állt a hatalomátvétel érdekében a kereszténydemokratáknak írásban adott alkotmánygaranciával. Az Unidad Popular választási programja nyíltan követelte, hogy az úgynevezett „uralkodó osztályok” (tipikus marxista kifejezés) adják át a hatalmat a munkásoknak, parasztoknak és a középosztály „haladó” rétegeinek. Annak érdekében, hogy a hatalmat a „dolgozó nép” gyakorolja, a választási program követelte a kétkamarás parlament átalakítását egykamarás,

a „dolgozó nép” érdekeit képviselő népi gyűléssé, a bíróságok átszervezését a szocialista törvényesség érdekében, valamint a fegyveres erők integrálását a népi hatalom szervezetébe. A gazdaság túlnyomó része állami tulajdonba menjen át, kiskereskedők, kisiparosok és kis földbirtokosok magántulajdonát a szocialista állam garantálni fogja. Ezek a programpontok szinte szóról szóra egyeznek Rákosi vagy Révai József 1945–46-ban meghirdetett téziseivel. Követelte e program továbbá a külföldi tőke kisajátítását, a tervgazdaság bevezetését, a politikai és gazdasági rendszer népi ellenőrzését és népi tulajdonba való helyezését, az egységes nevelési és oktatási rendszer szocialista (valójában marxista) szellemben történő átalakítását. A sajtó és média szabadságát hirdette e program a „szocialista társadalom megvalósítása érdekében”.⁸ Ha tehát a polgári többségű parlament kifogásolta Allende alkotmányellenes intézkedéseit, ez arról tanúskodik, hogy a kereszténydemokraták és a konzervatívok Allendéra szavazó képviselői nem voltak tisztában azaz, hogy a meggyőződéses marxista a hamis esküt sem tartja erkölcstelennek, ha az a szocialista hatalom megvalósítását célozza, amint ezt Allende Regis Débraynak adott fent közölt nyilatkozatában nyíltan kifejezésre is juttatta.⁹

1971 eleje óta Allende – amikor a parlament kifogásolta az alkotmányellenes államosításokat és földfoglalásokat – egyre inkább a fenyegetés eszközeihez nyúlt. Propagandagépezete azzal fenyegetőzött, hogy ha a törvényhozó testület nem elég realista és rugalmas a szocialista átalakulással szemben, erőszakos konfrontációra kerülhet sor a „népi erőkkal”. 1971. május 21-én a kongresszus két háza előtt felolvasott üzenetében így nyilatkozott:

„Törvényességi rendszerünk változtatásokra szorul. E szempontot szem előtt tartva a kongresszus két házára nagy felelősség hárul. Hozzá kell járulniok ahhoz, hogy jogrendünk átalakítását ne akadályozzák meg. A kong-

resszus realitásérzékétől függ, hogy a kapitalista törvényességből a szocialista törvényességbe való átmenet az általunk beindított békés úton megy-e végbe, anélkül, hogy a törvényesség átalakítása erőszak alkalmazásával menjen végbe, amit el akarunk kerülni... A nagy kérdés, amely elé a forradalmi folyamat Chilét állítja az, hogy a jelenlegi alkotmányos keret alkalmas-e arra, hogy a szocialista átalakításhoz vezető békés utat garantálja. Csak ha a jelenlegi államstruktúra megadja a népnek a szocialista átalakítás lehetőségét, lesz a békés átmenet biztosítható... Én a magam részéről készen állok, hogy a szocializmusra való áttérés békés útját garantáljam. A nép azonban az én békés módszeremtől eltérő eszközökhöz is nyúlhat, ha célkitűzéseit fizikai, gazdasági vagy politikai kényszerrel megakadályozzák.”¹⁰

Ez a beszéd minden elegáns fordulata ellenére fenyegetőzés volt a nyílt erőszak lehetőségével. De Allende már ezt megelőzően levetette magáról a legalitás és alkotmányosság álarcát, amikor a rézbányászok szakszervezete gyűlésén 1971. február 21-én kijelentette: „Politikai értelemben és programom szempontjából *nem vagyok minden chilei elnöke*. (Kiemelés tőlem, Cz. A.) Az Unidad Popular elnöke vagyok. Nem vagyok a kizsákmányolók, a monopolkapitalisták, a siberek és azok elnöke, akik pénzt csempésznek ki Chiléből. Elsősorban marxista vagyok, és másodsorban vagyok a köztársaság elnöke. A nép tudja, ki vagyok, és tudja, hogy azért lettem a nép elnöke, hogy a népfront programjait megvalósítsam.”¹¹

Marxista fegyveres csoportok alakítása

Allende kormányzása első évében a fent említett fenyegetésektől, valamint jogellenes államosításoktól és földtulajdonelkobzásoktól eltekintve a polgárság jelentős részében élt bi-

zonyos reménység, hogy a parlament, a legfelsőbb bíróság és a fegyveres erők elég erősek lennének egy erőszakos marxista hatalomátvétel elhárítására. A chilei alkotmány alaposan körülírta a fegyveres erők szerepét, és meghatározta összetételüket. Néhány hónappal Allende beiktatása után azonban a társadalom egyre nagyobb aggodalommal észlelte az Unidad Popular programját támogató, sőt azon túlmenően fegyveres hatalomátvételt sürgető, fegyveres szélsőbaloldali csoportok alakulását és taglétszámuk növekedését. A létszámban legnagyobb és a legszélsőségebb eszméket hirdető ilyen alakulat a MIR volt (Movimiento de Izquierda Revolucionaria = Forradalmi Baloldali Mozgalom). Ez az alakulat már Eduardo Frei elnöksége idején is fegyveres támadásokat intézett állami intézmények ellen és veszélyeztette a közbiztonságot. A MIR-ből vált ki a szintén szélsőségesen marxista elveket hirdető VOP (Vanguardia Organizada de Pueblo = a nép szervezett előőrse). Példaképek a bolíviai polgárháborúban elesett gerillavezér, Che Guevara volt. Ezek a csoportok Allende hivatalos programját cáfolva nyíltan hirdették az erőszakos forradalom elkerülhetetlenségét. Érdekes módon a legjobban szervezett erő, a chilei Kommunista Párt s vezérük, Luis Corvalan, mérsékeltebb stratégiát akartak követni, mint az ultramarxista szocialisták. Corvalan a fegyveres erők fokozatos infiltrálását tervezte, s úgy vélte, az idő még nem érkezett el ahhoz, hogy az Unidad Popular a hatalmat átvegye.¹²

Allende – ha eleinte leplezte is valódi céljait (az erőszakos hatalomátvételt) – feltehetően kezdettől fogva gyorsítani akarta a társadalom marxista szellemben történő átalakítását. A teljes igazságot e téren valószínűleg csak egy későbbi történetírás fogja felderíteni, amikor majd az egyelőre még titkos levéltári anyagot nyilvánosságra fogják hozni. Azt, hogy Allende alapjában véve az erőszakos megoldás híve lehetett kezdettől fogva, csak gyanítani tudjuk Fidel Castróhoz fűződő szoros barátsága alapján. 1951 és

1968 között, mint chilei szenátor évente látogatta meg Castrot, kedvenc lánya, Beatrix, Kubában végezte egyetemi tanulmányait és maoistának vallotta magát. Beatrix férje, Luis Fernandez de Ona, Castro politikai rendőrségének vezető tisztje volt, Allende kormányra lépése után kubai diplomataként Santiagóba helyezték, de hivatali szobája Allende székhelyén, a Moneda palotában volt. Ő volt Allende egyik fő tanácsadója, valamint a spanyol származású Joao Garces, aki a polgárháborúban a spanyol köztársaságiak egyik vezető embere volt. A külföldi „tanácsadóknál” veszélyesebb jelenség volt a különböző kubai, dél-amerikai, sőt európai forradalmárok és terroristák beözönlése Chilébe. Ezek között a német Baader–Meinhof-csoport néhány tagja is fellelhető volt, s e csoportok, amelyeket rejtélyes módon fegyverekkel is elláttak, nyíltan hirdették a burzsoázia megdöntése és az Unidad Popular teljes hatalomátvétele szükségességét. Allende kormányzása idején kb. 13–15 000 ilyen terrorista szivárgott be Chilébe, többnyire „turistának” álcázva magát. Egyes ilyen beszivárgók magas pozíciókat töltöttek be az Unidad Popular adminisztrációjában, de nagy többségük csatlakozott a már említett MIR és VOP fegyveres csoportjaihoz.¹³ 1972–73-ra e fegyveres marxista csoportok létszáma 25–30 ezerre duzzadt, Kubából szállított nehéz szovjet és csehszlovák gyártmányú fegyverekkel voltak felszerelve, s a polgári rétegek kezdtek aggódni, hogy létszámuk idővel felülmúlja a hivatalos fegyveres erőket.

Fidel Castro chilei látogatása – fordulópont Allende stratégiájában

A marxista fegyveres erők fenyegetőzései feltűnő módon 1972 elejétől kezdve nyerték el a köztársasági elnök nyílt támogatását. Ezt megelőzően Fidel Castro 1971. november

10-től december 3-ig Chilében tartózkodott, s fellépése olyan volt, mint egy római prokurátoré egy megszállt tartományban. Beutazta forradalmi öltözékében és saját testőr-ségétől kísérvé az egész nagy országot, oktató beszédeket tartott és irányvonalakat adott a forradalom mielőbbi megvalósításához. E látogatás során mindenki előtt nyilvánvalóvá vált Allende függő viszonya a kubai forradalmi vezérrel szemben. E látogatás után Allende nyilvános beszédei egyre inkább tükrözték Castro frazeológiáját. 1972. májusi, a chilei kongresszushoz intézett üzenetében az elnök két táborra osztotta a chileieket: hazafiakra és „fasiszta ellenforradalmárookra”. Előbbiek az Unidad Popular hívei, utóbbiak a polgári pártok tagjai voltak. Ettől kezdve az elnök egyre gyakrabban beszélt a fenyegető ellenforradalmi veszélyről, amellyel szemben a „néphatalmat” minden rendelkezésre álló erővel meg kell védeni. Ettől kezdve nyílt titoknak számított, hogy az ország legnagyobb városait, Santiagót, Concepciót és Valparaísót fegyveres gerillaegyőrök veszik körül, akik kiképzése lázas iramban folyt.¹⁴ Körülbelül három-három hadosztályra rúgott már 1972-ben az illegális alakulatok létszáma. Fegyverzetük modernebb volt, mint a reguláris chilei hadseregé. Minden jel arra mutatott, hogy polgárháború kitörésére lehet számítani.

Fidel Castro látogatása azonban olyan következményt is kiváltott, amellyel Allende és követői nem számoltak: az Unidad Popular kormányra lépése óta részben megfélemlített, részben rezignációba süllyedt polgárság újra öntudatra ébredt. Sokaknak Fidel Castro arrogáns fellépése nyitotta ki a szemét és ébresztette fel bennük a marxista forradalomtól való félelmet. Az elsők, akik sorompóba léptek, a chilei asszonyok voltak. Az európai olvasó számára talán meglepő, milyen mérvű volt a női emancipáció ebben a dél-amerikai államban, ahol már 1949-ben bevezették a nők aktív és

passzív választójogát. 1971. december 2-án, amikor Fidel Castro diadalmenete tetőfokára hágott, tízezrével mentek a nők, főleg a háziasszonyok Santiago utcáira, és lábasokkal és főzőkanalakkal koncertet rendezve az elnöki palota elé vonultak. A chilei kormánypropaganda és az európai baloldali sajtó úgy tüntette fel ezt a demonstrációt, mintha csak a „jobb társaság hölgyei” vonultak volna fel, de ez ferdtetés volt. Az előkelő hölgyektől kezdve a kispolgári és munkásasszonyokig minden társadalmi réteg részt vett e tüntetésben, amelyet szélsőbaloldali tüntetők brutálisan, tettelesen megtámadtak, és az Allende által kirendelt rendőrség vízfecskendőkkel szétoszlattott. E brutális fellépés hatására a parlament rendkívüli ülésre ült össze, José Toha belügmínisztert a gyülekezési szabadság megsértése miatt tisztsége alól felmentette, valamint szavazattöbbséggel felszólította Castrót, hogy a chilei belügyekbe való beavatkozása miatt hagyja el az országot. A kubai diktátor – Allende kérése ellenére – e felhívásnak eleget tett, és elhagyta Chilét.¹⁵

Ezt követően az Alessandri vezette nemzeti-konzervatív párt, a kereszténydemokraták és a radikál-demokrata párt ellenzéki koalícióban egyesültek, s a parlament 1972. február 9-én elfogadott egy törvényt, amelynek értelmében az elnök köteles minden gazdasági és szociális reformot a jövőben a parlament elé terjeszteni. 1972. április 12-én 300 ezer ember tüntetett a marxista kormánypolitika ellen, s Patricio Aylwin, a szenátus elnöke (a demokrácia helyreállítása után ő lett Pinochet utódja és Chile elnöke) szenvedélyes beszédben számolt le Allende és az Unidad Popular másfél éves kormányzati tevékenységével.¹⁶

Kevésbé kedvező jelenségnek volt tekinthető, hogy a déli mezőgazdasági területeken, de a nagyobb városokban, mint Santiago és Concepcion is, fiatal farmerekből és a polgári fiatalság egyes rétegeiből fegyveres szélsőjobb-oldali csoportok alakultak, s „Patria y Libertad” (haza és szabadság) néven szervezett erőt alkottak, s igyekez-

tek a fegyveres marxista terrorra ellenterrorral válaszolni. Többségükben fasisztoid és hivatásrendi eszméket hirdettek, s bár a kereszténydemokratákból és konzervatívokból álló koalíció nyíltan elhatárolta magát tőlük, a kormánypropaganda azt hirdette, hogy a polgári pártok összejátszanak e szélsőséges erőkkel, s igyekezett a világközvéleményt is felrázni a Chilét fenyegető „fasiszta veszély” hangsúlyozásával. E propaganda úgy állította be, mintha egyedül az Unided Popular tudná elhárítani a polgári erők részéről fenyegető fasiszta veszélyt.

A szállítmányozási vállalkozók és a teherautó-sofőrök sztrájkja

Amikor a kormány 1972 őszén megkísérelte hitelek megvonásával és a más iparágakban is követett módszerekkel a szállítási vállalatok államosítását, e vállalatok sztrájkba léptek, akár nagyobb cégekről, akár egyes teherautó-tulajdonosokról volt szó. Amikor Allende megkísérelte egy egyelőre kis állami szállítmányozási cég megalakítását, az egész szállítmányozási ipar sztrájkba lépett, s körülbelül 55 ezer teherautó forgalma leállt. Allende a sztrájkot „fasisztának” és „szubverzív”-nek nyilvánította, és megtorlással fenyegetőzött. A sztrájkhoz azonban csatlakoztak a kiskereskedők, a tanárok és tanítók, a szabad foglalkozásúak (mérnökök, ügyvédek stb.), sőt a diákok és a repülőtérsaságok pilótái, valamint az állami hivatalok tisztviselői is. A sztrájkolók a kormánnyal szemben politikai követeléseket támasztottak, többek között a jogellenesen elfoglalt „Agricultura” rádióállomás visszaadását a tulajdonosoknak. Háromhetes sztrájk után Chile gazdasági élete teljesen megbénult, hiába rendelte el az elnök az ország legtöbb tartományában a rendkívüli állapotot. A sztrájkolók és a polgári pártok nyo-

mására Allende a négy fegyvernem parancsnokait miniszteri rangban bevette a kormányba. Carlos Prats tábornok, a szárazföldi erők parancsnoka vette át a belügyi tárcát, ő 1972. november elején teljesítette a sztrájkolók szinte valamennyi követelését, amnesztiát adott a sztrájkoló állami alkalmazottaknak, visszaadta tulajdonosainak az Agricultura rádióállomást, és nagy áremelést engedélyezett a Papalera nevű papírgyárnak. Nyilvánvalóvá vált, hogy a marxista kormány elveszítette a lakosság többsége bizalmát, és a rend és nyugalom helyreállítása kizárólag a kormányba felvett tábornokoknak volt köszönhető.

A magas rangú katonák belépése a kormányba a nyugalom és biztonság érzését váltotta ki a lakosság széles köreiben. Az öt hónapos polgári-katonai kormány kormányzása volt az Unidad Popular hatalomra jutása idején az egyetlen nyugodtnak és viszonylag stabilnak nevezhető időszak.

E vegyes összetételű kormány hivatalba lépése után 1973. március 4-én parlamenti választásokat tartottak. A népfront ugyan az 1970-ben elnyert 36%-ához képest 43%-ra emelte mandátumai arányát, de a polgári pártok így is a lakosság 57%-át, tehát többségét képviselték.

A választások után a kommunisták a tábornokokkal együtt akartak tovább kormányozni (feltehetően bíztak abban, hogy a hadsereget idővel a maguk oldalára tudják vonni), de az Allende pártját képező baloldali szocialisták és az úgynevezett „keresztény baloldal” (részben az úgynevezett „felszabadítási teológia” hívei) úgy vélték: a katonák jelenléte a kormányban akadályozza az Unidad Popular totális hatalomátvételét. S valóban, Prats és a többi tábornok feltételeket szabott. Hat pontból álló követeléseikben leszögezték, csak akkor maradnak a kormányban, ha Allende ünnepélyes ígéretet tesz, hogy a jövőben a parlament hozzájárulása nélkül nem hajt végre államosításokat. Az elnök hosszas habozás után úgy döntött, hogy elutasítja a fegyve-

res erők követeléseit. Ezért a katona miniszterek 1973. március 27-én benyújtották lemondásukat, és kiléptek a kormányból.¹⁷

Allende újabb kísérletei a hatalom teljes átvételére

Alig léptek ki a tábornokok a népfront kormányából, Allende kormánya újra visszatért a törvénytelen államosítások, üzemelkobzások politikájához. Újra megindult a kampány a szabad sajtó, a szabad médiumok, legfőképpen a tekintélyes napilap, az *El Mercurio* ellen. Ami azonban a társadalmat leginkább felháborította: a kormány 1973. június 1-jére életbe léptette – parlamenti hozzájárulás és ratifikálás nélkül – az egységes „népiskola” létesítéséről szóló törvényt. E törvényt az NDK-ból Chilébe hívott marxista oktatásügyi szakértők dolgozták ki, és életbe léptetése az egységes marxista oktatás bevezetését jelentette volna. Az ellenállás a társadalom minden rétegéből az eddigi törvénytelen intézkedések elleninél is nagyobb volt. Szülői és női egyesületek, középiskolai diákok és egyetemi hallgatók az utcára vonultak, hogy tiltakozásuknak kifejezést adjanak. Az egyház, amely eddig inkább semleges jóindulattal nézte Allende szocialista kísérletét, erélyes hangú pásztorlevélben tiltakozott a tervezett rendelet ellen. A püspökök levele, amelyet az ország valamennyi katolikus templomában felolvastak, leszögezte, hogy a tervezett rendeletről hiányoznak a leg-
elemibb emberi és keresztény értékek, amelyek Chile szellemi és kulturális örökségét képezik. „Kijelentjük, hogy a tervezet alapeszméjét, amely semmibe veszi a leg-
elemibb emberi és keresztény értékeket, a leghatározottabban el-
lenezzük” – hangsúlyozta a püspöki kar pásztorlevele.¹⁸ A parlament többsége a rendeletet illegálisnak minősítette. S most először emelte fel a hadsereg is szavát az Unidad

Popular terve ellen. Rendkívüli tisztgyűlésen egyhangúlag leszögezték, hogy a tervezetet elutasítják, mivel az a katonatiszti kiképzést is megfosztaná másfél évszázados semleges jellegétől, és a katonai iskolákban való bevezetése miatt a hadsereg marxista indoktrinációját szolgálná.¹⁹

Allende, aki eddig a parlament állásfoglalásait semmibe vette, látván az egyház és a hadsereg határozott fellépését, meghökkent. Nunez oktatásügyi miniszter 1973. június 1-jén bejelentette, hogy a rendelet életbeléptetését egy évvel elhalasztják, hogy a népnek alkalma legyen a tervezett iskolareform jobb megismerésére. Senki sem tudta teljes bizonyossággal megállapítani, hogy az oktatásügyi miniszter e bejelentése taktikai visszavonulást jelent-e, s a kormány – mihelyt hatalmát a marxista fegyveres erők nyomása révén megerősíti – nem tér-e vissza az iskolaterv rendeleti úton történő életbeléptetésére.

Allende harca a legfelsőbb bíróság ellen

Az Unidad Popular kormányzása nemcsak a parlament, de a bíróságok döntéseit is figyelmen kívül hagyta. A helyzet az elnök és a legfelsőbb bírói hatalom között egyre inkább kiéleződött, majd 1973 május–júniusában válságba torkollott. Rancagua tartományi körzetében a bíróság elrendelte egy fegyveres csoport által elfoglalt ingatlan visszaadását jogos tulajdonosának. A tartomány marxista prefektusa a bírósági döntést semmisnek nyilvánította, és utasította a carabinieriök vezetőjét, ne engedje a jogos tulajdonos visszatérését birtokára. A legfelsőbb bíróság 1973. május 23-i memorandumában felhívta az elnök figyelmét az állami hatóság e jogtalan lépésére, és megállapította, hogy az ilyen illetéktelen beavatkozások a bíróságok működésébe negatív hatással vannak a jogrendre. Az ilyen eljárás nemcsak a jogrend krízisét tükrözi, hanem a jogállamiság teljes összeomlását jelenti az

egész országban – figyelmeztette a legfelsőbb bíróság az elnököt.

Allende csak három hét elteltével válaszolt a legfelsőbb bíróság memorandumára. E levele lényegében hadüzenet volt a „polgári jogszolgáltatás” ellen, mivel az elnök megállapította, hogy a végrehajtó hatalom feladata eldönteni, mely bírói ítéleteket kell végrehajtani és melyeket nem. „Sem a bíró, sem a rendőrség nem rendelkezik elegendő információval, hogy valamely konfliktus horde rejét felmérjék. Ezért a kormány feladata felmérni, hogy mely bírói ítéletet kell végrehajtani. ... A törvényeket értelmezni kell. Ez az értelmezés azonban nem állhat ellentétben a haladással és azokkal az új realitásokkal, amelyek között az ország jelenleg él” – szögezte le a köztársasági elnök, aki ezzel az állásfoglalásával a „szocialista” jogtudat szellemében lényegében tagadta a bíróságok függetlenségét, ami eddig sarkalatos alkotmányos alapelv volt.

A legfelsőbb bíróság 1973. június 23-i válaszlevelében nyomatékosan figyelmeztette az elnököt, hogy mindaddig, amíg alkotmányos úton meg nem szüntetik a bírói függetlenséget, az elnöknek és az adminisztrációnak nincs joga e függetlenséget kétségbe vonni. E lépésével az államelnök saját magát helyezi az alkotmány keretein túl, és saját maga alkotmányos helyzetét teszi semmissé – szögezte le a legfelsőbb bíróság. Az elnök e felfogásával megsérti a chilei alkotmány 80. és 4. paragrafusát, mivel állásfoglalásából az szűrhető le, hogy a bíróság döntéseit a politikai önkénynek veti alá. „Excellenciád memoranduma azt kívánja, hogy a bíróság hagyja figyelmen kívül a törvényt, és védje azokat, akik jog- és törvényellenesen, sőt bűnöző módon foglalnak el ingatlanokat és akadályozzák meg a jogos tulajdonosokat abban, hogy tulajdonukat visszaszerezzék. Ezek az emberek azonban a törvény erejében bízva cselekedtek, és e jogos meggyőződésük alapján akarták tulajdonukat visszaszerezni” – állapította meg a legfelsőbb bíróság.²⁰

Allende e memorandumot válasz nélkül hagyta, mire a legfelsőbb bíróság 1973. július 5-i határozatában leszögezte, hogy az elnök a bírói függetlenséget semmibe veszi, és ezért kormányzása nem tekinthető alkotmányosnak. A legfelsőbb bíróság e döntése nyilvánvalóvá tette, hogy az államelnök és az igazságszolgáltatás legfőbb szerve között nyílt törés állott be. Ezt Allende maga is megerősítette, amikor a kormány nevében nyilatkozatot tett közre, és a legfelsőbb bíróság működését „szubverzív” és „ellenforradalminak” minősítette.

(A következő számban folytatjuk.)

CZETTLER ANTAL

Jegyzetek

- 1 Puelma, Mario: *Chile 1970–1973. Die Zerschlagung einer Demokratie.* Bern, 1974, 22. l.
- 2 Bossle, Lothar: *Allende und der europäische Sozialismus.* Würzburg, 1981, 71–73. l., Puelma, 9–15. l.
- 3 Bossle, 73. l.
- 4 Puelma, 18–20. l.
- 5 Puelma, 22–23. l.
- 6 Puelma, 26–27. l.
- 7 Puelma, 28–29. l.
- 8 Allende, Salvador/Garces, Joan: *Chiles Weg zum Sozialismus.* Németre fordította: Wulf, Franziska. Santiago/Wuppertal 1971, 35–67. l.
- 9 Bossle, 73. l.
- 10 Allende/Garces/Wulf: 36–38. l.
- 11 Allende/Garces/Wulf: 82–83. l.
- 12 Puelma: 50–51. l.
- 13 Puelma: 55–56. l.
- 14 Moss, R.: *Chile's Marxist Experiment.* Norton Abbott, USA, 1973, 98–110. l.
- 15 Moss, 115–120. l.
- 16 Puelma, 70–71. l.
- 17 A szállítási vállalkozók sztrájkjára és a vegyes polgári-katonai kormány működésére vonatkozólag l.: Starischka, Bernhard: *Der Sturz*

des Präsidenten Allende in Chile. Stuttgart 1974, továbbá: Moss:
124–130. l., valamint Puelma: 74–76. l.

18 Puelma: 123–124. l., 80/a sz.

19 Puelma, 77. l.

20 Puelma: 141–144. l.

Gn A KÖZTÁRSASÁG MINT FRANCIA KÉRDÉS*

Bevezetés

Franciaország a sorsa fölött borong. Épp most, a századfordulón az ország identitásválságban szenved, ami beteg lelkületről árulkodik. Más népek is megélték már hasonló a történelem folyamán. A válság általában a „nemzeti” kérdésben jut először kifejezésre. Korábban létezett már például „német kérdés”, „cseh kérdés”. Napjainkban „francia kérdésről” beszélhetünk abban az értelemben, hogy bár Franciaország létét semmi sem fenyegeti, identitásával kapcsolatban merültek fel kételyek.

Az egyént múltbéli vagy jelenlegi tettei, jelleme, szenvedélyei, szokásai és meggyőződései határozzák meg. Egy nép identitása hőstetteiben és kalandozásaiban, sajátos ízlésvilágában, nyelvében kifejeződő gondolkodásmódjában nyilvánul meg, valamint abban, ahogyan beilleszkedik a nagybetűs történelembe. Egy nép – mint időtálló egyiség – rányomja bélyegét a századokra.

Identitását kultúrája, élet- és gondolkodásmódja, az egyetemes történelemben elfoglalt, egyedül rá jellemző helye határozza meg. A kultúra nem csak szavakban nyilvánul meg, hanem életünk része, a múlttól mesél és a jövő irányába nyit távlatokat Kultúráján keresztül egy nép az emberi boldogságról alkotott eszméjét juttatja kifejezésre. Az identitás létezésmodell. Azt fejezi ki, hogy egy nép milyen helyet foglal el a világban, és hogy ott milyen szerepet

* Fejezetek a Magyar Szemle kiadásában 2004 tavaszán megjelenő könyvből.

tölt be: azokat a jellemző vonásokat tükrözi, amelyek alapján egy nép önmagára ismer és mások őt fel-, valamint elismerik.

Úgy az egyén, miként a nép esetében az identitás a létezés értelmét fessegeti. Azonosságunk nem önmagunkhoz viszonyítottan fejeződik ki. A lét önmagában nem mond semmit. Ahhoz, hogy valami *létezzék*, jelentéssel kell bírnia, azaz *valamivel* azonosulnunk kell. Identitással rendelkezni nem jelent mást, mint rajtunk kívül álló értékekre hivatkozni akkor is, ha az azonosulás során ezek az értékek korábban már részünkkelé váltak. Franciaország identitását a szabadság és egyenlőség eszménye fejezi ki. Azt a történelmi missziót vállalta magára, hogy megvédje ezeket az értékeket, amelyeket azonban nem kizárólag ő képvisel. Nézzük a *francia kérdésben* megnyilvánuló ellentmondást: mint nép ezeket az eszményképeket a magasba emelem, s próbálom őket megvalósítani. A századok során olyannyira beleélem magam e szerepkörbe, hogy végül is az összetévesztésig azonosulok vele: ám egy szép napon kiderül, hogy az eszmény elavult, haszontalanná vált, vagy újabb, a helyzetnek jobban megfelelő, esetleg vonzóbb ideálok léptek a helyébe. Másképpen fogalmazva: van egy nép, amelyik egybeolvad egy eszménnyel, az eszmény viszont mégis távolinak tűnik. Az identitásválság lényege, hogy a nép többé-kevésbé az összes eszményképét elveszíti, amelyek a körülmények hatására és a fejlődés következtében, a környező világrend, valamint a társadalom növekvő részének csendes közönye miatt semmivé válnak. Fájdalmas nyugtalansággal fogadjuk s áruháznak tekintjük a korábbi referenciák feladását. Nem mi adjuk fel a köztársasági értékeket, hanem azok látszanak eltávolodni tőlünk. Hát azt érdemeltük, hogy így elhagyjanak bennünket? Az identitásválságban összekeveredik a valamihez való tartozás érzése és a közösségi lét érzékelése: mi lesz ezen túl „kulturális küldetésünkkel”? Nincs emberi közösség kulturális ambíciók nélkül, még ha azok – bizonyos

PRUTKAY PÉTER: TABLETTA, 2003

esetekben – a dolgok rendjének végtelen ismétlődésére korlátozódnak is.

A nép általában nemigen foglalkozik az identitásával. Olyan magától értetődő dolognak tartja, amely inkább következmény, mintsem végcél. Kétségtelen, hogy az önismeret hasznos dolog, amire csak a filozófia révén tehetünk szert, és erre csak az egyén képes. Egy nép nem azért él, hogy filozofáljon. Egyszerűen csak él, s ez éppen elég gondot jelent számára. Ha túl sokat foglalkozik önmagával, a szomszédos népek haszontalan önimádatokkal fogják vádolni. Tükröt jóformán soha nem tart maga elé. Egy-két gondolkodója ugyan jelzi, hogy milyen is valójában, de ezek a jelzések hidegen hagyják. Inkább a szomszédos népekre figyel, és őket bírálja. A többiek róla alkotott véleményére viszont rá sem hederít.

Valami újnak a kezdetét jelenti, ha egy nép egyszerre csak tükröt keres; ha hirtelen vizsgálgatni kezdi önmagát, s a lélek tudósaitól azt kérdezi: Kire hasonlítok? Változtam-e? Megöregedtem-e? Valójában ki is vagyok én? Maradjak-e olyannak, amilyen vagyok? Mostani önmagammat szeressem-e, vagy azt a valakit, amilyenné majd válni fogok? Mindezek a kérdések felkavaró és alapvető változásokat jeleznek. Csak éppen az identitást nem kutatjuk, mert az identitás egyszerre a létezés alapja és kifejezője, az a szilárd talaj, amin járunk, az a kút, amelyből a cselekvéshez erőt meríthetünk. Az identitással kapcsolatos kérdések már önmagukban is identitászavart jeleznek. Egy nemzet csak akkor kezd el nemzeti jellegével foglalkozni, ha valamilyen trauma érte. Amikor a nép az identitását próbálja megtartani vagy újra megtalálni, ezzel azt jelzi, sajnálja, hogy már nem az, ami régen volt. Létének értelme, azaz hasznosságának és elismertségének érzése tűnt el, s az a lendülete, amely jellemző volt rá a többiek szemében. Ahhoz a nyugdíjashoz hasonlítható, aki egyszerűen arról kezdi faggatni önmagát, hogy ki is ő valójá-

ban. A népben is egyre inkább felerősödhet az az érzés, hogy nemcsak a reá jellemző lendületességét, hanem az önmagáról alkotott képét és a többi nép elismerését is elvesztette.

A traumából épphogy felocsúdó és önmagukat kereső népek identitásuk megerősítése érdekében régvolt nagyságukra hivatkoznak. A kelet-európai népek, a történelmi viharokat követően olyan aranykorok – Nagy-Lengyelország, Nagy Románia, Nagy-Szerbia – emlékébe kapaszkodnak, amelyeknek mindig egy vesztes csata vetett véget. A veszttét érző nép így választja ki azokat a hősokeket, akiknek örökébe akar lépni. De azt is meg kell mutatnia, hogy e hősokeket a magáénak vallja, példájukat követi. A múltat a jelenben is ki kell érdemelni. Ennek mintájára Franciaország egy ideje a köztársaság aranykora után sóvárog. Az identitásválság mindig az aranykor utáni vágyódással kezdődik, hiszen történelmi és egyéb fontos okok miatt az identitáshoz a jelenben már lehetetlen méltónak bizonyulni.

Az identitásválságot – mely népeket és egyéneket egyaránt érinthet – a belső összetartó erők felbomlása, valamint a történelemben olyan új tényezők és erők megjelenése váltja ki, amelyek megkérdőjelezik a kultúra eddigi általános rendjét. Előfordulhat, hogy a nép kénytelen feladni olyan értékeket, amelyekkel teljes mértékben azonosult, és elvesztésük egyúttal léte értelmének elvesztését is jelenti. A belső összetartó erők felbomlása, a traumát magában hordozó inkohérensia mindig abból ered, hogy a valóság, a mindennapi élet az eddigi alapvető értékeket megtámadja és megingatja. Előfordulhat az is, hogy a hagyományos értékek alulmaradnak a máshonnan származó és az újabb generációk számára fontosabb értékekkel szemben. Így azután frontális összeütközés következik be a mostanáig védett, valamint az újabban fontosnak vélt értékek között.

A Kr. e. 4. század elején Athén rendkívül erős identitásválságot élt át, amikor kiderült, hogy a korábban az ege-

kig felmagasztalt demokrácia halálos beteg. Egyes gondolkodói, mint Démoszthenész, arra biztatták honfitársaikat, hogy az elaggott demokráciába öntsenek lelket, míg mások, mint például Iszokratész, a gyűlölt monarchia eszméjét próbálták jogaiba visszahelyezni. Rómában hasonló válság ment végbe a Kr. e. 1. század során, a köztársaság hanyatlása idején. De amint azt később látni fogjuk, a görögök és a rómaiak a válságra eltérő módon reagáltak. Mindkét eset tanulságos lehet a jelen Franciaországa számára.

Az ilyesfajta tépelődés és válság a nemzeti identitás törekeny voltáról tanúskodik. A válság a történelem során szakrális jelleggel felruházott értékeket és intézményeket állítja és helyezi vissza az őket megillető helyre. A válság szembeállítja a mindent lerombolni képes idő és a tények valóságának fontosságát a jól kiegyensúlyozott erkölcsi rendszerrel, azaz bebizonyosodik, hogy egy adott időszakban a történelem során kialakult társadalmi modell messzire került az újabb realitásoktól. A válság rámutat arra, hogy a számunkra kedves dolgok mulandóak: tátongó rést üt a legszilárdabbnak vélt bizonyosságokon is, és ezért vált ki parázs vitát konzervatív és reformirányzatok között. Ugyanakkor arra kényszeríti a népet, hogy ledöntse a bálványokat, hogy elgondolkodjon azon, mi jelent számára értéket, sőt azon is, hogy saját léte mennyire bizonyul tartósnak a világtörténelemben. Az identitásválság próbatétel, amelyben a nép túlélési szándéka fejeződik ki. Az identitás egy részének elvesztése ugyanis az önmagunk felett érzett gyászhoz hasonlít. A kérdés ezek után pedig az, hogy ami egyes értékek elvesztése után megmarad, az mire jó, mit ér? A „mi” az általunk alkotott közösséget fejezi-e majd még ki?

A nép – az egyénnel ellentétben – biológiai értelemben nem halandó, egyfajta halhatatlansággal bír, ezért a századok folyamán változó eszményeket követ. Válság idején, identitásának vizsgálata közben a következő kérdések fogalmazódnak meg benne: Miután alapvető érté-

keink egy része elhalványult, azok vagyunk-e még, akik voltunk? Érdemes-e egyáltalán az értékvesztést túlélni? Ezek után mit ér a múltunk? Az identitás válsága csoportlegitimációs kérdéseket is felvet: egy csoportnak, közösségnek a saját létjogosultságával kapcsolatos félelmeiről árulkodik, az utóbbi a létét akarja igazolni, elsősorban önmaga, de mások előtt is.

A fejlődő országok esetében az identitás kérdése a maga nyers valóságában vetődik fel, amikor ezek a népek annak a megválaszolására kényszerülnek, hogy milyen mértékben, milyen előnyök reményében és milyen áldozatok árán fogadják el (ha egyáltalán elfogadják) a nyugati világ értékrendjét. Az azonban ritkább, hogy egy nagy múltú és általában hangadó országnak kelljen hasonló jellegű kérdésre válaszolnia. Az identitásválság igazán a periférián lévőket sújtja, azért mert, a középpontban elhelyezkedők állandó nyomást gyakorolnak rájuk, és a követendő példák áradatával készítetik őket helyzetük örökös felülvizsgálatára. Franciaország régóta középponti helyzetben van. Így természetesen kétszeres próbatételnek van kitéve: saját értékeinek, de kezdeményező szerepének válságát is át kell élnie. Ha egy nép a múltban önmagát a tökéletesség mintaképeként definiálta, akkor önazonossági válsága alapvető jelentőségű. A vidékiessé váló Franciaországnak nemcsak egyszerűen más, hanem másoktól eredő értékeket is utánoznia kell ezen túl. *A világ közepe* tarthat-e önvizsgálatot? Íme, ez az új „francia kérdés”.

Amikor egy nép önmagával kapcsolatban kezd el kérdéseket feltenni, az annyit jelent, hogy megtorpant a haladásban: egy helyben topog, miközben az idő a maga útján megy tovább; vagy pedig megszokásból halad egy régóta kijelölt irányba, továbbra is szokásainak hódol, és történelmi legitimitásának értékeit és jelrendszerét védelmezi. És mindezt kétségek között teszi, miközben saját létezéséről próbálja önmagát meggyőzni, mintha ez a lét ezen ér-

tékek és szimbólumok nélkül nem is tudna kifejeződni a világ színpadán. Lassan és meggyőződés nélkül aggódó pillantásokat vet maga körül, miközben az az érzése, hogy a látszatszónoklatok burka alatt éppoly meztelen, mint ama híres mesebeli király az új ruhájában. Ahhoz a hívő-höz hasonlít, aki váratlanul megrendül hitében, és rémületében kényszerűen követi a szertartásokat, amelyekbe úgy kapaszkodik, mint sötétben botorkáló ember a korlátba. Az a nép, amelyiknek identitása megrendül, egyre nagyobb fontosságot tulajdonít az ahhoz kapcsolódó szavaknak és formáknak, hangos kijelentésekkel próbálja kitölteni a bizonyosságok eltűnésével keletkezett űrt.

A század fordulóján, Franciaország identitását és mindazt, ami a számára oly kedves, számos tényező fenyegeti: a liberalizmus győzelme a szocializmus felett; az európai egységesülés és annak politikai, gazdasági és szociális következményei; a globalizáció; Korzika problémája és általában a régiók partikularizmusának kibontakozása. Amiről valójában szó van, az az abszolút, azaz korlátlan szuverenitás elvesztése (e dagályos kifejezés maga is kezdi már értelmét veszteni), a jóléti állam és a francia mintájú közszolgálat, az egyenlőség, amely elvileg az egyformaságból ered; egyetlen szóban összefoglalva: maga a köztársaság, amely állandó közbeszéd tárgya, mivel attól tartunk, hogy elveszítjük, mintha megidézéssel és fohászokkal a valósághoz lehetne láncolni.

Franciaország, legalábbis témánk szempontjából, nem régóta forog veszélyben: alig több mint száz év elegendő-e egy ezeréves nép történelmében ahhoz, hogy ez alatt olyan szilárd és kipróbált identitás alakuljon ki, amelynek elvesztése miatt kétségbe kell esnünk? Csakhogy a mostani próbatétel alkalmával nem csak a köztársaság forog kockán, hanem elsősorban az azt megelőző és előkészítő államszerkezet, amelynek a köztársaság csak végeredménye.

A görögök Platón és Arisztotelész közvetítésével két olyan nagy politikai áramlatot indítottak el, amelyeket azután Európa a századok során követett és továbbfejlesztett. A Platón által kezdeményezett irányvonal folytatói között ott találjuk Thomas More-t, Rousseau-t és Voltaire-t éppúgy, mint később Lenint és Maurras-t¹ annak ellenére, hogy ez utóbbi kettő egymás melletti említése szinte provokációnak tűnik. Az arisztotelészi áramlat továbbvivői Aquinói Szent Tamás, Althusius, Montesquieu, Tocqueville². Lehet-e úgy tekinteni erre a folyamatra, hogy ne essünk a túlzott egyszerűsítés hibájába? Igen, akkor, ha csak a korunk megértéséhez nélkülözhetetlen kategóriákat vizsgáljuk. Platón politikai koncepciója a nép iránti megvetésen és az irányítók iránti bizalmon alapul, míg az Arisztotelész által inspirált politika alapja az irányítókkal szembeni gyanakvás és az irányítottak ítéletébe vetett bizalom. Az első a köztársaságban, a második a demokráciában valósul meg. Franciaország a történelme során az egységesített, majd központosított monarchiától kezdve a Bodin³ által kidolgozott szuverenitás-elméleten, a francia forradalmon és a jakobinus köztársaságon át egészen a jóléti államig mindig Platón, vagyis a tervgazdaság, az uniformizáció, a bizalmatlanság oldalán állt Arisztotelésszel, azaz a szabad piaccal, a sokszínűséggel, az irányítottakkal és a bizalommal szemben. Koherens, összefüggő modellt követünk. A századforduló időszakában nem csak a köztársaság a vita tárgya. Egyértelmű, hogy korunk nyugati világában a platóni modell – amely mögé a Francia Köztársaság is felsorakozik – eddig még nem tapasztalt méretű válságának vagyunk tanúi. Franciaországot alapjaiban rázza meg annak a modellnek a megingása, amelynek egyik legkitaróbb védelmezője. Napjainkban az egységesítésre törekvő Franciaország – a két évszázaddal ezelőtti helyzettel ellentétben – maradi ország, amelyet a késői modern kor szele nem érint, legalábbis a környező föderatív államokhoz vi-

szonyítva, mert nagyon valószínű, hogy a jövő államformája a föderáció lesz.

A bennünket foglalkoztató válság – véleményem szerint – a demokrácia és a köztársaság szembenállásából ered: Franciaország már régóta kiépítette a maga demokratikus intézményeit, de az igazi demokratikus szellemet valójában sohasem tette magáévá. Mi is az a francia identitás, és helyzetünk miért oly rettenetes? Miképpen kerül szembe a republikánus egység és a demokratikus sokféleség, a republikánus gyanakvás és a demokratikus bizalom? A modern köztársaság milyen politikai gondolkodást tükröz, és ennek feltérképezésével meg tudjuk-e állapítani destabilizálódásának okait? A stabilitás megingása az idők változásának része-e, vagyis elkerülhetetlen fejlődést kell-e látnunk abban?⁴

(Fordította Fasang Árpád és Huber Ágnes)

CHANTAL DELSOL

Jegyzetek

- 1 Charles Maurras, 20. századi francia költő és szélsőjobboldali politikus, az Action française elnevezésű politikai mozgalom egyik alapítója.
- 2 Alexis de Tocqueville, 19. századi francia politikus és gondolkodó, az amerikai demokrácia és a francia forradalom első tárgyilagos elemzőinek egyike.
- 3 Jean Bodin, 16. századi francia filozófus és jogász, a szuverenitás és az abszolút monarchia teoretikusa.
- 4 A bevezető szöveg egy része a Figaro 2001. február 20-i számában megjelent.

Dr. Vinnemlékezés

Am

AMIKOR MAGYARUL BESZÉLTÜNK BESSZARÁBIÁBAN

Moldáviában, az Orosz Államszövetség román nyelvű tagországában ma nem számolunk határon túli magyarokkal. De egykor, 1929 és 39 között több magyar család élt a Prut és Dnyeszter folyók által behatárolt akkor román tartományban, Besszarábiában. Szinte egyidejűleg helyezték át a határmenti Szatmárról, Nagykárolyról, Váradról, Aradról a magyar – adott esetben kétszeresen kisebbségi, magyar-zsidó – vasúti főmérnököket az akkori szovjet–román határ közelébe: Belcibe, Kisinyevbe, Cetaea Albára s legészakabbra, Lipnikre, ahova apám került.

Bár e Dnyeszter menti régió történelme igen fordultatos és aktuális analógiákban is bővelkedik, én csupán gyermekkori emlékeimet idézem most fel, amikor a históriából az érdekelt, hogy Nagy István (Stefan cel Mare) vajda, Mátyás király kortársa éppen Lipniken verte meg a tatárokat, és én abban reménykedtem, hogy erdőnyi kertünkben majd egy nyílveszőre vagy más harci relikviára bukkanok.

Az áthelyezés jogszerű és szokásos volt az államasutatknál, és így kerültek Lipnikre Románia távoli vidékeiről későbbi román pajtásaim szülei is, az állomás a fűtőházfőnökök, az orvos és a vasútbiztosító zászlóalj tisztjei is.

Velünk jött háztartásvezetőnőnk, Mariska is, mármárosi származású, s rövidesen, apám kifejezett kérésére, Szilágyi bácsit, a vasúti előmunkást is közelünkbe helyezték át családjával együtt.

Lipnik valóságos vasúti kolónia volt a Csernovicz–Kisinyev vonalon. Szolgálati lakásokban laktak a tisztek, az iskolai tanárok, az orvos, de a vasúti osztálymérnökség tartotta karban még a mozi és a templom épületét is.

A Dnyeszter légvonalban mintegy 10 km-re volt tőlünk, de egy közel 30 km-es kanyargós szárnyvonal vezetett Attakiba, a kettévágott folyóparti városkába, amelynek szovjetunióbeli felére csak a felrobbantott híd utalt. A gyermekkorban gyakran látott képet évtizedekkel később az esztergomi hídroncs kísérteties pontossággal elevenítette fel. De mégsem, mert ez utóbbi látvány minden tragikumára ellenére nem sugallta, hogy ott a világ véget érne. A harmincas évek szovjet–román határa viszont teljesen átjárhatatlan volt. Az iskolában suttogták ugyan, hogy Nyura nevű osztálytársunk apja kettős kémként át-átlépte azt. Hallottunk a két külön országba szakadt testvérpárról, akik évente – a svájci Vöröskereszt útján egyeztetett időben – kiültek a folyó szemben álló partszakaszára. Diplomáciai jegyzékváltás előzte meg Bukarest és Kiev között, ha például apám pályafenntartási munkálatok kapcsán kisebb robbantást rendelt el a Dnyeszter közelében, de hasonló jegyzék kíséretében szolgáltatották vissza a folyó virtuális középvezetékén átúszó kacsák csapatát.

Lipnikre harmadik elemi osztály közepén kerültem, és a többi átláplántált gyerekhez hasonlóan hamarosan egyformán jól beszéltem magyarul és románul. Ez csak azért volt meglepő, mert egyetlen tanító sem tudta lefordítani számomra a még ismeretlen szavakat, s iskolatársaim anyanyelve román, ukrán, esetleg jiddis volt. Itt meg kell emlétenem, hogy a hasszid zsidó Rebekát miután egy súlyos betegségéből felépült – azaz új életre kelt, már csak új nevén, Hannának szólíhattuk, régi ruháit és játékait pedig szülei mind elajándékozták. A „barbár magyarokat” én is csak rövid ideig képviseltem – amikor éppen a népvándorlásról tanultunk.

Nyelvismeretünk fejlődésének egy szakaszát jól jellemzi hároméves húgom válasza, amikor egy hosszas halandzsa után megkérdeztük:

- Milyen nyelven beszéltél most, Gabika?
- Románul – közölte öntudatosan.
- Honnan tudod ezt?
- Onnan, hogy én sem értem – felelte!

A mérnök apák beszélték a hivatalos nyelvet, de a feleségek román szókinccse igen szűkös maradt, és a helyi „intelligenciával” német, illetve francia kifejezések közbeszúrásával társalogtak. Ezzel szemben a vasúti K-vonalakon hosszú magyar beszélgetéseket folytattak Besszarábia-szerete, és gyakoriak voltak a többnapos egymáshoz látogatások is. Nyáron a Dnyeszter torkolatának közelében fekvő délbesszarábiai fekete-tengeri üdülőben, Budaki-ban találkoztak az áttelepített feleségek és gyerekek. Ez utóbbi vidék erősen sztyeppés jellegű volt, tatárok és gagaucok lakták, de az üdülőhely kis vendéglői, panziói hivalkodó francia neveket viseltek, mint pl. „Beau Rivage”. Esténként derült időben Ogyessza fényeit véltük látni a távolban.

Hozzánk nyaranta gyakran érkeztek távoli vendégek, rokonok Budapestről, Ungvárról, Prágából. Elhelyezésük nem okozott gondot a nyolcszobás szolgálati lakásban. A Szatmárról magunkkal hozott perzsaszőnyegek mellett, még a falakat is beborították a soha másutt nem látott, jellegzetes besszarábiai szőnyegek – fekete (nagy ritkán vajszínű) alapon „empire”-ihletű színes virágkoszorús mintával. A házat erdőből kihalászott hatalmas park vette körül, szökőkúttal, kis pavilonokkal, tenisz- és krikettpályákkal. A ház „tartozéka” volt a kezdetben félelmetes, nagy szakállú, gimnasztyorkás Iván apó, aki télen a felaprított talpfákat hordta az óriási cserépkályhába, és szívesen mesélt egy valamikori orosz–kínai háborúról, amiben szolgált. Mariskánk később férjhez ment a román főkertészhez, s így kivált háztartásunkból. Három virághá-

zunkból látták el ugyanis az osztálymérnökség állomásait, és a mi verandánkon egész nyáron bíbor és vaníliaszínű orchideák virágoztak. Mariskát először a bukovinai német Minna követte, aki olykor estélyi ruhában szolgálta fel a vacsorát. Majd Ljuba és Anyuta következtek kedélyes szakácsnői alkattal, s így vendégeinkkel együtt a magyar, az orosz és a franciás-román konyha gazdag választékát fogyaszthattuk. Noha Lipnik – szemben a kitűnő borairól ismert közép-besszarábiai Kisinyev környékkel – már a szőlő északi határán túl esett, valamint barack sem termett kertjeinkben és a cseresznyénk fehér színű volt, mégis más gyümölcsben, zöldségekben gazdag és változatos vidéknek számított. A vendégfogadás helyi szertartásait is átvettük, a hozzánk betérőt hideg vízbe mártott kiskanálon serbettel vagy dulcsáccal, darabos dzsemmel kínáltuk.

Akkori létformánk sajátos hangulatára jóval később az orosz vidéki élet klasszikus leírásaiban ismertem rá, s ebbe beletartozott a vasút központi szerepe is. A korzózás a „Proszpekt”-nek nevezett s a sínpályák felett magasodó sétányon zajlott, vagy az állomás kétoldali tágas peronjain a gyorsvonatok érkezéséhez időzítve – s bármennyire furcsa is most visszatekintve –, a helybéli nők hosszú fényes szaténruhát hordtak ilyenkor, mint némely régi orosz filmen.

Besszarábia igazi arca télen mutatkozott meg, az északkeleti szél szinte vízszintesen hordta a havat, s az Uráltól a Dnyeszterig nem állta útját számottevő magaslat. A családtagok különbözőképpen élték meg a telet. Gyermekként örültünk a lovas szánon tett hosszú kirándulásoknak, s később a kertből egyenesen az erdőbe vezető síelésnek. Anyámnak a tél egy-egy budapesti színházi szezon öröme is jelentette, ahonnan magyar könyvekkel, gramofonlemezekkel megrakodva tért vissza, különben magyar kulturális élményként csak a budapesti rádiót hallgathattuk, főleg esti-éjszakai órákban – emlékszem Fischer Annie első koncert-

jeinek közvetítésére is. Apám számára viszont évente megújuló keserves küzdelmet a vasúti pálya átjárhatóságáért, hókerítések telepítését, és olykor bokáig érő vasúti bundában kézi hajtányon tett ellenőrző utakat. De meg is jegyezték egyszer az újságban: miért jár olyan gyakran a magyar mérnök az orosz határra?

A harmincas évek elején valóban tarthattak attól, hogy a szovjet hadsereg átlépi a Dnyesztert, még emlékszem is, hogy néhány napig felöltözve aludtunk, és gőz alatt állt a hóékes mozdony egy vasúti kocsival. Máskor előfordult – s ez talán a nagy perek idején lehetett –, hogy a befagyott határfolyón át felénk próbáltak menekülni. A zászlóalj parancsnoka mesélte, hogy hordókban görgettek át embereket a jégen, de golyók által átlukasztva érkeztek a román partra.

Besszarábiai tartózkodásunk utolsó négy évében már a tőlünk 6 órányira lévő Jasiba jártam líceumba, intézeti bentlakóként a Notre Dame de Sionban, s csak a felejthetetlenül szép vakációkat töltöttem Lipniken. 1939-ben apámat nyugdíjazták, s én érettségi után már Szatmárra utaztam.

1940-ben Besszarábiát a Szovjetunióhoz csatolták, és az oda helyezett román és magyar vasutas családok elhagyták állomáshelyüket. Azon a nyáron Jasiban talákoztam legjobb román pajtásommal, Eugennel – ekkor már mindketten orvostanhallgatók voltunk. Döböntően hallgatta, amikor azt mondtam, hogy nemsokára Erdély is elszakad Romániától. Búcsúzáskor szép életet és szerencsét kívánt. Ősszel Szatmárra bevonultak a magyar csapatok.

I. Epilógus

Lipniket negyed századdal később, 1964-ben látogathattam meg különleges, egyetlen nappalra Moldáviába szóló engedéllyel. Akkor már Oknyicának hívták, és az újjáépített Dnyesztter-hídon hatalmas vasúti forgalom zajlott

állomásán keresztül. Egykori lakásunkban ukrán nyelvű óvoda működött, a kertben állt még a szökőkút, s lángolt a berkenyefák termése. De végigjárva a kolóniát és a környező falut, senki ismerőst nem találtam, románul is egyetlen nő beszélt a vasúti restiben.

II. Epilógus

Újabb negyed század telt el, amikor 1989–90-ben rácsodálkoztam fővárosunk zászlójára. Felvillant egy emlék: apámnak, mint főnöknek rótták fel egyszer 1936 körül, hogy Lipniken valamelyik vasúti műhely szélkakasának zászlócskájára a román trikolor helyett Budapest színeit festették.

MOUSSONG-KOVÁCS ERZSÉBET

lf. miza

h

h

CZAKÓ GÁBOR–BANGA FERENC: MAGYAR RÉMMESÉK

au

Toncsibácsinéni

– Mi van Toncsi bácsival? – kérdezte Szépasszony Rezesorrú Drámaíró egy amúgy napsütötte téli délutánon, amikor odakünn sáncokat rakott hóból a szél. Tegnap még úgy nézett ki, hogy a technika a 21. század minden gondját megoldotta, mára a hóihar falvakat vágott el a külvilágtól, kocsikat, buszokat, de még vonatokat is csapdába ejtett.

– Azt se tudom, hogy kivel van mi – felelt a kérdezett, miközben egy ódon, csavaros szerkezettel diót törögetett a cinkéknek a Gondviselés megbízottjaként.

– Hogyhogy?

– Úgyhogy Toncsi bácsi ráunt a kamaszfiúkra, nővé operáltatta magát és férjhez ment.

– No, akkor talán révbe ért. Megtalálta önmagát. – Szépasszony ablakot nyitott a dióbélnek, sőt, egy hosszúkás fadobozt is elhelyezett az ablakpárkányon, hogy a szeleburdi madárkák ne szórják le az eleséget a hóba.

– Egy darabig úgy látszott. – Rezesorrú Drámaíró az angyalkás szalvétára gyűjtött dióhéjnak csinos batyut kötött. – Hanem Toncsi... ööö... néni két hónapig, ha bírta a férjével. Ott hagyta és lesbikus lett.

– Uram Atyám! – Csapta össze kezét Szépasszony. – Most kezdi szeretni a nőket, amikor már nincs mivel?

1% METAFIZIKA

K Szabados György rovata

CW Einstein elméletének történelmi jelentősége

A mikor magunk mögött hagyjuk ezt a tudományos ál-szenteskedést, mely bálványként imádja a már szentesített módszereket és bepillantunk Einstein gondolkodásába, friss, reggeli szellő csap meg bennünket. Einstein magatartása teljesen eltér a hagyományos viselkedéstől. Azt látjuk, hogy egy fiatal atléta mozgásával egyenesen a problémákhoz siet, és a legkézenfekvőbb módszerrel, a lényegüknél fogva ragadja meg őket. Ami a tudomány fogatékosságának és korlátjának tűnt, nála erény és hatékony taktika.

Hadd világítsam meg a kérdést egy rövid kitérővel.

Kant művében van egy elvülhetetlenül nagy felfedezés: az, hogy a tapasztalat nem csupán az érzékszervektől kapott adatok halmaza, hanem két tényezőnek a közös eredménye. Az érzékek adatait össze kell gyűjteni, osztályozni, és valamilyen rendszerező elv szerint elrendezni. Ezt a rendet a szubjektum adja, az *a priori*. Másképp fogalmazva: a fizikai tapasztalat megfigyelésből és geometriából álló együttes. A geometria a tiszta ész által készített négyzetháló: a megfigyelés az érzékek feladata. Az anyagi világgal foglalkozó valamennyi tudománynak megvan, megvolt és meg is lesz ez a két összetevője.

De ez a felépítésbeli azonosság, amit a modern fizika egész történetében jól megfigyelhettünk, nem zárja ki a szellemében megnyilvánuló, nagyon is mély variációkat. Valóban: az említett két alkotóelem viszonya egészen eltérő értelmezéseket enged meg. Melyik rendelődik alá a másiknak?

A megfigyelés engedjen a geometria követeléseinek, vagy a geometria hódoljon be a megfigyelésnek? Attól függően, hogy melyik megoldás mellett döntünk, két egymással ellentétben álló, szellemi irányzat egyikéhez tartozunk. Egy és ugyanazon fizikán belül két ellentétes kaszthoz tartozhatnak az emberek.

Köztudomású, hogy Michelson kísérlete döntő jelentőségű a tudományágban: kísérletével válaszút elé állította a fizikai gondolkodást. A geometria törvénye, mely azt állítja, hogy a tér – függetlenül a benne lejátszódó folyamatoktól – megváltoztathatatlanul egynemű, feloldhatatlan ellentétbe kerül a megfigyeléssel, a valósággal, az anyaggal. Vagy egyik, vagy másik: vagy az anyag enged a geometriának, vagy megfordítva.

E kiélezett dilemma két szellemi alkatot tár elénk, s megfigyelhetjük, melyik hogyan reagál. Lorentz és Einstein egymással ellentétes következtetésre jut ugyanannak a kísérletnek a láttán. Lorentz, aki ebben a kérdésben a régi racionalizmust képviseli, kénytelen elismerni, hogy az anyag enged és visszahúzódik. A híres „Lorentz-féle rövidülés” csodás példa az utópizmusra. Ez a labdaházi eskü a fizikában. Einstein az ellentétes megoldást fogadja el. A geometriának kell engednie; a tiszta térnek meg kell hajolnia a megfigyelés előtt, meg kell görbülnie.

Feltételezve, hogy tökéletesen megfeleltethető a két helyzet, Lorentz azt mondaná a politikában: pusztuljanak a nemzetek, mentsük meg az elveket. Einstein ellenben azt állítaná: olyan elveket kell keresnünk, amelyekkel megmenthetők a nemzetek, hisz erre valók az elvek.

Nehéz túlbecsülni az einsteini fordulat jelentőségét a fizika tudományában. Mostanáig a geometriának, a tiszta észnek az volt a szerepe, hogy megfellebbezhetetlen diktatúrát tartott fenn. A köznyelvben megvan a nyoma annak a magasztos feladatnak, amit a rációnak tulajdonítottak: a köznyelv „az ész parancsai”-ról beszél. Einstein sokkal

szerényebb szerepet szán a rációnak: a diktátorból szerény eszköz lesz, amelynek minden esetben bizonyítania kell hatásosságát.

Galilei és Newton egyszerűen azért konstruált euklideszi világegyetemet, mert az ész úgy diktálta. De hát a tiszta ész kizárólag osztályozásra épülő rendszereket képes megalkotni. Sokféle, eltérő rendszerről lehet szó. Egy közülük az euklideszi geometria; egy másik a Riemanné meg Lobacsevszkijé és így tovább. Am nyilvánvaló, hogy nem ezek a rendszerek, nem a tiszta ész dönti el, hogy milyen a valóság. Épp ellenkezőleg, a valóság válogat a lehetséges rendek, a különböző sémák között, hogy melyik áll hozzá a legközelebb. Ezt jelenti a relativitás elmélete. Einstein zseniálisan száll szembe négy évszázadnyi racionalista múlttal, és megfordítja a ráció és a megfigyelés közti hagyományos viszonyt. A ráció többé nem kényszerítő norma, s eszközök tárházává válik; a megfigyelés próbának veti alá az eszközöket, és eldönti, melyik a legmegfelelőbb. Ebből jön létre az a tudomány, amely a tiszta eszmék és a tiszta tények kölcsönös szelekciójára épül.

Az einsteini gondolkodásból ezt a vonást kell leginkább kiemelnünk, mert teljesen új életfelfogás kezdődik vele. A kultúra többé már nem kényszerítő norma, mint eddig, amihez hozzá kell szabni az életünket. Most egy kölcsönösségi, árnyaltabb és igazabb viszonyt látunk közöttük. Az élet jelenségei közül kiválasztásra kerül több kultúrára alkalmas forma, de ezek közül a lehetséges formák közül az élet választja ki azt a néhányat, amelynek meg kell valósulnia.

JOSÉ ORTEGA Y GASSET: Korunk feladata

K: Móraos Zoltán

x 803

C_n HIGGYÜNK A CSODÁBAN IS?

Csoda és történelem: nehezen értelmezhető fogalompár a tudomány szintjén. Mégsem ez az első eset, hogy Nemeskürty István – minden kétséget kizáróan – tudatosan használja történelmi munkájában a teológia körébe kíváncszó kifejezést. Először a *Mi, magyarok* (1989) tatárjárásról szóló részében találkozhattunk – a logikus okfejtések után – a csodával, mint transzcendens történelemformáló indítékkal. A szerző azt sugallta: Margit élő áldozatként való felajánlása lehetett az *igazi oka* a tatárok kivonulásának, az újabb, megsemmisítő támadás elkerülésének, hazánk megmenekülésének. „És megtörtént a csoda.” – írta Nemeskürty. Tizenhárom év elteltével, a *Mi történt velünk?* (2002) címmel megjelent mű utolsó oldalán hasonló mondatokra bukkanunk: „Higgyünk a csodában is. Történt velünk már csoda viharos történelmünkben.”

Nemeskürty István kijelentése nyomán törvényszerűen merül fel a kérdés – e sorok írójában legalábbis –, hogy mi a történelem? A hatalom akarásának története, vagy Isten tervének lefutása az időben? Fejlődés-e, vagy örök visszatérés, aminek ciklusait, modellezhetőségét az emberi természetben kell keresnünk, miként Toynbee gondolta. Esetleg céltalan eseményhalmoz, melynek a rendező elme ad utólag irányt és értelmet, a kronológia segítségével? Vagy utópiák megvalósításának kísérleti terepe, ahogy bizonyos baloldali ideológusok és praxikológusok vélték nemrég? Netán a tudat – esetünkben a nemzeti tudat – *manipulálásának* kitüntetett területe a történelem, azaz a történetírás? Nietzsche szerint ugyanis a történelem mondja meg, kicsoda vagyunk, miféle értékekben hiszünk. Spengler pedig úgy véli, bár a történelmi igazságok csupán eszközök, de azzal, hogy uralják a szellemet, meghatározzák cselekedeteinket.

A történelmi igazság fogalmának meghatározása persze meglehetősen kilátástalan vállalkozás, mivel egy-egy történeti tény veritáértéke nem csupán a tudomány fejlődésével, de ideológiai kurzusonként is változik. A történelmi valóság tehát az *értelmezés* szintjén keresendő; mi több, a történetírás sokkal inkább irodalmi műfaj – Duby olvasatában –, mintsem az objektív igazság megszólaltatója. Barraclough és E. H. Carr hasonló álláspontra helyezkednek, mikor az írott források objektivitásával kapcsolatban azt

Nemeskürty István *Mi történt velünk?*
 című könyvének ismertetése
 Szabó Teri Kiadó Budapest, 2002.

fejtegetik, hogy azok tényeken alapulnak ugyan, ám mégsem ténszerűek, hanem elfogadott állítások sorozatai. A történettudomány világában csak a marxisták birtokolták hosszú évtizedeken át a teljes igazságot. Nemeskürtyt pedig dilettánsnak, a történelmi materializmust felületesen alkalmazónak, szakmán kívüli locsogónak nevezték. Különösen akkor, amikor a hatalom hivatásosai nem tudtak mit kezdeni a felvetéseivel, érveivel. A „szakmaiság” egyébiránt nem jelentett az elmúlt fél évszázadban – mi-ként ma sem jelent – hitelességet. A marxista történetírás például sohasem titkolta ideológiai elfogultságát, mozgalmi zsargonnal: pártosságát. A történelmi materializmus képviselőit az eszmei önigazolás szándéka vezette. Bizonyítani akarták – a múltban visszafelé és a jövőbe előre kancsalítva – „tudományos” utópiájuk jogos-ságát. Az elmélet ráfeszült az adott kor katatóniába merevült társadalmára, akár a kényszerzubbony.

Nemeskürty ennek a kényszerzubbonynak a szíjait oldotta meg helyenként. Tollát a mára sokak által avítottak, vagy éppen veszélyesnek tartott hazaszeretet vezette. Munkássága érzelmi háttérét – Crocétól kölcsönözött – történetírói ars poeticája tükrözi leghívebben. Eszerint hiteles történeti mű csak az olyan lehet, melynek írását lelki motívumok ösztönzik, mégpedig a munka megkezdésénél a morális nyugtalanság és féltő gond. (Nemeskürty esetében a nemzetet legtagabb értelemben vevő, az összes országlakost ideértő féltő gond.) A „végén pedig a lélek hajlamos lesz a cselekvésre, a dolgok megváltoztatására.” A dolgok, ismerve a szerző munkásságát, a magyar történelem „fene fátu-mai”. Nemeskürty egy-egy tragikus sorsfordulónk magyarázatát legtöbbször a társadalom-lélektani mezőben keresi: a nemzeti közömbösségben, a haza ügye fölre kerekedő partikuláris érdekek érvényesítésében; a hamis, félrevezető szellemi értékrendben; a tisztánlátás hiányában; a ködös mítoszokban. Kérdéseivel és válaszaival – Mohácstól a doni katasztrófán át napjainkig – szorosán kötődik a Nietzsche, Spengler, Croce által megfogalmazottakhoz. Akadnak természetesen tévedései, melléfogásai, de bátorsága, eredetisége, eltérése a honi történelmi sematizmustól vitathatatlan. Szövegeinek az sem ártott meg – utánanézhethet bárki –, ha időnként, mint például a *Tűnődések történelmi tudatról és nemzeti önismeretről a szocialista eszmeiségű közgondolkodásban* című esszéjében, itt-ott, marxista frazeológiát használt. Minden írása mögött

felfedezhető ugyanis a humánus féltése, a nemzetépítés – kritikát sem nélkülöző – szándéka.

A *Mi történt velünk?* című könyv első részében Trianon előzményeit veszi számba. A Trianont előidéző okok között Nemeskürty döntőnek tartja a hazai társadalom kóros tájékozatlanságát. A magyarság zömének sejtelve sem volt a parlamentben törtétekről, azok háttéréről; vagy Masaryk, Seaton-Watson ténykedéséről, a cseh, a román propagandáról, annak visszhangjáról az európai politikusok körében. A párhuzam magától adódik: napjaink tucatembere szintén dezinformációkra alapozva hozza meg döntését egy-egy életbevágóan fontos kérdésben. A 20. század tízes éveinek irodalmi nívójára ugyan nem lehet panasz, az mégis adós maradt eggyel s mással. Különösen a mélyben áramló társadalmi folyamatok feltárásával. Ennek „alig van nyoma – véli Nemeskürty – a korabeli magyar irodalomban, pedig az világszínvonalú. Igaz ugyan, hogy, addig példátlan módon, egy Károlyi-párti klikk fel tudja heccelni Ady Endrét Tisza István ellen, de ez alig több irodalmi belügynél. Az viszont figyelemre méltó, hogy költők és írók csak akkor kaphatnak belépőt a Parnasszusra, ha írásuk megjelent a szűk olvasótáború *Nyugat* című folyóiratban.” Feledésbe merült a ritka őszinteségű társadalomrajzot, *A kristálynézőket* író Harsányi Kálmán, Tormay Cecil, sőt Móra Ferenc jelenlétét is csak eltúrték. Nemeskürty itt élesebben fogalmaz, mint 1983-ban született irodalomtörténetében. A *Diák, írj magyar éneket* Nyugattal foglalkozó részében, inkább idéz, átadja a szót Vargha Kálmánnak, fenntartásainak nem ad hangot ilyen határozottan. Azóta nyilván újragondolt egyet s mást az ízlés- és véleménykartellek céljáról, a szellemi monopóliumok kialakításának társadalom-lélektani értelméről. A leírtakat mindenképp érdemes összevetni jelenünk tapasztalataival. (Még akkor is, ha nem értünk mindenben egyet a szerzővel.) Az irodalmi kánon megteremtői és vigyázói, napjainkban még nagyobb ellenszenvvel viseltetnek, az úgynevezett társadalmi problémák szépirodalmi megjelenítése iránt, mint kortársaik a századelőn. Természetesen nem minden, csupán néhány kérdéssel kapcsolatban, bizonyos zsinórmértéket szem előtt tartva. Úgy vélik, az általuk képviselt ideológiai-politikai meggyőződésnek kell leképeződnie az irodalomban, az elvárt „esztétikai” elvek szerint. Teszem azt a deviánsok korlátlan önmegvalósítási jogainak, a szubkultúrák, netán a kulturálatlanok pozitív megkü-

lönböztetésének – a valóban kulturáltakkal szemben. (Mostanság a kulturátlanságot szívesen nevezik némelyek kultúrának, felszólítva a többséget ennek tolerálására.) A magyarság létkérdéseinek feszegetése azonban korszerűtlen, fölösleges, mi több, káros és veszélyes. A semmitmondás, a modernizmus kiüresedett szótárának használata, az önkritikának aposztrófált nemzetcsepülés el- lenben ajánlott.

Az 1918–19-es események kulcsfigurájának, Károlyi Mihály- nak politikai portréját új vonásokkal gazdagítja Nemeskürty könyve. Döntő bizonyítékokat hoz fel amellet, hogy az eminens arisztokratát a látens magyarellenesség mozgatta. Károlyi hata- lomra kerülve háborús bűnössé nyilvánítja Szirmay Sándort, mert a tábornok 1914-ben feltartóztatta az oroszokat a Kárpátok- ban. Ugyanabban az évben (1914-ben), az USA-ból visszatérő grófort – ugyancsak elgondolkodtató módon – a franciák *nem* inter- nálják a többi magyarhoz hasonlóan, hanem hazaengedik... Hadd fejtse ki áldásos, nemzetépítő munkáját. A háborút köve- tően pedig a Monarchiával, tehát Magyarországgal szemben el- lenséges hatalom, Franciaország, politikai menekültként befo- gadja az elsőrendű hazafit.

Nemeskürty szerint a magyarság gyakorta nem alakítja, ha- nem elszenvedí sorsát. Tétlensége időnként érthetetlen és végze- tes. Nálunk egy hol naiv, hol agresszív ideológiával átítatott nép- boldogító társulat képes tömegtámogatás nélkül megkaparintani a hatalmat. Néha saját meglepetésére. Jászi Oszkár például így számol be az őszirózsás forradalom *győzelmét* megelőző éjszaka szorongásairól: „Reggelre valószínűleg lógni fogunk!... mon- tam Kunfinak, aki mellettem szintén álmatlanul hevert a szőnye- gen. – Én is azt hiszem... válaszolta ő.” Másnap, amikor Jászi az Astoria erkélyére tartva be akarta jelenteni, hogy Károlyi a király akaratából miniszterelnök lesz, többfelől ezt hallotta: „Károlyi a forradalom akaratából miniszterelnök!”

Az őszirózsás forradalom anarchiáját követő 1919-es vörös ter- rorról, annak főhőséről a következő lakonikus megjegyzést teszi Nemeskürty: „Szamuelyék váratlanul bukkantak fel az ország kü- lönböző falvaiban és városaiban, s már az állomáson akasztottak, lőttek. Nem részletezzük ennek a beteglelkű hóhérnak a tetteit;” Valóban ne részletezzük, azt azonban tegyük hozzá, hogy a Kom- munista Ifjúsági Szövetség Szamuelyt példaképként állította tag-

jai elé. A róla szóló (1979-ben kiadott) könyvben a következőket olvashatjuk: „Szamuely Tibor a forradalmak történetének egyik legkiemelkedőbb alakja, s nevét Dózsa György, Rákóczi Ferenc, Petőfi Sándor, Kossuth Lajos, Táncsics Mihály neve mellett emlegetik. Tehát: hős. Pontosabban: nemzeti hős.” Sovány vigasz, de a nemzetközi munkásmozgalom történetében nem volt kivételes eset, hogy egy pszichopata gyilkosból megpróbáltak hőroslt kreálni. „Senki sem mert közbelépni, ellenállni, fegyverrel védekezni.” Visszatérő fájdalma a szerzőnek, miként már említettem, a magyarság passzivitása. Az a tragikus közöny, amivel a nemzet önnön sorsát szemléli. Sőt, tapasztalatom szerint elterjedőben van a nemzet bizonyos – szociológiailag nehezen körülírható – részében a médiumok táplálta öngyűlölet. Magyarokat hallottam, hallok úgy szidni a magyarságot, mintha ők nem ehhez a népcsoporthoz tartoznának. Önazonosságukat természetesen nem tudják meghatározni, legfeljebb lakóhelyüket, meg azokat a médiumokat, amelyek identitásuk s egyszersmind öntagadásuk forrásai.

Bár a *Mi történt velünk?* a századfordulótól napjainkig veszi számba a lényegesebb hazai eseményeket, 1956-ról nem esik benne szó. Nekünk azonban érdemes egy kis kitérőt tenni. A forradalomról bővebben beszélt a szerző *Meddig várjunk?* című könyvében. Legfontosabb megállapítása a konszolidációval kapcsolatos, miszerint nem a nemzet alkudott meg, sokkal inkább „a Kádár János megszemélyesítette hatalom kényszerült engedményekre.” Az 1956 után létrejött maradandó értékű alkotások sem a Kádár-rendszer sikerei, hanem a magyar társadalom eredményei – Nemeskürty szerint. A kádári konszolidáció hamis idilljét a diktatúra tömegmédiumai teremtették meg. Kádár nem véletlenül figyelmeztette elvtársait az 1956-os forradalom vérbefojtását követően, hogy a „Rádió és sajtó többet ér, mint a puska” és a „Népszabadság rögtön a puskák után jön, és így is kell dolgoznia”. A propaganda kiegyezésnek minősítette a terror lanyhulását, a lakosság passzivitását. Nemeskürty István árnyaltan és pontosan fogalmaz, mikor a Kádár *megszemélyesítette* hatalomról beszél. Kádár mindössze emblematikus figurája volt a hatalomnak. A hatásosan működő propaganda- (ma: média-) gépezet persze másként jelenítette meg. Még személyisége torzulásait is – pl. igénytelenségét egyszerűségként reklámozták – sikerült a szellemi prolivá homogenizált

tömegnek eladni. Ehhez különösebb szakmai tudás természetesen nem szükségeltetett, elégnek bizonyult a médiamonopólium. Minden az erő, a hatalom kérdéseire egyszerűsödött.

A konszolidációnak nevezett puha diktatúráról még annyit, hogy akadnak társadalomkutatók, akik tragikusabbnak érzik annak szociálpszichológiai deficitjét az adósságcspadánál. A Kopp Mária, Skrabski Árpád szerzőpáros úgy véli, a társalmi tőke egyedülálló kohéziójának, a társadalmi összetartásnak egészen fantasztikus élménye volt az, amit 1956-ban a magyarság átélt. A forradalmat követően azonban a Kádár-rendszer rájött, hogy – rá nézve – a magyar társadalomban *egyetlen igazán veszélyes* tényező van: ez a kohézió. Ezt kell mindenáron tönkre tenni. Az a pusztítás, amit a szocializmus a társadalmi tőkében végzett, hosszú távon súlyosabb, mint az államadósság, amit fölhalmozott. Ráadásul a baloldal máig éltet múltjából bizonyos hagyományokat: a konspiratív hajlamot; a suttyogó propaganda ügyes alkalmazását; a demokrácia harsány hirdetése mellett a totális hatalom akarását; a demagógiát, a lakosság célirányos dezinformálását; az ellenségképhez való jól bevált ragaszkodást. Az ellenzékiiség – a másként gondolkodás – szélsőségesse nyilvánítását, továbbá, adva a demokrácia látszatára: csupán *szellemi* megsemmisítését. Ezzel párhuzamosan a látszatellenzék megszervezését, támogatását. A sors különös fintora, hogy az egykori demokratikus ellenzék – a mai szabad demokraták – politikai szótárának némi frissítésével ugyanúgy leírható a jelenlegi (szocialista) hatalom, mint abban az időben, amikor a diktatúrát még diktatúrának nevezték. Az MSZMP pártvezetői, visszaélve információs hatalmukkal – mondja Nemeskürty –, felosztották maguk közt azt, amit még fel lehetett osztani, honfitársaikat pedig magukra hagyták. A szerencsésebb politikai alattvalókból fogyasztó, azaz gazdasági alattvaló lett. A többieket elkeresztelték a rendszerváltás veszteseinek. Az újrendeződés után az erőviszonyok nehezen áttekinthetővé váltak. A szerző – Z. Brzezinskitől kölcsönözve a kulcskifejezést – azt állítja, hogy „Magyarország a Hálózat karmai között vergődik.” Barabási Albert László (a bostoni egyetem tudományos munkatársa) szerint a társadalom sem egyéb, mint hálózat. Mi vagyunk benne a csomópontok, a kapcsolataink pedig a huzalok. A hálózat kutatás módszereinek hasznosítása a társadalomtudományokban meglepő eredményeket hozhat. Nemeskürty István ösztönösen alkalmazta a bontakozó tudomány módszerét,

amikor arra hívta fel a figyelmet, hogy Károlyi franciaországi befogadásának ugyanúgy fel kell deríteni a hátterét, miként Linder Béla jugoszláviai emigrációját, akinek haláláig menedéket biztosítottak az egymást váltó királyi és kommunista kormányok. Érdekes lenne megtudni, miféle érdekekre való tekintettel. Szerencsés átvétel maga a Hálózat kifejezés is, a nemzetközi összefonódás jelenlegi, morális vagy politikai szótárral definiálhatatlan formájára. A közbeszéd, bizonyos fokig a hatalom gazdasági igényeinek megfelelően alakul. Nem csupán a primitív szlogenekre, a reklámyelv terjedésére gondolok, hanem a kerülendő szavakra is, mikor tilos egy-egy termék nevét kiejteni, mert tabuszóvá vált.

Megfontolandó megjegyzéseket olvashatunk közelmúltunkról a *Mi történt velünk?*-ben. 1981 decemberétől, *Beszélő* címen – írja Nemeskürty – egy folyóirat terjed. A szerzőgárda munkái többnyire rendszerellenesnek minősülnek. Ennek fényében elgondolkodtató, „hogy ezeknek az ellenzéki írásoknak, szervezkedéseknek szervezői és irányítói közismertek voltak. A rendőrség minden mozdulatukról tud, ők élvezik a nyilvánosság rokonszenvét. Időnként büntetésekkel sújtják őket, ezt aztán a világsajtó szertebarangozza; de nagy bajuk mégsem esik (...) sőt, »hogy megszabaduljanak tőlük« útlevelet is kapnak, ahol a külföldi baloldal dédelgeti őket. Ugyanakkor vallásos jellegű ellenzéki megnyilvánulásokat változatlanul kegyetlenül üldöznek. Mintha tenyésztettek volna egy belső ellenzéket, ami féken tartható, sőt adott esetben közvetve irányítható is. Ezek a szókimondó, »beolvasó«, a tudományosnak minősített marxizmus szókincsét alaposan ismerő és azt kedvük szerint felhasználó lázadók 1989-től a Szabad Demokraták Szövetségében tömörülnek, és hangzatos fogadkozásaik ellenére mindig a Magyar Szocialista Párttal szövetkeznek.”

E sorok írója még emlékszik arra, hogy ugyanebben az időben, a *Beszélő*-ben közölt cikkek tartalmához hasonló – munkahelyi öltözőben elhangzó – kijelentésekért felfüggesztett börtönbüntetés járt. A bírósági ítéletről az MSZMP megyei lapja természetesen gondosan tájékoztatott. Érdekes továbbá, hogy például a *Beszélő* 27. (1989/2.) száma lehozta a IX. kerületi feldehívó csoport (1957-ben beszervezett) informátorainak monogramos névsorát. A listák, azóta láthattuk, a manipuláció, és véletlenül sem a politikai tisztulás eszközei lettek. Az sem véletlen, kik és miféle szempontok szerint szerkesztettek dokumentumgyűj-

teményeket, a sokáig hozzáférhetetlen, különböző perszámú belügyi iratokból. Nyilván tudatos, jól kiszámított dezinformációk áldozatai lettünk. Szavazataikkal azután sokan azokat segítették, akiktől meg akartak szabadulni: az új osztály új generációját. Nemeskürty úgy gondolja, 1945 után egy új, torz arisztokrácia keletkezett, amelynek tagjai máig tartó érdekszövetséget alkotnak. Mivel nem ismerték a nemzet fogalmát, hiszen a proletár lét alapja a nemzet tagadása, mindent, ami nemzeti, üldöztek. Jelszavuk a nemzetköziség. Tagadják a nemzeti történelmet, általában a történelem nem egyéb számukra, mint az osztályharcok sorozata. Az „ő történelmük 1949-ben kezdődött”.

Az elkötelezettségét tekintve nemzeti, konzervatív értelmiség, a liberális elgondolás szerint, rövidesen a perifériára szorul, majd végleg eltűnik. Napjaink Európájában szintén kialakulóban van egy új osztály, az eurokraták mandarin-rétege. A liberálisok azt hirdetik – mondja J. Sunley –, hogy a nemzetállam a múlté, a jövő pedig az egymás között kicserélhető bürokraták kasztjéé, akik mindig jobban tudják, mi kell egy országnak, mint annak politikusai és szavazói.

Nemeskürty Barbara Parkert idézi: „Szorgalmazni kell a nemzetállamok legyengítését. Ebben vezető szerepet játszhat az IMF (Nemzetközi Valutaalap) azzal, hogy mindent megtesz annak érdekében, hogy ne csökkenhessen ezen országok adóssága. Jól járul hozzá a nemzetállamok lebontásához a WTO, a Világbank is... A nemzeti önértetű országokban növelni kell az egymás iránti bizalmatlanságot, leépíteni a nemzeti összetartozást és szolidaritást. *Azokat a nemzeti elkötelezettségű vezetőket pedig, akik értik, mi történik és tenni akarnak ellene, lehetetlenné és hiteltelenné kell tenni, hogy az emberek elforduljanak tőlük.*” (*Globalization and Business Practice*, 1998.) Az elhangzottak leplezetlen arroganciája megerősíti Sunley szavait.

A könyv egy helyén Nemeskürty István megkérdezi: „*Hová lettek a millennium zászlói...*” A millenniumi ünnepek kormánybiztosaként – emlékezhetünk – számos ígéretes kezdeményezés elindítója vagy támogatója volt. Ezekre a vállalkozásokra, főképp, ha megvalósultak, ösztűz zúdult. Napokig, hetekig, hónapokig, évekig rezgettette dobhártyánkat az unalomig szajkózott kifogás, hogy mennyibe kerül, mi minden másra telne abból a pénzből, ami a magyarság lelki egységének helyreállítására, nemzeti önbe-

csülését, önbizalmának növelését szolgálva, *jelképes* alkotásokat hozott létre.

Az identitásépítő művek elleni támadások nem új keletűek. Évtizedes, sőt évszázados hagyományokra tekintenek vissza. Felfedezhetjük őket számos területen, a tudománytól a művészeteken át az irodalomig. A szimbolikus modernizáció megnyilvánulásaiaként tartják számon némelyek – Galbraith nyomán – a nemzeti színházak, múzeumok, operák, könyvtárak alapítását. A nemzeti drámák, eposzok, zeneművek születését, amelyek lényegében a nemzetépítés elengedhetetlen pszichológiai aktusai. (Különösen az állami önállóságuktól megfosztott népeknél.) Ezt a szimbolikusnak titulált modernizációt azután szembeállítják a valódi modernizációval: az iparosítással, a közlekedésfejlesztéssel, a polgárosodással, a demokratizálódással. A tétel – ami mögött minduntalan a kóros nemzetellenesség húzódik – általánosságban sem állja meg a helyét. Konkrétan vizsgálva igazságtartalmát, pedig szétfoszlik. Magyarországon – például – a romantika, de már a preromantika is a nemzeti megújulás, az Európához való felzárkózás hajtómotorja volt. Széchenyi, akinek munkásságát nehéz volna jelképes modernizációként értékelni, elképzelhetetlen a személyiségére ható, valamint az általa létrehozott szimbolikus művek nélkül. Röviden: a szimbolikus modernizációt valódi követte. Berzsenyi, Vörösmarty és többek életműve vezetett a nemzeti önbizalom megerősödésén keresztül a reformkorhoz, a forradalomhoz, a megtorlás átvészeléséhez, majd a kiegyezés utáni páratlan ipari és mezőgazdasági fellendüléshez, a világszínvonalú magyar termékek és találmányok létrejöttéhez. Egy nemzet mentálhigiénés állapota, magyarán közérzete, döntően befolyásolja jelenét és jövőjét; tehetségeinek, polgárainak kibontakozását, boldogulását. Az egykori helytartók, akik pozícióikat féltik, tartanak a nemzeti újjáéledéstől, a minőségi reneszánsztól, a valódi megmérettetéstől. Valójában nem nacionalista métegyérről, toleranciáról vagy bármilyen hasonlóról van szó – ezek csupán fedőszövegek a hazai és külföldi közvélemény felé –, hanem az átmentett hatalom megtartásáról, amit ilyen módon kommunikálnak. Ne feledjük egyetlen pillanatra sem: a politika a demokráciában szinte kizárólag kommunikáció kérdése.

Általában a baloldali, de különösen a marxista történetírás gyöngéje – amiről Collingwood szól kritikusan –, hogy az emberi lét egyetlen vonatkozására összpontosít: a termelésre. Emiatt – tol-

dom meg – az egyént mindössze a gazdasági meghatározottságok alanyának tekinti. Ez a személytelen történelemszemlélet azután könnyen összetéveszthető az objektivitással. Ennek tükrében, Nemeskürty történelemfelfogása letűnt szóhasználatlaltal a szubjektív idealizmus körébe utalható, mert könyveinek mindig voltak hősei. Nem tételeket, hanem személyiségeket láttunk nála a história színpadán, ahol nemzeti és emberi drámák bontakoztak ki. A történelmi predestináció elvének illusztrációi helyett különféle motivációkból – etikai mulasztásokból és kényszerekből – fakadó döntésekkel, azok következményeivel szembesülhettünk. Megszóllítottunk a múlt által, átélhettük a nemzeti és egyéni sors gyötrelmeiből, örömeiből fakadó katarzist. Nemeskürty a múlttól beszélve mindig a jelenhez szólt. Szándéka, az írás elején említett Croce mellett, Huizinga és Paul Johnson alapvető törekvéseivel rokon. (Huizinga szerint a történelem az a tudatforma, amelyen keresztül egy kultúra számot ad önmagának múltjáról. Johnson munkássága pedig azt bizonyítja, hogy a történelem valóban az élet tanítómestere lehet, amennyiben tisztességesen művelik a történetírást.)

Végezetül megoldásra vár a jelen írás címében *kérdésként*, Nemeskürty István könyvében vizsont *kijelentésként* elhangzó mondat – a „Higgyünk a csodában is.” – üzenete. Nekem úgy tűnik, mintha nála egyformán hangsúlyos lenne a két utolsó szó. Amennyiben így van, a szerző tulajdonképpen ahhoz a tradícióhoz csatlakozik, ami évezredek óta jellemzője a magyarság javának, miután nemzeti létünk szakrális fejedelmeinktől, Szent Istvánon, a reformkor kiemelkedő alakjain át máig összekötődik a transzcendenssel. Vörösmartytól kölcsönözve a kifejezést – Szerb Antal nyomán –: az „és mégis” ethoszával. Azzal a különös képességgel, mely a tragikus sorsfordulók, bukott ügyek után sem hagyta veszni a reményt. Az imént felsoroltak bíztak a csodában – talán elég Szent István országfelajánlására utalni –, ám nem pusztán a csodában reménykedtek: hittek önmagukban, saját erejükben, és megtettek mindent céljaikért.

(Nemeskürty István: *Mi történt velünk? Szabad Tér Kiadó, Budapest, 2002.*)

EGY VALLOMÁS POLGÁRAI

A magyar polgár – és a magyar író címmel jelent meg önálló kötetben Alexa Károlynak a Kölcsey Intézet gondozásában kiadott, a Polgárosodás és irodalom című kötethez írott utószava. Okkal: hiszen anyagkezelésében, vallomásos és polemikus vonásai, szépírói erényei s nem utolsósorban terjedelme miatt ez a szöveg meg is követelte, hogy ne csak egy mégoly érdekes és jelentős kötet részeként, hanem autonóm vállalkozásként is figyelmet kapjon.

Különös dolgozat, besorolhatatlan műfajú vállalkozás ez, tehát esszé – mondhatjuk róla némi kajánsággal, meg azért is, mert tudjuk, hogy ma ennek a műfajnak éppenséggel nem az aranykorát éljük. De Alexa számára ezúttal a klasszikus esszé műfaji képlekenysége sem elegendő. Ez a dolgozat magába foglal tárgyszerű tanulmányrészleteket, lírai vallomást, és – hagyományosan esszének mondható, oldott nyelviségű, példás tárgyismeretű, merész fejtegetéseket. Egyébként azonban Alexa valóban esszét ír, mert nem az a fajta szerző, aki efféle külsőségekkel törődik.

Esetünkben a műfaj kérdéseire való utalás és a szöveg másik megjelenésének említése nem filozofi pedantéria. A szöveg keletkezésének történetében ugyanis meghatározó, hogy valóban utószónak indult, s mert egy tanulmánykötet végére szánta írója, sok szempontból célorientált lehetett – kezdetben. Csakhogy ez a cél nem leszűkítette, hanem kibővítette azt a mezőt, amire Alexa figyelt. Egy impozáns gyűjtemény lezárásánál többről lett szó, a problémakör megragadta a szerzőt, aki nem kerülhette ki, hogy szembenézzen annak egészével, s ennek eredményeként fogalmazza meg a témakörrel benne kialakult képet. Ez azonban még nem a feladat megoldása, inkább az arra való igénybejelentés. El kell fogadnunk ugyanis, hogy ez a kérdéskör teljességében majdhogynem áttekinthetetlen, de ez nem jelenti, hogy megismerhetetlen is volna, s ne lehetne róla, akár átfogó ígérennyel is, érvényeset mondani. Ehhez azonban egészen más terjedelem, módszertan kell, s szükségképpen más munkastratégia, s – főként – többször annyi idő, mint amennyi ezúttal a szerzőnek rendelkezésére állt. Amiből az következik, hogy mind a címet, mind a tárgyhoz való szerzői viszonyt figyelve számolnunk kell azzal, hogy gyakran hipotetikus jellegű kijelentéseket hallunk, sok meg-

állapítást feltételes módban elhangzottak, függőnek kell tekintenünk, és – ami különösen fontos – érzékenynek kell maradnunk arra az iróniára, amellyel a szerző saját művére tekint. Az irónia egyebek közt abban is érzékelhető, hogy a szöveg nélküli a jegyzeteket, pedig alkotója anyagismeretben abszolút versenyképes a legszigorúbb akadémikus irodalomtörténeti munkák létrehozói-val. De mivel nagyon is tudja, hogy mindez inkább csak előzetes áttekintése annak, hogy mekkora munkát kellene elvégeznie, ha az itt közreadott szöveget nem vázlatnak tekintené, inkább eltekint a filozofia pedantériájától: nehogy valakinek eszébe jusson számon kérni rajta szövege akadémikus értelemben vett zártságát. (Ez az irónia a szerző számára nem túlságosan vonzó, a vendég-szövegek fölhasználásával szívesen játszó szövegirodalom felé vágott grimaszoként is értelmezhető, annál is inkább mert ennek az iránynak kedves szerzőit – Esterházy, Garaczi – megidézve azokat egy hagyományos, a referencialitás szempontjaira figyelmező irodalomfelfogás kontextusába kapcsolja.)

Az irónia-önirónia jelenlétét máskülönben is érdemes tudomásul vennünk, hiszen az eddigiekből alighanem kitetszik: bár koherens, de korántsem kiegyenlített, végleges szövegről van itt szó, hanem olyasvalamiről, amit, ha terjedelme nem 5–6 szerzői év lenne, akár színopszisnak is tekinthetnénk. Azt hiszem azonban, hogy nem méltatlan úgy felfognunk ezt a művet, mint olyasmit, ami másnak indult, mint amivé vált. Utószóból előszó, még inkább előzetes beszéd lett, egy olyan – reméljük, el is készülő – monográfia prológja, amely az említett cím illetve címek jelölte *történet* nyomába ered.

Mert van a könyvnek alcíme is: *Álmok, tények, rögeszmék*, s ez némiképp szűkíti a vizsgálódás tárgyát, és igazolja a szerzői szubjektivitást, a vallomások jelleget. Az említett *álmok* és *rögeszmék* nemcsak a tematikát, hanem némiképp a szerzői látásmódot is jellemzik (gondoljunk az imént jelzett ironikus alapállásra), így sejtethetjük, hogy nincs arról szó, hogy a címben jelölt tárgyat a közreadottak a maga teljességében felölelnék és kimerítenék. A tárgy – úgy általában – kimeríthetetlen, s ezúttal nem is cél a teljesség (bár lírai értelemben talán igen, merthogy a líraiság par excellence alkalmas arra, hogy töredékesen is a teljességre vonatkozzon).

Alexa irodalmár (nem pusztán az irodalomtörténész, még kevésbé a kritikus) vallomása és víziója a polgárról és a polgáros-

dásról személyes ügy. Akkor is, ha egy olyan kérdés kapcsán fogalmazódik meg, amelyből politikai, vagy – legyünk illően fennkölték – köztörténeti okokból az utóbbi években kicsit már elegünk is van. A *polgár* megkerülhetetlen fontosságú fogalmából az elmúlt években a kvázipolitikai tolvajnyelv elkoptatott és természetesen sohasem tisztázott tartalmú töltelékszava lett. Vagyis amíg előzetesen talán nem is várt módon megjelent a közéletben a polgárság mítosza, az azt hordozó kifejezés és fogalom elvesztette *polgári* méltóságát. Ezek után hogyan viszonyulhatnánk hozzá másként, mint ironikusan – pedig mindaz, amit jelöl, a legszigorúbban vett értelemben egzisztenciálisan fontossá és mélyen személyes üggyé is vált az elmúlt fél évszázadban.

Alexa Károly nem csinál titkot abból, hogy nem teoretikusként fordul a polgár és a polgárosodás témája felé. Beköszöntőjében (ezúttal talán nem túl szerencsésen) Antall József politikai elképzeléseire utal, jelezve, hogy ő nem polgárról, hanem középosztályról szólt. (A néhai miniszterelnök meg is kapta ezért a magáét, jó-hiszeműséggel nem vádolható ellenfelei azonnal az *úri*, majd a *kereszténynek* nevezett középosztály iránti nosztalgiájáról értekeztek, miközben magukat kedvtelve tekintették *citoyennek*, amiben csak annyi igazságuk volt, hogy korábban a burzsoázia ellen folytattak ádáz harcot...)

Polgárról beszélni a mai diskurzusban polémiát jelent, meg nyelvi háborúságot, a szavak elbirtoklásának kérdésében való állásfoglalást. A kérdésről Alexa is gyakran szól, és mikor beszáll ebbe a vitába, egyúttal annak menetéről is vannak tanulságos észrevételei. A polgár fogalmáról azonban nem kínál határozott definíciót. Ez a hiányossága olyan határozottan jellemzi, hogy azt nem lehet véletlennek tekinteni. Első közelítésben két jelentést is tulajdoníthatunk e gesztusnak. Az egyik csak annyi, hogy nem óhajt részt venni a „hogy ki a polgár, azt én mondom meg” játékban. A másik már összetettebb: a magyar társadalomtörténet keretei között a polgár fogalmának nincs hosszabb távon, általánosabban érvényes jelentése. (Még annyira sem, mint egy szabatosabban leírható nyugati fejlődésmodellben, amelyben természetes, hogy a város lakó-polgár más a rendiség idején, mint a 19. században kialakult kapitalista rendszerben, az állampolgári jogegyenlőség keretei között.)

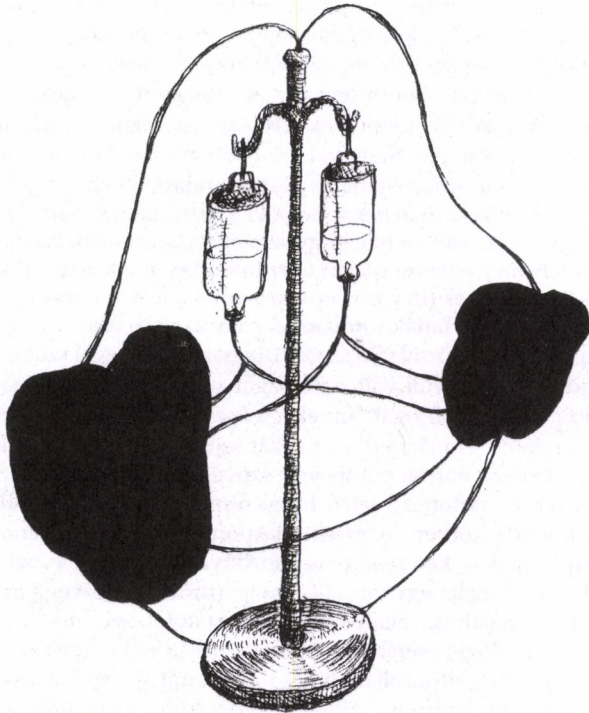
A nyugati fejlődést a magyar viszonyok leírásában etalonnak tekintő szemlélet az egyes kategóriákat egy másfajta modellben

használhatónak tartva nem tudja megragadni a mifelénk látható valóság különlegességét. Közhely, hogy a tudomány feladata az általános vonások meghatározása az egyedire figyelő művészi ábrázolással szemben. De mit kezd a tudomány akkor, ha szembe kerül valamivel, ami az általános kategóriákkal nem írható le pontosan? Azt mondja, mint az egyszeri ember a zsiráf láttán, hogy ilyen állat nincs?

Nos, Alexa a legkevésbé sem hajlamos arra, hogy ezt az irányt válassza. Megpróbálja leírni, hogy miként is néz ki ez a nyugati kli-sékben gondolkozva atipikus, és így némelyek számára tán nem is létező jószág, a magyar polgár. Nota bene: talán azért is hagyatkozik az irodalomra, mert az, lévén művészet, inkább képes az egyedi ábrázolására, mint a tudomány. És éppen ezért vált át (írásának legmegragadóbb részein!) maga is a vallomás, emlékezés, lírai reflexió művészi eszközeire – miközben a tudomány eszköztárával kezd tárgya áttekintésébe, feldolgozásába.

Alexa számára a polgár, jelesül a *magyar* polgár nem szociológiai kategória, hanem inkább valami változékony, erkölcsi, kulturális antropológiai, szellemi képlet – amelynek van bizonyos gazdasági, szociológiai meghatározottsága, egészében mégis leginkább az a társadalmi csoport, amely a magyar történelem utóbbi száz-kétszáz évében képes volt maradandó értékeket teremteni. Ettől persze – ahogyan az ma szokás – rögvest érték kategóriává válik az amúgy semleges tartalmú fogalom.

Pedig az irodalom számára a polgár még akkor sem volt igazán rokonszenves, amikor a polgári társadalom, a polgárerények híveinek véleményét elfogadta. A polgár nem a megbízhatóságot, függetlenséget, biztonságot, szolidaritást, kiszámíthatóságot, a szabadság kis köreit jelentette, hanem a fantáziátlanságot, begubódzást, nyers anyagelvűséget, a vagyonszerzés mohóságát, filiszterséget. A polgárosodás klasszikus korszakának számító 19. század irodalmában megjelenő mintapolgárok többnyire ideáltípust jelentettek, s a szó történeti-szociológiai értelmében nem is igen voltak ezek valóban polgárok. A századforduló körül aztán már a kicsorbult polgári étosz ostorozása kezdődött, s „begyűrűzött” a polgár–művész szembenállás toposza, aztán, Trianonnal a magyar középosztály végetes megroggyanásával jött a bíráló és a nosztalgia kora. Ezt a kárhozattörténetet a pártállam elkeseredett és tudatos, heveny polgárgyűlölete és a tervszerű lumpenizáció korszaka zárta le. Ku-

STEFANOVITS PÉTER: ÖSSZEKÖTVE

darok sorozata tehát a magyar polgárosodás története, ezért is lett olyan fontos az utóbbi időben.

Magyarországnak és a polgárosodásnak tehát nem volt sok szerencséje egymással. Alexa sok-sok ponton lenyűgöző aprómunkával s nagyvonalúsággal ír minderről, idéz klasszikusokat és névteleneket, alpműveket, művelődéstörténeti ínyencek titkos csemegéjének számító különlegességeket és (méltán) feledésbe merült szerzőket. Eközben kirajzolódik a polgárosodás történetének három korszaka, megerősödik a hagyományosnak tekinthető kép e fejlődés zsákutcás jellegéről, de történik egyéb is. Va-

lami olyasmi, mint amikor a régész szembesíti az írásos forrásokat a tárgyi emlékekkel, s a két, egymásnak ellentmondó forrástípust próbálja meg összeegyeztetni. Az irodalmi alkotások tárgyi rétegéből kibontakozó kép ellentmond annak, mint amit ugyanezeknek a műveknek a szerzői gondolnak arról, amit ábrázolnak. A realizmus diadala lenne ez? Vagy valami önáltató, hamis nosztalgia?

Alexa érzékeli és bemutatja az ellentmondást, de vizsgálódásának ebben a szakaszában nem bontja ki, s nem alakít ki határozott képet róla. Nem véletlen hát, hogy szövegét egy szubjektív futam zárja, amely még egyszer utal az ellentmondások sokaságára, s bizonyos borfélések (in vino veritas) sorolásával a mámorra és elfojtásra utal, s a borfajták sorolásával határozottan utal arra a változásra, ami az uniformizáló szocialista borgazdasággal szemben visszaadta a rendkívüli változatosságot mutató honi borkínálat egyéniségeinek *polgárjogát*. Ennek a sokszínűségnek fölmutatása egyúttal sajátos szómágia is, és a sokat sejtető, félbeszakadt záromondat végének három pontja jelzi szövege lezáratlanságát.

Ez a félbeszakítottság jelzi, hogy nincs még végleges álláspontja a kérdéskörben. A maga álláspontjának kifejtése ennek az álláspontnak a keresése (vagy fordítva?), de amíg ezzel bíbelődik, megrajzolja egy virtuális „polgártörténeti szöveggyűjtemény” körvonalait is, vállalva azt a kockázatot, hogy – mint minden ilyen antológia esetében – bírálói felróják neki, hogy mi az, amit kihagyott, s elősorolják, hogy maguk mit válogattak volna a maguk hasonló tárgyú gyűjteményébe. Alexa válogatása a 19. századot és a pártállam időszakát illetően a legteljesebb, annak ellenére, hogy jelen állapotában – nem a mentegetés szándékával, hanem magyarázatként hangsúlyozzuk ismét: minden önállósága ellenére nem *teljesen* autonóm ez a szöveg! – közismertnek tekintett alapszövegek kisebb szerepet kapnak nála, mint némely kuriózumok (Vajda Péter és Tolnai Lajos pl. nagyobb teret kap benne, mint Kossuth vagy Jókai!). S ugyanez a polemikus és töprengő szertelenség kísért a továbbiakban is, abban például, ahogy elmarad Móricz selmecebányai novelláinak elemzése, ami azért feltűnő, mert ezek világa tökéletesen illeszkedne gondolatmenetébe, de ugyanígy hiányzik a szocializmus éveinek termését vizsgálva a tradicionális polgári világot mesterien ábrázoló, bár az irodalmi életből (s magából az irodalomból, mai szóhasználat: az irodalmi kánonból, nyilván építészsége okán) kifejejtett

Granasztói Pál életművére való utalás. Pedig (alighanem éppen e kimaradás okán) talán ő volt az egyetlen, aki akkoriban e témakőről kendőzetlenül és kimagasló művészi színvonalon szólhatott. De, ahogyan erről esett szó, bőségesen lehetne sorolni azokat a neveket, műveket, amelyek nem kerültek még be ennek az írásnak a sodrásába. Nem lenne azonban illendő és tárgyyszerű egy szubjektív alaphangú dolgozattal szembeszegezni egy hasonló szubjektivitással készített ad hoc hiánylistát. Idézhetjük persze magát a szerzőt is, aki határozottan leszögezi: „a polgárságról való beszéd önmagában is hagyományápolás, és mint ilyen: értékőrzés”.

Egy mű értékét nem a hiányain, hanem azon keresztül mérhetjük le, ami benne van. És Alexa könyvében megrendítően sok minden van. Eléggé nem méltányolható értékei és érdemei ellenére mégis azt gondolom, hogy általuk és mellettük ott van még valami, ami legalább ennyire fontos: egy – reméljük minél előbb beváltott – ígéret is...

(Alexa Károly: *A magyar polgár – és a magyar író*. Kortárs Kiadó Bp., 2003.)

GRÓH GÁSPÁR

K: Sturm László

x 809

G FÖLDHÖZ RAGADT SZÁRNYALÁS

ismertetés

Oláh Gábor (1881–1942) több tucat megjelent könyve mellett hagyott hátra még több tucat kötetre elegendő kéziratot. Ezek közül valószínűleg a legfontosabb a Lakner Lajos jegyzetivel és utószavával most megjelent napló (a címben szereplő többes számot csak az indokolja, hogy a kéziratban több füzetéről van szó, valójában azonban nincs az egyes füzetek között időbeli ugrás). Bár a legnagyobbak is számon tartották mint író és költő – többek között Ady, Móricz, Tóth Árpád, Kosztolányi, Juhász Gyula, Németh László, Féja Géza írtak róla –, egyöntetű a vélemény, hogy nagy, de igazából ki nem teljesedő tehetségről van szó. Oláh – ahogy Várkonyi Nándor már a századelőn megállapította: Vajda Jánosra emlékeztető öntudattal – általában zseninek állítja magát. Igaz, öregedve, „reálissá csökkent életlátás”-sal már inkább azon töpreng feljegyzéseiben, melyik lesz az az egy, vagy

Oláh Gáborról és Naplójának című munkájáról a Széchenyi Egyetem Kiadó, Debrecen 2002

egy-két műve, aminek esélye van a fennmaradásra. De többnyire ekkor sem adja föl a reményt, naplójában visszatérő megállapítás, hogy halála után, az egész életművet megismerve, az utókor majd igazi nagyságában látja meg őt. Csak néhány korabeli rajongójától kapta meg ezt a megbecsülést. De például Szabó Dezső – akivel kölcsönösen becsülték egymást – még *Az egész látóhatárban* is a legnagyobbak között említi: „A modern magyar irodalom építői, a magyar lélek legfelsőbb megnyilatkozásai: egy Móricz Zsigmond, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Babits Mihály, Laczkó Géza, Oláh Gábor”. Ma már talán senki sem venné fel a nevét ebbe a névsorba. Pedig mindenki egyetért abban, hogy vannak jelentős művei. Van, aki néhány versét emeli ki, más egy-egy regényét (Móricz *A táltos fiút*, Németh László a *Deák Györgyöt*, Féja a *Keletiek Nyugatont*), de volt olyan vélemény is, hogy íróportréi tekinthetők maradandóan jelentős műveinek. Az életmű átfogó értékelése még várat magára. Amíg ez meg nem történik, addig az a vélhetően két-három kötetnyi időálló írás is ismeretlenül kallódik az irodalmi közvélemény körén kívül, amely pedig érdemes lenne a figyelemre.

Az átfogó feldolgozás talán majd az írónak is megadja a maga igazságát, de Oláh Gábor valószínűleg már mindörökké elsősorban jelenség marad (ezért gondolom, hogy naplója lehet a hagyatécként legfontosabb műve, mint ennek a sajátos alaknak a legközvetlenebb kinyilvánítója). A debreceni világ (a pesti bölcsészkaron eltöltött évektől és pár hónapos párizsi utaktól eltekintve sose mozdult ki tartósan szülővárosából), a századelő irodalmi életének különként számon tartott jelensége. Lakner Lajos, a kötet összeállítója is így állítja elének az Utószóban. Lakner egy átmeneti kor, a századforduló tipikus képviselőjének látja Oláht, aki a régi és az új értékrendek között nem tudván választani, az eklekticizmusban találja meg a saját útját. Mint a korban annyiaknál, ez nála is többnyire tévútnak, vagy legalábbis a kisebb ellenállás felé vezető útnak bizonyul. A művészet végül nem válik a mélyebb önismeret és a lényegi problémákkal való szembenézés lehetőségévé számára, hanem – az utószó szavaival élve – „világa lassan Narkisszosz kertjévé alakult át”. Ennek a magát szintézisnek tekintő, valójában csak eklektikus típusnak figyelemre méltó képviselője Oláh Gábor. Korjellemző alak, nem csak a saját korát illető tanulságokkal.

A napló is ellentmondásos olvasmány. Egyrészt sok benne az önellentmondás, amelyek csak részben oldhatók föl. Debrecent az író folyamatosan szidja, de ha Adyn kell ütni, akkor a város az egészség megtestesítőjévé lényegül a „beteg” költészet ellenében. Bár gyakran tér ki rá, a „zsidókérdésről” sincs letisztult álláspontja. „Az igaz Egyenlőségnek készítjük az országát” – lelkesedik általában, de van amikor úgy látja, hogy „ide egy korlátlan Despota kellene”. Hisz a haladásban, máskor – igaz, elsősorban későbbi bejegyzéseiben – ezt bizonyíthatatlannak mondja: „az emberi élet tulajdonképpen az örök jó és örök rossz hullámvonalában halad, az egyetemes emelkedés minden bizonyítéka nélkül”. Másrészt műfajilag sem egyértelmű a helyzet. Sokszor a szerző csak utólag összegzi az eseményeket, korábbi vázlatokból dolgozik, az első körülbelül harminc oldalon – ezek saját gyerekkora és a család történetét foglalják össze, a Németh László által is gyakori jellemzőnek látott „bántóan ható naivitással” – harmadik személyben szól önmagáról; gyakran ír ki részleteket a róla szóló kritikákból, közli a rajongóitól kapott verseket, leveleket. Mindez a naplót néha az önéletrajz, néha – egy majdani, remélt kultusz alapjául szolgáló – dokumentumgyűjtemény irányába viszi el.

A színvonal is egyenetlen. Az első harminc oldal kiábrándító modorossága többször visszaköszön később is egy-egy erőltetett fordulat révén, melyek általában abból fakadnak, hogy minden bejegyzést lezárt, értelmezett egységgé kíván tenni. Az ironizáló-moralizáló zárlatok feladata lenne az esetleges dolgok szembeesítése az ideálissal, az életmozzanatok jelképpé emelése. Tulajdonképpen arról van szó, amire az Utószó is kitér: „Oláh ki akarta zárni a véletlen lehetőségét, épp ezért nála a véletlen is mindig szándékoltnak tűnik föl.” Élete véletlenszerűségeit kívánja zsenihez méltóan szükségszerűvé emelni ezekkel a szinte mindig sablonos és semmitmondó megjegyzésekkel (illetve az érzelmi lezárást sugalló, de indokolatlan felkiáltójelekkel). Ezek a fordulatok a napló haladtával egyre ritkábban jönnek a tollára, a tőlük mentes szövegrészek közül igen soknak helye lesz majd a remélt, maradandó életmű-válogatásban.

Élete végén halmozódó betegségeinek hatására nagyrészt elhagyja, illetve mérsékli korábbi pózait. Tehetetlen nyomorúságának leírása hasonlóan megrendítő, mint Márai utolsó naplói. De a napló kiemelkedő része a szintén az utolsó lapokon leírt jelenet

is, melyben az életét uraló szépségkultusz még utoljára diadalmas-kodik a nyomorúságokon, igazolja a neki szentelt életet. Érdemes hosszabban idézni: „Szóval május elején kikocsiztam. Kimondhatatlanul jól esett a szabad erdei levegő 120 napi börtön után, mert a klinika börtön (...) Lépésben haladt a kis kocsi velem. Emberbogarok sütkéreztek, csillámoltak a langyos levegőben. Máskor áprilisban szokott ilyen üvegtiszta lenni a szabad levegő. Gyönyörű, ezüstös ködfény lebegett, reszketett a határon; a minden-ség egy nagyszerű ígélet volt. Beh sok szép napot töltöttem el Istennek ebben a remek dómjában az elsuhant 50 év alatt. (...) Igazán, a Nagyerdő volt nekem egyetlen hatalmas templomom, amelyben ima nélkül is az Istent imádtam. Ha búcsúznom kell városomtól, tulajdonképpen itt tapinthatok szívére, mert Debrecen város szíve a Nagyerdő. Lépést ballagott az egylovas kocsi velem. Olyan fényes volt a körút, mint Párizs Saint-Germain bulvára 1892 táján. A szerencsétlen Wilde jutott eszembe, aki így kocsizott végig búcsúlatogatásra Párizs nagy utain. Azután meghalt. Én is búcsúzom, én is meghalok. (...) Az egész életem általgördült emlékezetemen. Szépek az ilyen órák, századokkal fölérnek. Úsztak az akácfák, úsztak a sudár nyárfák, úsztak a horihorgas fenyők az emlékezet finom kódében, mint messziről közelgő lányok a tavaszi napsütésben. (...) Elcsigázott lovunk táltossá tündériesült, fakó kocsink diadalmi hintóvá ékesült. Mi ketten olyanok voltunk, mint a megszállottak vagy a görög istenek. Még ez egyszer boldog voltam, mint talán többé soha életemben.”

A fenti idézet nem csak szépsége miatt érdekes, de fényt vet több, a naplót is meghatározó szemléleti jellegzetességre. Ilyenek a természetszeretet, az irodalmi példaképek fontossága és az istenülés keresése. A művészetben leginkább az összegző, illetve új utat nyitó, titáni erejű alkotókat csodálja: Michelangelót, Dantét, Shakespeare-t, Goethét, Petőfit, utóbb Adyt is. (Az itt említett Wilde az imázsteremtésben lehetett a példaképe – amint erre az Utószó hívja föl a figyelmet.) Az istenülés képessége indokolja a zseni magamutogatását és hatalmas öntudatát. A példászerű életet fel kell mutatni: „Nem szeretem a szerény embereket! A szerénykedés a gyöngeség beismerése. Én Isten vagyok. Érzem.” Egyetértéssel idézi Schmitt Jenő Henriket: „Az istenit, amit az ember azelőtt valami külön mennyországban, valami a felhők fölött trónoló mesebeli lényben keresett, ezt akkor önmagában keresi.”

Ez a felfogás a kor szemléletének megfelelően a végletes individualizmust erősíti: már Isten miatt sem kell túllépní magunkon. Az individualizmus egyik útja az esztéticizmus: a zseniben minden megvan, csak gyönyörködni kell benne, illetve kifejezni kell tudni.

Oláh egyik fő ellentmondása éppen az, hogy nem csak a modern életérzéseket tartja egyértelműen értékesnek, hanem a hagyományos közösségi elvű, a korban mindenk előtt a népnemzeti iskola által képviselt szemléletet is egészében meg kívánja őrizni. Elsősorban Herbert Spencer tanaira támaszkodva igyekszik összehékiíteni a mindenkéülötti egyén és a nemzetre, emberiségre tekintő felelősség közötti ellentmondásokat. Hiszi, hogy a felvilágosodás és a modern kor eszményei – egyenlőség, haladás, műveltség, evolúció – főlemelik fokozatosan az emberiséget. Az emberi kiteljesedés alacsony fokán álló tömegeknek elsősorban a nagy egyéniségek (a zsenik) jelentik azt a példaképet és húzóerőt, amely a megvalósult eszmény felmutatásával nem csak kijelöli az utat, hanem vonzóvá is teszi a tökéletesedést. A zseni fő megmutatkozási formája pedig a művészet. Az eszményi létmód szépsége itt tárul föl a legvonzóbb és a legszeleesebb körben. A vonzás is fontos, életirányító erő, ez nyilatkozik meg műveiben mint erotika. Naplójában gyakran tér ki az írásai „erkölcstelensége” miatt őt ért támadásokra.

Oláh művészet- és műveltségrajongásában szerepet játszott az első generációs értelmiségi csodálkozása és kisebrendűségi szorongása. Németh László vetette föl, hogy ha szorongása ellen a maga gyökereire figyel, tehetsége jogán sikerült volna a két háború közötti népi mozgalom elődjévé, teljes értékű alakjává válnia. (Talán Rákosi Jenő is erre érzett rá a századelőn, amikor megpróbálta kijátszani Adyék költészetével szemben.)

Oláh szemléletét alapján az határozza meg, hogy az értéket öröknek tartja. „Örök jó”, „örök rossz” (mint az életet előrevivő termékeny feszültség egyik összetevője, tehát inkább a jó egyik arca), „örök emberi”, „örök tökéletesség” és hasonlóak visszatérő kifejezései. Az értékek számára nem csak létükben örökök, hanem, ami problematikussá teszi felfogását, kifejeződésükben is. Példa lehet a magyarságról kialakított képe. Ez a tizenkilencedik század első felének irodalmában kialakult kép egyszerű átvétele: a magyar szilaj, büszke, józan, egyenes, hetyke stb. A költői rangra

emelt hagyományt végleges igazságként fogadja el. És amit ez a költőiség beragyog, az is jelentőssé válik. Debrecenről írja: „Innen választok tárgyat, embereket. Mert ezek az emberek itt magyarok; lezajló történetük nem valami hangos; a nagy világ ne is álmodja – de nekem érdekes, mert magyar.”

Az egyszer feltárt értékeket így nem kell minden esetben újra értelmezni, elég csak alkalmazni. A különböző, mások által kidolgozott értékek felhasználni tudása az a sokoldalúság, amit – mint már volt szó róla – ő szintézisnek gondol, pedig csak eklekticizmus. Leöntve azzal a felszínes idealizmussal, ami Féja Géza szerint Oláh debreceniségéből fakadt, és legfőbb akadályá lett tehetsége kibontakozásának: „Debrecenből két alapvető élményt hozott Nyugatra: a konok, kíméletlen reális látást és elvont, festett egekkel kacérkodó idealizmust, aminő egyedül Debrecenben sarjadhatott. Aki poéta lett Debrecenben, annak menekvés kellett, Csokonai fölfedezte a kertet, Gulyás Pál transzcendens világot teremtett (...) Oláh Gábor a vaskos, zsíros debreceniség legkezdetlegesebb ellen-szeréhez menekült, az idealizmushoz.”

Oláh úgy véli, hogy részben a műveltség, alapvetően pedig a kiválasztottság teszi képessé az embert arra, hogy minél több ideát elsajátítson. Számára ez a befogadni, majd kifejezni tudás a zsenialitás lényege. Ugyanakkor belátja, hogy az értékek még nincsenek teljesen feltárva, talán nem is lehetséges ez a teljesség, ezért az új életérzések felfedezését is fontosnak tudja. Az új felfedezéseket, amennyire megjegyzéseiből következtetni lehet, első sorban a modern költőkhöz köti, a felfedezések összegzését pedig a magához hasonló klasszikus művészeknek tartja fenn. Kezdetben ezt az ellentétet értékkülönbségnek fogja fel, például előnyben részesíti Szabolcskát Ady „betegességével” szemben, később jóval méltányosabbá válik „dekadens” kortársait illetően (Adyt például a kezdeti elutasítás után egyértelműen korszakos nagyságnak ismeri el). Eleinte azonban így látja helyét az irodalomban: „A mai magyar írók kisszerűek, provincia-tehetségek. Mindenkinek *egy* hangja, *egy* színe, *egy* dallama van. Olyanok, mint hatalmas zenekarban egy-egy hegedűs, sípos, trombitás; a maga kiszabott modulációjú hang-útját futkossa szüntelenül. – De *egész* zenekar lenni! ez az istenien nagyszerű! Ha valamire büszke vagyok: tehetségemnek sokszólamúsága az.” Még az a gondolat is megkísérti, hogy nagyobb lehet Shakespeare-nél, Danténál és

a többi összegezónél, hiszen ő – Oláh Gábor – nagyobb időre lát, több értékkel gazdálkodhat.

A művészet révén föltündöklő örök ideák szerinte leginkább képekben ragadhatók meg. A napló lábjegyzete idézi egyik Juhász Gyulának írt levelét: „éppen a képekben látás, mindenségnek, emberi Én-nek képekben nyújtása teszi a költőt igazi nagy költővé!” Az ideákkal való találkozás, vagyis a művészet teljesíti ki az életet. Az igazi művészet az egészség megnyilatkozása: „a költészet az az emberi kedélynek, ami a fürdő a testnek: üdítene, erősítenie kell”. Ennek az egészségnek a két alapvető oldaláról ír egy önjellemzésében: „Humor és szenvedély – ez az én elemem”. Az eddigiek fényében a szenvedélyt értelmezhetjük úgy, mint az eszményekkel élő zseni emelkedettségét, felfokozottságát, a humor pedig ugyanennek a magasabb létezésben otthonos embernek a megértő fölénye a mindennapok iránt. A humorral és szenvedéllyel szembeállított szentimentalizmus, cinizmus és „Herczeg Ferenc-i szellemesség” pedig úgy fogható föl, mint az eszmények pusztá szenvelgése, megtagadása és alárendelése egy társasági helyzetnek.

Mivel a nagy művészet szerinte csak az értékek, ideák elsajátításából fakadhat, ezért számára a nagy művész feltétele a jelentős egyéniség. A jelentős egyéniség pedig szinte automatikusan nagy művész. A hétköznapiakban azonban nem mutatkozik meg, sőt sokszor kicsiségnek tűnik ez a kettős nagyság, ezért Oláh egyre inkább a mindennapi élettől elszakadva, azzal szembefordulva fogalmazza meg a kiválasztottságot. Szintézisre törekszik, de ez csak a nagyság szintézisét jelenti („én minden rendkívülit meg szoktam írni”). Nem lát olyan személyes küldetessé tehető koréredket, amely bizonyos értékek előtérbe állításával, aktualizálásával megérné azt, hogy nyíltan vállaljon valamifajta elfogultságot, kilépjen „görög istenségéből”, le kelljen mondania az összegzés apollói formátumáról, cserébe viszont megnyerhetné a maga szűkebb, de egybeforrtabb világát. Amelynek a mindennapokat sem kéne kizárnia.

Természetesen nem csak az ilyen elméleti súlyú megfontolások miatt érdekes olvasmány Oláh Gábor naplója. Mint a jól megírt naplókban általában, itt is kibontakozása során figyelhetjük meg a korabeli élet többé-kevésbé jelentős eseményeit (ezúttal például a mozi és a rádió térhódítását, az irodalmi és a magánélet ese-

ményeit, a nagy történelmi korfordulókat stb. stb.), a közelgő katasztrófák megérzését-megjósolását; az utókor által is számon tartott nevek mellett feltűnnek a később kihullottak is, a jelen megszilárdult értékeléseivel termékenyen felelnek a korabeli első benyomások.

(Oláh Gábor: *Naplók. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002.*)

STURM LÁSZLÓ

K: Balcz Bélint

X809

EMIGRÁCIÓ ÉS IDENTITÁS

Igencsak érdekes és ritkaságszámba menő tárgyú munkát tartunk a kezünkben. Kanyó Tamás alapos életrajz-interjúkat folytatott mai is Svájcban élő 1956-os magyar menekültekkel és második nemzedékbeli követőikkel. Kutatásának ugyan nem reprezentatív minta volt az alapja, de az interjúk olvasása alapján meggyőződésünk szerint hiteles összkép alakul ki a Svájcban megtelepedett, elsősorban intellektuális foglalkozású magyarokról, ha az olasz Svájcban élőkéről nem esik is szó.

Az előszóban Kende Péter (Budapest–Párizs) az őt jellemző kompetenciával és tömörséggel bevezet a kötet tárgyába, a beszélgetések feldolgozásának módszertanába és az ezeket kiértékelő tudományos értekezések témáiba.

A munkának több mint felét kitevő fő része Kanyó Tamás műve. Először ismerteti az 1998-ban folytatott 21 beszélgetésnek az empirikus szociológia egyik fontos kvalitatív módszere – az „oral history” vagy narratív interjú – felhasználásával készült anyag kiértékelésének módját (*miért nem jó nekünk vajon a „szóbeli történelem” kifejezés?*). Az ezt követő kivonatos, de plasztikus, szemléltető idézeteket bőven alkalmazó beszámoló egyik érdekessége, hogy nem egymást követő interjúk egészének sorozata, hanem a szerkesztő saját tematikai bontásban idéz a beszélgetésekből. Kanyó Tamás eltér tehát a kívülállót a teljes anyag áttekintését és szükség szerinti ellenőrzését is lehetővé tevő „ortodox” beszámoló módszertől, viszont így igencsak érdekfeszítő olvasmányt ad a kezünkbe.

Hadd utaljunk a kötet fő részének tartalmára, annak struktúráját követve: Az első egy úgynevezett portrégaléria, amelyben saját elmondásunk szó szerinti idézése alapján megismerkedünk szá-

mos szereplő életrajzi adataival 1956-ig, a forradalom személyes megéléseig. A személyek anonimizálva vannak, csak a hivatásukat tudjuk meg és azt, hogy a német vagy a francia Svájc-e az otthonuk. Viszont érdekes, helyenként izgalmas dolgokról olvasunk. Ugyanez áll a következő szakaszra – de az azt követőkre is –, az emigráció választására, ahol is az okok és a körülmények a téma. „Miért éppen Svájc?” E szakaszban az derül ki, hogy csak keveseknek volt némi ismerete vagy inkább elképzelése befogadó országról, az emberek többségének a hazai elzártságban azonban vajmi kevés sejtelve sem volt Svájcról, egyenesen a véletlen vette oda őket. Emiatt az elvárások is igen különbözőek voltak. Az idegen nyelvet(eket) illetően sokaknak nem kis gondot okozott a svájci-német dialektus. Szó esik a magyaroknak fiatal, illetve nő voltukkal összefüggő speciális helyzetéről is, majd a magyarok és a svájciak közötti mentalitáskülönbségekről, így a svájciak segítőkészségének különleges megnyilvánulási módjáról. Nagy téma – volt – a Svájcban oly fontos és oly nehéz körülmények között megszereshető polgárjogi vizsga is. De szóba kerül az emigránsok nyilvános élete is: baráti körök, egyesületek.

Érdekesek a nyilatkozatok a magyar emigráció '45-ös, '48-as, '56-os és azutáni hullámának egymáshoz való viszonyáról, de az is sokat mond, hogy az 1968-at követően Csehszlovákiából kimenekültek kint nem csak csehekre és szlovákokra váltak szét, hanem magyarokra is. Az utóbbiak azonban nem csatlakoztak sem ezekhez, sem amazokhoz, hanem megkeresték a magyarországiakat. Majd mindenkinek meggyőződése volt, hogy a magyar emigránsoknak illik magukat elkötelezni, de hogy ennek miben kell állnia, arra nézve már eltérőek voltak a vélemények. A Magyarországhoz fűződő kapcsolatok 1989-ig jórészt nemlegesek vagy veszélyeztetettek voltak, míg az 1989 utáni szabad beutazás időszakából igen sok negatív véleményt jeleznek a megkérdezettek, ilyesfélét: nektek könnyű hazajönni és kritizálni, nagyszájú magyarok – semmi szükségünk a menekültekre –, ti vagytok a deviza-magyarok stb. Eltérő véleményeket olvasunk az emigrációs sors megítéléséről és az identitás kérdéséről. Kanyó Tamás zárszavának tétele az, hogy mai mindenféle szempontból keveredő világunkban az emigrációs létforma is szinte normális létállapottá vált, úgyhogy a svájci '56-os magyarokban „talán ennek a fejlődéstörténetnek az avantgárdját lehet látnunk”.

A kötet második, felénél rövidebb fő része öt tanulmányból áll. Ezekben az írásokban jeles hazai tudósok – Pléh Csaba, Ehmann Bea, Gyáni Gábor, Kónya Anikó és László János – saját tudományuk, a lélektan, a történettudomány és a szociálpszichológia távlatából elemzik a munka módszertanát, illetve annak saját diszciplínájuk vagy pozíciójuk szempontjából fontos vonatkozásait. Ennek a résznek a mű első feléhez való kapcsolódása sajnos homályban marad, és elmarad a felvétel módszertanát illető kiértékelés is. Mindez helyet érdemelt volna vagy a tanulmányokat bevezető írásban, vagy pedig az azokat követő összegzésben. Csak a szerkesztő bevezetőjének rövid utolsó bekezdése tájékoztat arról, hogy egy növekvő új kutatási ág – az *oral history* – számos empirikus és elméleti kérdésének összefüggéseit egy úgynevezett „workshop” (javaslatunk: „tudományos műhely”) tárgyalta volt feltehetőleg. Nyilván az itt közreműködött előadók egy részének írását lehet a kötetben olvasni, de a többi résztvevő írása elmaradásáról, a tárgyalások esetleges közös konklúziójáról vagy ilyenek a hiányáról nem kapunk tájékoztatást.

A svájci magyar élettel foglalkozó első fő rész értékeire tekintettel a kötetet mégis pozitív véleménnyel tesszük le, annál is inkább, mert a kötetet rendkívül érdekes tizenhat oldal zárja: itt öt svájci személyiséggel való beszélgetése alapján Kanyó Tamás az 1956-os Svájcnak a magyar forradalomhoz való viszonya után nyomoz.

Az egészében jó benyomások után csak azt észrevételezzük, hogy szinte kizárólag csak az *emigráns* kifejezéssel találkozunk, és a sokkal alkalmasabb és gyakrabban használt *disszidens* vagy *menekült* fogalommal nem. Mégis azzal a mondással kell zárunk, hogy „az egyik szemünk nevet, a másik meg sír”. Nevetésünk oka az, hogy Kanyó Tamás, a fiatal és igen tehetséges történész-szerkesztő második nemzedékbeli svájci magyar, aki már egész svájci gyermek- és ifjúkora során magyarul is szinte hibátlanul beszélt és írt tudományos munkákat is. Bár kitermelt volna az 1956-os meg azután következő magyar disszidensek és menekültek nagy tömege több, jóval több többnyelvű, európai tudású és szemléletű fiatal nyugati magyar értelmiségit! A társadalomtudományok terén Kanyó Tamásnak alig egy-két jeles másodgenerációs társa van. De annak, hogy a másik szemünk sír, éppen az az egyik oka, hogy fiatal nyugati tudósainkat szinte egy kézen meg lehetne számolni.

A másik ok pedig az, hogy maga a nyugat-európai magyarság egésze egy demográfiai okokból fogyó, pusztuló sokaság. Nem is régen Nyugaton virágzott a magyar egyesületi, tudományos és kulturális élet, a sajtóvilág és a könyvkiadás. A „vasfüggöny” által részekre osztott Európában azonban alig szivárgott be valami az országra abból, hogy odakint létezik és működik egy sokrétű magyar világ. Tekintsünk el az 1989 után Magyarországra szabadon utazó európai magyarok nem éppen boldog fogadtatásától és az európai hídverés ezáltal való elhanyagolásától, viszont gondolkunk arra, hányszor halljuk az Európai Unióba integrálódás jelentőségét. A mostanában vagy ezután Európába kimenőknek mások (lesznek) az érdekeik, mintsem egy időtálló kinti magyar társadalom építése. Milyen fontosak volnának a nemzetközi ismeretek és jogrendszer, a pénzügyi, kereskedelmi kapcsolatok és összeköttetések, a mérvadó személyiségek és a helyszínek otthonos ismerete! Az ide vezető nyugati magyar hidak, a helyszínen élő természetes szövetségesek száma mára erősen megfogyatkozott. Ezt a nyomatékos figyelmeztetést ugyan közvetlenül nem halljuk Kanyó Tamástól, de munkájából kihallatszik ez a következtetés.

(Emigráció és identitás. – '56-os magyar menekültek Svájcban. Szerk. Kanyó Tamás. L'Harmattan–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2002.)

BALLA BÁLINT

Ca: Képzőművészek
Budapesti köre

X 73

A KORTÁRS KÉPZŐMŰVÉSZETRŐL, 2003-BAN

k Vitairat

Idő a szólásra: A kortárs képzőművészet képviselői, résztvevői, minden nagypolitikai számítástól mentesen meg kívánják fogalmazni véleményüket helyzetükkal, jövőjükkel kapcsolatban. Ennek a szándéknak egyik oka lehet az a meggyőződésünk, miszerint e területen még 1990-et írunk napjainkban is. További okaink többek között a közeli európai közösségbeli tagság, vagy azok a hírek, amelyek a kortárs művészet területén való központosításról szólnak, és aggodalmunkat váltják ki.

Kiábrándultság helyett: A rendszerváltoztatás óta eltelt bő tizenkét esztendő, bár sok jót nem hozott a hatalom részéről, lényegi

változásokat, értékek felszínre kerülését azonban eredményezte. Vegyük sorra ezeket az értékeinket.

Megteremtették a jogállami szerkezetet, megfogalmazták az Egyesületi Törvényt, amellyel élt is a kortárs képzőművészet. Éltre keltek e területen is azok az egyesületek, társaságok, szövetségek, amelyek jellemzői és éltetői a polgári demokráciáknak. Példaként álljon itt a három legtöbb tagot tömörítő szervezet neve, megalakulásuk sorrendjében: a Magyar Grafikumvészek Szövetsége, a Magyar Szobrász Társaság és a Magyar Festők Társasága.

Az európai szakma elismerte a magyarországi változásokat, és az úgynevezett ernyőszervezet (a Magyar Képző és Iparművészeti Társaságok Szövetsége) létrehozására tett erőfeszítéseit azal honorálta, hogy hazánkat 1996-ban tagjává választotta az Európai Művészek Tanácsa.

Nem ilyen látványos változás talán, de mindenek alapját képező, hogy az elmúlt évtizedben egy érték- és erkölcsalapú kiválasztódás ment végbe a szakmai közéletben. Bizalmat és feladatokat kaptak a többségtől az arra érdemesek, akik közül sokan, magánéletüket átfórmálva szolgálatokat tesznek a köznek képviselői tevékenységükkel, szervezetek irányításával. A nehezedő gazdasági körülmények ellenére bizalom és szolidaritás alakult ki a különböző érdekcsoportok között, utalhatunk itt az NKA képzőművészeti kollégiumában folyó munkára.

Ami nem változott: A hazai helyzet egyedülálló abból a szempontból, hogy a fent említett politikai változást nem követte a hatalmi ágazat (a Kulturális Minisztérium, később NKÖM) szerkezetének változása. Nem reagált a mai napig a képzőművészeti területen lezajlott változásokra, az ehhez értő szakemberek száma csökkent, ahelyett, hogy növekedett volna. A négyévenkénti politikai átrendeződések a minisztériumon belül azt eredményezik folyamatosan, hogy a politikai állásokban (a főosztályvezetőtől kezdődően) mindig új képviselőkkel találkozhatunk, akik, mire tájékozottá válnak, már el is távoznak.

Ez idáig nem tapasztaltunk olyan szándékot sem, ami lényegesen eltérne az egypárti látásmódtól, vagyis ne a kevesebb problémával járó, örökölt, központosított és időközben feleslegessé vált intézményi lét továbbélését biztosítaná. Példaként felemlíthető a Képző- és Iparművészeti Lektorátus anakronisztikus léte.

Híján van a kulturális tárca annak a kíváncsiságnak is, ami a már többpárti időszakban történt változásokat szakmai értékeik alapján ítélné meg, és mindezt figyelembe venné az anyagi támogatások elosztásakor.

Pénzvilág: Korunkban kettősséget és hiányokat tapasztalunk életünkben, első-sorban az érdekképviselő és a költségvetési ráfordítások területén.

Az önszervező életforma kialakulása mellett az elmúlt évek legjelentősebb változása a Nemzeti Kulturális Alapprogram (NKA) 1993-as létrehozása volt, amivel a művészeti mecenatúra jelentős része a szakterületek képviselőinek kezébe került. Ennek az intézménynek is szembe kell néznie időnként, így napjainkban is a nagypolitikai szerepvállalás veszélyével.

Elemezzük ebből a szempontból Görgy Gábor miniszter első megnyilatkozásait és a valós történéseket. Amellett, hogy hitet tett a Nemzeti Kulturális Alapprogram jelentősége és függetlensége mellett, két fontos bejelentést is tett. Ezek szerint visszadja az előző miniszter által használt úgynevezett miniszteri keret 50 százalékát, valamint azt, hogy a tízéves NKA széles sávra vált! Jelentős lépésnek tartjuk mindkét kijelentést, kár, hogy megvalósításuknak nincs realitása, vagyis pénzalapja, és így maradnak a politikai szlogenek szintjén. Ugyanis a miniszteri keret visszatérüléséből a képzőművészeti kollégium 60 millió forintnyi összeggel részesült, de visszautalták hatáskörébe és keretének terhére a korábban a miniszteri keretből támogatott, úgynevezett nemzeti intézmények szakmai programpályázatait. Ami pedig „a széles sávra váltunk” PR-fogást illeti, nos az NKA Főbizottsága a kollégiumok szűkös keretéből határol el e célra meghatározott összegeket.

Az NKA képzőművészeti kollégiumának rendelkezésére álló éves összeg (2001-es adat) értékéről álljon itt két, a valóságból táplálkozó hasonlat:

– összege megegyezik annak az összegnek a *felével*, amit az ország egyik nagy pénzintézetének vezetője kapott, személyi jutalomként az év végén!

– összege megegyezik azzal az összeggel, amellyel 300 kortárs művésznek – a legalább 1000 arra érdemes közül – biztosíthatna a minimálbérnek megfelelő havi alkotói támogatást a képzőművészeti kollégium!

Ezen a területen is *nagyon kevés a pénz!* A szakembereknek érdemes összevetni a kultúrára fordított költségvetési tételeket az EU-országokban tapasztaltakkal, nem beszélve arról, hogy a rendszerváltoztatás óta e terület csak veszteségeket szenvedett hazánkban. A volt Művészeti Alap vagyonára gondolunk, a szinte nyomtalanul eltűnt galériahálózatra, az Alap által működtetett vállalatokra, a közös vagyonra, amelynek kezeléséből szinte csak a kezelőnek jut, és így még a folyósítandó nyugdíjak is veszélybe kerülhetnek!

A központosítás veszélyéről, hírekről, milliárdokról: Sok ezer művész – irodalmárok, zenészek, fotográfusok, képző- és iparművészek ők – érdekéről és életéről van szó, s túlzás nélkül állítható, hogy a hazai kultúra jövője kerülhet bizonytalan helyzetbe. Mindazonáltal várjuk azt a kormányzati döntést, amely felismerve az elmúlt időszak hibás lépéseit, kényszerhelyzeteit, anyagiakban is megmutatkozó *felelősséget vállal* e területért.

Hibának tartanánk azonban az eltelt tizenkét év értékeinek a figyelmen kívül hagyását, a pénz és feladatkör egy helyre való telepítését. Véleményünk szerint megosztandók a források, mégpedig a feladatok szétválasztásának elve alapján. A főbb feladatok: általános szakmai képviselő, szociális háttér, érdekérvényesítés, szakmai támogatási rendszer, nemzetközi kapcsolatok, bírálati rendszer stb. Ennek megfelelően fontos szerepet szánunk a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete mellett az NKA szakollégiumainak, valamint a Képző- és Iparművészeti Társaságok Szövetségének.

Érdekeinket meglévő szervezeteink kiválóan képviselhetnék, amennyiben erre lehetőséget kapnának. A mindent túlélő, virtuálisan létező művészeti szakszervezet, valamint az arculatát kereső MAOE erre nem alkalmas, illetve a kormányzat nem tekinti partnernek a szakmai képviselő területén. Igaz, a domináló Pénzügyminisztérium feltehetően a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumát sem tekinti képviselőnek, hiszen másképp hogyan léphetett életbe 2003. január 1-jén az az szja-törvénymódosítás, amely megszüntetve a tárgyi adómentességet, a művészeti alkotásokat ismét áfa hatáskörbe vonja?! A szellemi szabadfoglalkozásúakat – az alkotók jelentős része ebbe a körbe tartozik – utoljára 1988 és 1990 között sújtotta hasonló intézkedés.

Az *Európai Unió* sok esetben a rövid távú érdekek szolgálatába állított érvelés egyik eleme napjainkban. Szükséges lenne a szak-

mai képviselőkkel egyetértésben a valós, és így valóban példaadó európai helyzettel megismerkedni, valamint alacsonyabb szinten kezelni a problémákat, és nem a Képzőművészeti Törvényről gondolkodni!

Meggyőződésünk, hogy morális alapon kell foglalkoznunk az alkotó művészekkel, érdekeikkel, hiszen számtalan példa igazolja annak a – rövidtávon kudarchoz vezető – gondolkodásnak hibáját, negatív következményeit, amely szűk körű, úgynevezett „szakmai” egyeztetésekre épít és hoz hosszú távon érvényes rendelkezéseket a többség kárára...

Immár 2003-at írva joggal várjuk el, hogy körültekintő és szakmai tájékozottsággal bíró kulturális kormányzat képviselje a magyarországi kortárs művészetet, ennek érdekében kezdeményezzük a kortárs művészeti terület szervezeteivel való állandó, kétoldalú együttműködést, a lényegi döntések előtti egyeztetést. Ehhez a munkához kívánunk a magunk képességeivel segítséget nyújtani, a Batthyány Lajos Alapítvány támogatásával.

Képzőművészek Batthyány Köre

K: Kerkovits László x 069 Iparművészeti

An

BELSŐÉPÍTÉSZETI KIÁLLÍTÁS

x 72:061

AZ IPARMŰVÉSZETI MÚZEUMBAN

ny. tárlat

„Hol tartunk?” címmel mutatta be ez év nyarán az Iparművészeti Múzeum a bútortervezők és lakásberendezők teljesítményeit. Az alcím – „Magyar belsőépítészet 2003” – már közelebbit mondott.

A kiállítási katalógus nemcsak részletesen tudósít a kiállított tablóról és a viszonylag kevés számú bútorról, de Vámosy Ferenc professzor előszavából előtűnik a lényeg: a magyar belsőépítészet elmúlt évtizedeinek sorsa-alakulása. Vámosy évtizedekig oktatott az Iparművészeti Főiskolán (is), a leghivatottabb a visszapillantásra és annak megítélésére, hogy hol tartunk. A belsőépítészet, mint kifejezés nem egészen szabatos, de elterjedt. Hiszen ha van „belső építészet”, akkor kellene, hogy legyen „külső építészet” is, ezt így mégsem mondjuk. A belsőépítészet valójában az egységes építészeti tevékenységnek része, mintegy műfaja. Párja illetve ellentéte valójában az épület tömegkompozíciója. Építészeti tér és építészeti tömegkompozíció: egyaránt háromdimen-

ziós fogalom. Az építészet téralkotó tevékenység, s noha a városi terek is ebbe a kategóriába sorolhatók, a fogalom elsősorban a belső terekre vonatkozik. (A magyar nyelv itt egy szóval két fogalmat is takar: A két- és a háromdimenziós teret. *Raum* és *Platz*, *Space* és *Place*, nálunk azonosak. Viszont a szeretetre és a szerelemre külön szavunk van, amiből talán az is kitűnik, hogy őseinknek melyik kategória volt fontosabb). Ha a belső tér megfelelő igényszintet elégít ki, a terművészet rangjára emelkedhet. A tér burkát képező épületnek külső kompozíciója pedig megelőzheti az építészetet, illetve építőművészet fogalmával. Belsőépítészet és építészet ilyen nem választhatók el egymástól. Meg kell jegyezni, hogy a 20. század egyik legnagyobb építésmestere, Adolf Loos azt állította, hogy az építészet nem is művészet, hanem: kultúra. Mindössze az emlékműnek engedi Loos a művészeti jelzőt, mert az emlékmű csak gyönyörködött, vagy emlékeztet. Tehát más kategória. Lehet ezen a tételen filozofálni, elégedjünk meg annak megállapításával, hogy a belsőépítészet valójában térkultúra.

Az épületet alkotó építész a házat maga tervezi: alaprajzát, kompozícióját, homlokzatait, tetőidomát. Meghatározza a mű szerkesztését. Mindezzel megkomponálja a belső tereket is. De ezek kialakításához többnyire iparművészt, belsőépítészt vesz igénybe. Jelentősebb munkáknál, főként középületeknél ez a belsőépítészt nem „alvállalkozó-altervező”, hanem a társtervező szintjére emelkedik. A belsőépítész gyakran maga tervezi vagy keresi ki a kereskedelmi választékból a bútorokat, sőt néha a csillárokat, kárpitokat is. Így a belsőépítészet mégiscsak önálló építészeti ágazat, legfeljebb a neve hibás.

Hogy a belsőépítészt munkáját jobban megértsük és értékeljük, néhány gondolatot szeretnék felvázolni. Először is azt, hogy a közönséget az építészetből bizonyára ez az ágazat érdekli legjobban. A lakás, a lakályosság, a praktikum, a tetszetős megjelenés, sőt néha a státus szimbóluma is. A gondosan alakított és berendezett lakás tükrözi a család, a lakó egyéniségét. Ha az arc a lélek tükré, akkor a lakás a családi életé. A kortárs belsőépítészet alakításánál a közönségnek ez az érdeklődése leolvasható a középületekkel szemben kirajzolódott különbségen: a modern építészet korai racionalizmusa polgárjogot nyert, de a lakásban a vele együtt felütni csőbútor viszont nem, akármilyen csillogó volt is felülete és drága bőrkárpit tette kényelmessé. Az építészeti funkcionalizmus

bútora a középületeket hódította meg. A lakásban a háziasszony sohasem mondott le a lakályosságról. A lakályosság relatív igény. Tájhoz kötött: a zord időjárás elől a meleg otthonba menekülő északi lakosok jellemvonása (mi is oda tartozunk). A déli ember ki-megy a fórumra s az agorára, csak napnyugtakor tér aludni otthonába. Az északi ember zimankós ködös éghajlat ellen kandallóban pattogó házitűz melege mellől pillant ki a jégvirágos ablakon. A mediterraneum lakósa elsötétített, kőpadlós szobában él és védi magát a forró napsütéstől. Az északi fapadlót és kárpitos falburkolatot igényelt már történeti időkben. Északon nemcsak az igény, de az adottság is magasabb fokon áll a szép lakásenteriórhöz.

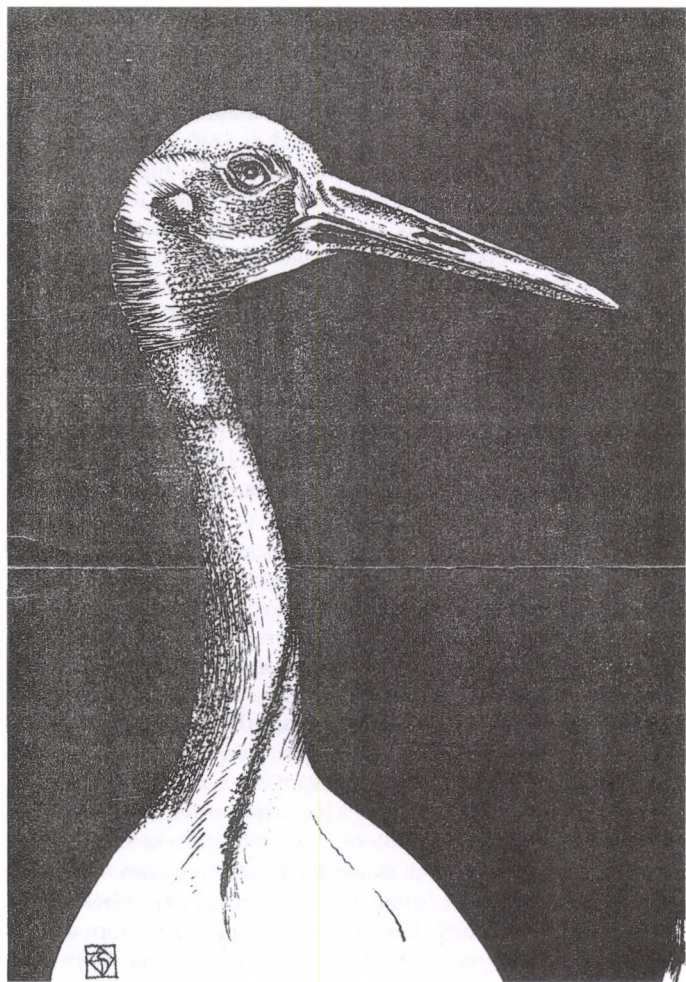
A középület kötetlenebb. Az iroda belsőépítésze a praktikum elsődlegességén felül az ügyféllel szemben reklám, a szavatosság megtestesítője. A szálloda hallját csillagokban mérik, a vendéglő, a kávéház érzelmi kötődésű, nem lakályos, de ahhoz hasonló, gyakran egzotikummal telített. Ezért a középületek belsőépítésze sokkal változatosabb feladatot jelent a belsőépítész számára, fantáziájának nagyobb teret biztosít. (Ez a kiállításon is megmutatkozott.) De természetesen a középület is lehet (sőt: legyen) lakályos, leginkább talán a vendéglő, a kávéház, sőt a könyvtár és még a templom is. A lakályosság egyik faktora maga a bútor. Amit sok jeles építész felismert, miért is az elmúlt évszázadban sokan közülük mintegy kötelességüknek tartották, hogy egy-egy világraszóló – vagy legalábbis alkotóik más téren szerzett érdemei miatt világszerte megismert – bútort alkossanak. Le Corbusier pánttal összefogott bőrfotelje, Aalto hajlított fából komponált széke, Pirelli kissé klasszicizáló támlásszéke, Breuer Marcellnek és Mies van der Rohének a Bauhaus keretében készített bútorai mind ezt tanúsítják. Itthon inkább a fordított helyzettel találkozunk. Enteriőr-tervezésben iskolázott építészek terveztek egész lakást vagy házat, ahol a kiindulás a belső tér volt. Vagyis a lakályosság, ami az építészeti alkotástól is függ, nemcsak annak berendezésétől. Adolf Loos híres lakóépületeinek „Raumplan”-jai klasszikus példái annak, hogy a lakályosság sem választható el az építészeti alkotás egészétől. S jegyezzük még ide azt is, hogy a lakályosság megteremtése – mint minden reprezentációé – anyagi kérdés is. Végül emlékeztetni szeretnék arra is, hogy a belsőépítészet sajátos módon kapcsolódik a kultúrtörténetnek a 19. század vége óta tudatosan művelt ágához, az úgynevezett „Gesamtkunstwerk”-

hez. (Így, németül vonult be ez a kifejezés a kultúrtörténetbe.) A Gesamtkunstwerk nagyon sokféle kombinációt rejt magában: irodalom és illusztráció, zene és szöveg, táj és építészet párosait és még sok más műfajt. A Gesamtkunstwerk kötődik a 20. század elején megjelent ipari designhez is. A belsőépítészetre vonatkozóan egy kiragadott példával szeretném jelentőségét érzékeltetni: a szecesszió nemes törekvéseit kielégítő brüsszeli Stoclet család nagypolgári lakóházának tervezésére 1910-ben Josef Hoffmann bécsi építész kapott megbízást, ami nemcsak az épület terveire szólt, nemcsak a kertre és a kerítésre terjedt ki, nem állt meg a belsőépítészet téralkotásainál, falfelület-képzéseinél, hanem kiterjedt az ebédlőben az étkezéslet tervezésére is. Az iparművészet bizonyára a Gesamtkunstwerk legzamatosabb változatait hozta létre, s a „belső építészet” ennek nyertese.

Ilyen terjedelmes bevezetés szükséges volt ahhoz, hogy a kiállítás címével feltehessük a kérdést: hol tartunk?

Ott tartunk, hogy 50 belsőépítész, lakberendező, építész bemutathatta az Iparművészeti Múzeum második emeleti csarnokában munkáit. Tablókon, fényképeken, s ennek körítéseként, a szó szoros értelmében, a terem falai mentén kiállított bútorait. Fialatok és idősek egyaránt, ismertek és most bemutatkozóak. A kiállítás tanúsítja, hogy a historizmusba és a giccses formaképzésbe való eltávolodás nélkül mennyi újat, szépet lehet alkotni lakásban, étteremben, csarnokokban egyaránt. Tanúsítja azt is, hogy a bútor a nemes enteriőrnek csak az egyik, szinte nem is a legfontosabb eszköze. Mennyezet, falkiképzés, boksok, falfülkék, lámpapátek, meg ezernyi részlet a lényeg. Ha van az egész kiállításnak korhoz kötött jellemzője, az a felfokozott kolorit. És a szolid formák helyett – vagy mellett – a televíziós bemutatók csillogó-villogó hatásának utánzása statikus eszközökkel, ami néhány bemutatott műnél elnyomja a higgadt eleganciát is. Kevés a szép csillár, a lámpapátest a modern „belső” építészetnek mindenkor mostohagyermek maradt.

Vámosy Ferenc említett katalógus-előszavában a kiállítás címét még megtoldja a „Honnan jöttünk?” és a „Merre haladunk?” kérdésekkel. Párhuzamot von a legutóbb 1970-ben az Ernst Múzeumban rendezett hasonló profilú kiállítás anyaga és a mai között, kiemelve, hogy 33 évvel ezelőtt mennyire kiütközött a lakásméreteket minimalizálása és a bútor hiánycikk volta. Igaza van

SZEMADÁM GYÖRGY: ÓS

abban is, hogy milyen fontos az oktatásban az alkotóműhelyek szerepe. Szerinte ez volt az Iparművészeti Főiskola oktatásának az elmúlt években a lényege, ennek eredményeit tükrözi a mostani kiállítás. Vámosy szerint, akik itt kiállítanak „a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek diákjai voltak és az elmúlt 15 évben váltak érett mesterré, ők alkotják ma a belsőépítész hivatás élgárdáját”. Az egykori nagy mesterek, Györgyi Dénes, Kaesz Gyula, Jánossy György és még sok jeles oktató szellemében. Mi tegyük hozzá Vámosy Ferencet is, akinek szemlélete nemzedékekre volt hatással. Ezért mértékadó annak megállapításával is, hogy „az építetők kultúra magas színvonala, a beruházott értékek terén a hosszú távú szemlélet és elmélyült igény még nem általánosan jellemző: a „tudásalapú társadalom” csak jövőkép. Igen. De a kiállítottak mégis reményt keltenek, benne is.

Örülök, hogy a kiállítás tablóin találkozhattam régi ismerősökkel. Így Németh Istvánnal, aki több mint fél évszázada készítette a soproni kultúrház „szocreál” berendezéseit. A nagyterem értékállónak bizonyult, ma is úgy áll, ahogy ő megtervezte. Örülök, hogy a sikeres építészpár együtt szerepel: Tihanyi Judit és Halmos György. Nem hiszem, hogy ők a munkát úgy osztanák meg, hogy a férfié a szerkezet és kompozíció, az asszonyé a lakályosság biztosításának a feladata, hiszen könyvet is együtt írtak, ahol nem lehet külső-belső szétválasztás. Azt bizonyítják, hogy nincs *külön* belsőépítész. Örülök, hogy a soproni építészképzésben aktívan részt vevő Detre Villó a keszthelyi színház és konferenciatermével, mint kimagasló teljesítménnyel szerepel. Örültem Tildi Bélának, aki egykor tanítványom volt a soproni faipari mérnöki karon, melyből nemrég a hazai iparművészet-képzés második műhelye nőtt fel. Örültem, hogy megismerkedhettem sok olyan művész munkájával, akiket személyesen ugyan nem ismerek, de immár nagyrabecsülök: Pataky Dórával, aki többek között a közismert pesti Centrál kávéház alkotó-művésze, Snopper Zsuzsannával, aki a legnehezebb műfajban, a lakásformálásban alkotott kiválót és Szenes Istvánnal, aki az Urániát és megannyi más szép középületet tervezett. De hiányoltam Jahoda Maját, aki nélkül az elmúlt évek magyar téralkotásai szegényebbek lennének.

Írtam mindezt nemcsak azért, hogy felhívjam a figyelmet, mi látható a kiállításon. Írtam azért is, mert ismételten elhangzik építész körökben, milyen kár, hogy a művelt magyar közönség nem

fordít elég figyelmet az építészet kérdéseinek. Zene, festészet, szépirodalom igen. Építészet kevésbé, vagy egyáltalán nem. Kár, mert ezt a kiállítást is meg lehetne és kellene beszélni, mint egy hangversenyt, vagy színdarabot. Úgy hiszem, hogy a belsőépítészet mégiscsak egy találkozópontra lehet a művelt közönség és az építészek között. A belsőépítészethez a szép lakásra törekvő ember ízlése kapcsolatot biztosít. Akkor hát érdeklődjünk, és nézzük meg, hogy hol tartunk? Hiszen ez az a műfaj, amibe a művelt közönség leginkább beleszólhat, igényeinek ismerete is meghatározhatja, hogy merre haladjunk tovább.

KUBINSZKY MIHÁLY

U: Mész Katalin Színház / általános

VISSZAPILLANTÓ TÜKÖR

Az új évad küszöbén hadd pillantsunk vissza az előzőre. Néhány izgalmas előadást leszámítva bizony nem sok élményben volt részünk. A nagy átlag az érdektelenségbe fúlt. Az évek óta egyre erőteljesebb tendencia, a kommersz darabok előretérése lankadatlanul folytatódott. A színházvezetők részéről nemigen tapasztalni különösebb erőfeszítést, ami a különleges teljesítményre sarkallná őket. Alaposan átgondolt koncepciót sem látni a teátrumok háza táján. Egy-egy nagyra törő rendező produkciója láttán úgy érezzük, hogy jó esetben egyéni ambíciók érvényesülnek. Ami nem mindig sül el jól. Amúgy nem egy színház repertoárját a langyos középszer, az ad hoc szerkesztés jellemzi. Közönségnevelés? Ugyan már! Hivatástudat? Ritka madár. Megy a vonat, megy-megy, már-már önmagától. A színész teljesen kiszolgáltatott, ritkán „gondolkodnak benne”, legfőnebb a legnagyobbak esetében. Akkor sem mindig. Nem egy rendkívüli művészszerűnk „parlagon hever”. Ahol még számítani lehet élményre, az jobbra az úgynevezett művészsínházak műsora.

A magam „toplistája” szerint a Katona József Színház Dosztojevskij-előadása szerepel az élen. Az *idióta* (közismerten *A félkegyelmű* című regény színpadi adaptációjának) rendezője, Máté Gábor oly módon érezteti a színpadon a „nagy orosz lélek” intenzitását, hogy közben szakított a szamováros, közhelyes realizmus kellékeivel, s a színészek szlávosan „lelkiző” ömlengéseinek be-

*az elmúlt évad színházi előadásai
már melege*

idegződéseivel. A Miskin herceget alakító Fekete Ernő, aki a Pécsi Országos Színházi Találkozón a legjobb férfialakítás díját nyerte el, az eszményi tisztaság, a földi gonoszságokra való naiv, hitetlenkedő rácsodálkozás angyali lényeként jár-kél a sok ostoba és gyarló halandó, az orosz hivatali világ korrumpáltjai között, ám még a két férfi közt vergődő asszonyokat sem képes megváltani.

A Radnóti Színház modern Medea-változata, Hans Henny Jahnn darabjának színrevitelében, Zsótér Sándor puritán rendezésében, azt sugallja a nézőnek, hogy az ősbűnök kényszerű ismétlődése sorsunkban, szenvedélyeink kárhovatában – nem annyira a végzetnek tulajdonítható, hanem önnön felelőtlen döntéseinknek, melyekkel – miként a mitológiában – magunkra vonjuk az istenek haragját. Csomós Mari, aki mocsanatlanul ülve mondja végig hatalmas szövegét, az elhagyott Medeaként fájdalomba dermedt anyaszobor, akárha Dido lenne. Játékáért elnyerte a legjobb női alakítás díját.

A *Caligula helytartóját* a Nemzeti Színházban Taub János vitte színre; az erdélyi Székely János verses drámájának végzetes konfliktusát, a római helytartó, Petronius és Barakiás főpap összecsapásában, valóságos szellemi párbajként éljük meg (Tordy Géza és Csíky András játékában). Hogy miként döbben rá a római császár helytartója lépésről lépésre Barakiás igazára, miszerint nem lehet egy nép szellemét, azonosságtudatát végképp leigázni, azon túlmenően, hogy szabadságjogait már amúgy is elvették, anélkül, hogy létének létjogosultságát semmisítenék meg (amiként tette a darab születése idején a magyar kisebbséggel az elborzasztó román diktatúra). Taub gondolati tisztaságra, izzó párbeszédre összpontosító, valósággal filozófiai mélységű rendezése tette példázatosná. A Schwajda György igazgatása alatt tervezett előadást, évad végén Jordán Tamás indoklás nélkül levette a Nemzeti jövő évi műsoráról, holott végig telt házzal ment – gesztusát nem tudjuk értelmezni.

Jóllehet színészi alakítások dolgában elégedetlenül hagytuk el a Nemzeti Színházat a *Bánk bán* premierje után, talán mert nem jutott elegendő ideje a rendező Vidnyánszky Attilának a szereplők játékának, szövegmondásának csiszolására (s erre akkor sincs lehetőség, ha tudjuk, hihetetlenül szövevényes, nagyszabású előadást produkált megannyi néptáncost is bevonva az előadásba stb.) – az előadás látomásos volta olyannyira képzeletgazdag és kifejező,

hogy lenyűgözi a történelem iránt fogékony nézőt. A magyar történelem ősforrásáig visszanyúló, nagy ívű vízió egymásba sodródó fonalakból mitikus Életfát vetít a szemünk elé, melyben Csontváry Cédrusára ismerünk. Valósággal érzékeinkbe ivódik a jelképek és jelenetek során az összekuszálódott magyar történelem.

A vígjáték nemében a legjobb előadást az Új Színházban láttam. Molière *Úrhatnám polgárát* orosz vendégrendező-díszlettervező, Szergej Maszlobojcsikov vitte színre. Csupa eredeti, frappáns ötlet, kacagtató, szellemes jelenet, kitűnő alakításokkal, pazar színészi karikírozással. Bubik István az évad egyik legjobbjaként játssza végig a fölkapaszkodott posztókereskedő úrhatnámtságának megannyi, nevenséges megnyilatkozását, anélkül, hogy percig is megkísértené a vígjátéki sablon. Komédiázása híján van a szokványos gegeknek, Jourdain úr bárgyúsága hanghordozásából, komolykodó megnyilatkozásaiból, elvakult elbizakodottságából, a szellel bélelt, élődsi előkelőségek iránti, ájult alázatoskodásából derül ki. Fokozza az előadás szellemes könnyedségét Eperjes Károly finomkodó, velejéig szélhámos grófja, amiként neveltető jelenetek során át játssza ki a kritikátlan újgazdag polgár főúr-majmolását. Ritkán látni ilyen összeforrott játékot, precízen összehangolt mozgáskompozíciót, tömör és karikírozásban találó, stilizált színpadi mozdulatvilágot, melynek frissessége fölüdíti a nézőt.

Údvaros Dorottya sokszínű, mélyről fakadó játéka kápráztatja el az embert a *Jelenetek egy kivégzésből* című Howard Barker-darab főszereplőjeként, Mácsai Pál rendezésében a Madách Kamarában. A velencei festőnő, Galactia öntörvényű, szókimondó, gerinces művész, nem tart a hatalomtól, rá is fizet, a győztes háború rémségeit viszi vászonra, amikor a dözse tablót rendel tőle. Meg nem hunyászkodásáért egyenesen a börtönbe veti sorsa. A korabeli klérus romlottságával szembesül egy tisztalelkű művész, akit csak az ment ki a szörnyűséges zárkából, hogy a világ előtt nagyszabású képe valósággal megdicsőül: a dözse fordít köpenyén, és immár, hamis kommentárral terelvé el a kép igazi lényegét, ez-tán büszkélkedik a velencei festő zseniális vásznával. A történelem néha visszalő. A meghurcoltatás azonban nem múlik el nyomtalanul.

Eredeti víziót fogalmazott színre – ami nem egyszerű feladat – Beckett emblematisz abszurd drámájának a színrevitelekor a kolozsvári vendégrendező, Tompa Gábor a Pesti Színházban.

A *Godot-ra várva* Tompa kezén patikapontos, szabatos és átlátható abszurdértelmezés. Szikár, takarékos mozdulatokkal, meggyőző jelenetekkel. A puritán játékmód, a maga pergő ritmusában (talán túlon túl pergő is) korunk realitásaként fogadtatja el az ötven évvel ezelőtt még abszurdnak számító drámát. Az el-sivatagosodás, a környezet lepusztultsága, a szereplők sorsának sivársága, a konok reménytelenségbe-kilátástalanságba fulladó életérzés hétköznapi valósággá vált napjainkban. Még csak a jel-képességet sem kell keresnünk benne. Nemcsak a játékeretet lepi be a vastag, piszkosfehér por, hanem a megszámlálhatatlan, elnyűtt cipők szétszórt halmait is Both András vendégtervező szuggesztív színpadán. Festői, ám puritán látomásában a lábbelik göröngynek, halmoknak, hulladéknak, kavicsalmaznak lát-szanak – mintha csupa valaha-volt emberi lény vagy épp csavargó valaha viselt mementói volnának ezen a sivár vakvilágon.

Kösz. Tóth Klára

METZ KATALIN

x 791.09

G

BOLDOG SZÜLETÉSNAPOT!

Idéztük már egy filmkritikus kolléga véleményét, mely szerint az ideai filmszemlén csak a harmincon aluli és a nyolcvanon felüli filmrendezők tudtak filmet készíteni. Bár a díjakban is megnyilvánuló elismerés kétségtelenül az új generáció, a „Simó-osztály” néven ismertté vált alkotók felé fordította a figyelmet. Fazekas Szabolcs is a tavaly elhunyt mester, Simó Sándor utolsó főiskolai osztályába járt, s a filmszemlén sok-sok díjat nyert *Boldog születésnapot* című filmje volt a vizsgamunkája.

Hét díj nem akármilyen bekoszöntő, de hónapokkal az ünnepelés után már nézhetjük a dolgot magát.

A születésnap alkalom, ok a mérlegképzítésre, különösen, ha a harmadik x-et, a fiatalság végét jelző évtizedet zárja valaki. Osváth András, a film harmincéves hőse, avval szembesül a jeles napon, hogy bizony minden másképp van, mint azt gyermekként megálmodta. Nem híres, gazdag szaxofonista, csak zenetanár, nincs háza, autója, sőt még felesége és gyereke sem. Ráadásul a divatos magazinok férfiideáljaihoz sem hasonlít egy cseppet sem. Például még soha nem szeretkezett egyszerre két nővel.

Fazekas Szabolcs Boldog születésnap
cími filmjének kritikája

A felismerés annyira lesújtja, hogy egyetlen nap akar bepótolni mindent. Élete nagy mulasztásai közül kettőt akadálytalanul, bár kicsit görcsölve behoz: két nőt is kap nyolcezerért, majd némi segítséggel elköt egy Mercedest. Igaz, kicsit korosat, hogy lássuk, igazi balekkal van dolgunk. Majd a kor szokása szerint az interneten néz feleségnek valót. A véletlen azonban közbeszól: míg a Nyugatinál a megbeszélte randevúra vár, összeakad Verával, a végzet szélhámosnőjével. Vera egyszerűen lehengető, ellenállhatatlan. Bizonyára ezért is tud jól megélni abból, hogy terhességére hivatkozva nagyobb összegeket csal ki a férfiaktól, akiknek társaságában a vidéki konferenciák unalmas estéit tölteni szokta. Általában bejön, elég egy évben négyszer-ötször megcsinálni – avatja be Vera az ámuló Andrást az üzletmenetbe. S innen felpörög a szomorkásan, mélabúsan induló történet, s krimi, vígjáték, melodráma kergeti egymást, s most már ketten harcolnak a fiú vágyainak netovábbjaiért, hogy ha csak egyetlen napra is, de gyermeket váró felesége, s elegáns háza, sok pénze legyen. S a film vége felé még futja egy csavarra: Veráról kiderül, hogy tényleg terhes, igaz még csak az elején tart, fogalma sincs, ki az apa, de ő is ugyanolyan kétségbeesetten számol, mint András: „most harminc vagyok, mire ötven leszek, lesz egy húszéves lányom, még lehetek fiatal nagymama.” Na, csáá! – köszön el hajnalban a lány Andrástól, s ahogy belép a koszlott pályaudvarra és visszanez a fiúra, aki talán a legtartalmasabb kapcsolat volt az életében látjuk, hogy a „nagy nő” csak egy szerep, s Vera – aki valójában Gyöngyi – élete, ha lehet még kisszerűbb, behatároltabb, mint a fiúé.

Az egy napba sűrített filmidő egyébként nem szokatlan a magyar filmben sem, csak hogy olyan előzményekre utaljak, mint Jelles András *Kis Valentínója*, vagy Gothár Péter *Ajándék ez a napja*. De erőltetett lenne bármiféle párhuzam keresése akár az elődök kultuszfilmjévé vált alkotásaival, akár Fazekas Szabolcs nemzedéktársainak munkáival. Az író-rendező biztos formaérzékkel, játékos-ironikus könnyedséggel idézi meg múltját, azaz születésének körülményeit 1973-ban. Majd nemcsak tempót, de műfajokat is vált laza eleganciával anélkül, hogy a történet megbicsaklana vagy kicsúszna a kezéből. És mer színészekkel, mondhatni sztárokkal forgatni, nem félti tőlük filmje fiatalosságát. Kocsis Gergely egészen kiváló a „senki” szerepében. Olyan színtelen, olyan észrevétlen, hogy sokáig csak Ónodi Esztert csodáljuk, hogy milyen jó is tud

lenni, ha van szerepe, de aztán rájövünk, hogy Kocsis nem kevésbé remekel, csak sokkal nehezebb, hálátlanabb a feladata, szerepe. Jelentéktelennek lenni Ónodi Eszter csupa élet, csupa vibrálás Verája mellett, úgy, hogy egy percig sem gondoljuk, hogy itt nem minden Andrásról, az örök pancseréről szól komoly színészi teljesítmény. Az anya epizód szerepében kiváló a ritkán filmvászonra kerülő Almási Éva. Máthé Gábor viszont egyik filmből a másikba viszi az öregedő, feleségét megcsaló férj szerepét, anélkül, hogy újíтана.

Sas Tamás kamerája tudja követni a stílus és hangulatváltásokat. A film zenéje viszont, Kovács Kati dalának szervessé váló motívumain kívül sokszor kifejezetten külsődlegesnek hat.

„Csak lazán, könnyedén”, „Történelemmentes tudat” – ilyen és hasonló címeket adtam a közelmúlt pályakezdő filmjeiről (I love Budapest, Moszkva tér) írott kritikáimnak. Bámulatos könnyedséggel és a történelem, a társadalmi meghatározottság fölényesen ironikus és érintőleges kezelésével készült Fazekas Szabolcs filmje is. Ennyi pusztán, ami nemzedéktársaival rokonítja, s az a szerencse, hogy mivel nem kellett évtizedeket várnia a bemutatkozásra, nem zsúfol bele tíz filmre valót debütáns munkájába. S hogy ez a jókedvű, izléses humorral készült, de cseppet sem illuzórikus és hazug, nem a sikerfilmek toposzaira építkező film meg tudja-e hirdíteni a plázákban mozgó fiatalokat, akikről szól, az még csak a következő hónapokban dől el.

K: Gáspár G. Tóth

TÓTH KLÁRA

x 353

A VÁLSÁG KÜSZÖBÉN

x 323

Elérkezett az ideje annak, hogy világosan kimondjuk: Magyarország olyan válság küszöbére érkezett, amelyhez csak az hasonlítható, amely a nyolcvanas évek végén megbuktatta a kelet-európai bolsevik rendszereket. A demokrácia rendszere a mostani konstellációban ugyan nem bukhat meg, ez azonban nem teszi egyszerűbbé a helyzetet. Sőt: akkor annyival biztatóbb volt a kép, hogy elég valami nagyon is világosan látható rossztól megszabadulni, és a dolgok rendbe jönnek. A rendszerváltás az átfogó változás ígérétevel határozott perspektívát kínált és – min-

t mai Magyarország helyzetét vizsgálja és kínálja a komolyt

den előre nem látott, de utóbb megtapasztalt fogyatékosága, át-fogó katarzis-hiánya, a gazdasági krízis átöröklése, stb. ellenére – határozott cezúrát teremtett.

Arra azonban, ami most történik, nem kínálkozik az akkorihoz hasonló, határozott válasznak tetsző megoldás. Már csak azért sem, mert úgy véljük, hogy nem az akkor létrejött demokrácia jutott válságba. Ennek azonban nem tapasztalati oka van, hanem az a gyermeki meggyőződés, hogy a demokrácia az a legfőbb jó, ami nem lehet rossz. E naiv ideológiai-történetfilozófiai-politikai kép mögött azonban van tapasztalat is: a demokrácia hiányáról. Ettől válik a mai helyzet igazán aggasztóvá, mert túlságosan ismerősnek látszik. Azt tapasztalhatjuk meg ugyanis, hogy egy de jure demokratikus rendszerben is kialakulhat a demokrácia súlyos deficitje. Olyan gesztusokat láthatunk, amelyek klasszikusan a diktatúrák eszköztárába illenek (a hatalmi pozíciók egy szűk és saját érdekeit képviselő csoport tagjai között oszlanak meg, a rendszeti szervek politikai érdekeknek megfelelően is felhasználhatók, a szabad tájékozódás esélye folyamatosan sérül, az uralmi körök a maguk kudarcaiért azokat az ellenfeleiket okolják, akik ezekre figyelmeztetni akarják a közvéleményt, folyamatos a bűnbakképzés, a társadalmi csoportok egymás elleni kijátszása stb., stb.). S látható az is, hogy személyi háttérét tekintve e válság mögött jelentős részben ugyanazok a politikusok állnak, akik az (igaz, megroggyant, de a lényegét tekintve totális) egykori diktatúra végnapjaiban az akkori rendszer legfőbb hatalmi köreiből tartoztak.

Bármennyire is kínálkozó magyarázat ez a mai krízisre, önmagában nem sokat jelent. Ha úgy tetszik: emblematikusnak hat, de politikailag nem feltétlenül releváns. Azt példázza elsősorban, hogy szemesnek áll a világ. Meg hogy a nagy áradások idején a legkönnyebb hordalék úszik a víz tetején, s az aranyzemcséket a legmélyén görgeti a folyó. S megmutatkozik benne a történelem körforgása, amit Madách azzal fejezett ki, hogy minden színben, minden korban ugyanazokat a szereplő személyeket mutatta fel *Az ember tragédiájában*. (Amiről már akkor megszületett a bon mot: minden további változás nélkül lehetne a címe *Az ördög komédiája*.) Általában azonban a személyi kontinuitást azzal szokás magyarázni, hogy az arculatot váltó állampárt volt olyan erős és ügyes, hogy pozícióit a jogállamiság körülményeihez alkalmaz-

kodva meg tudta őrizni, s így még ma is „el tudja adni” ezeket a figuráit. Ez csak részben igaz. A személyi kontinuitás legalább ennyire a gyöngesség jele: nem jelentkezett egy új generáció, amelyik lecserélné az egykori nómenklatúrát. (Láthattuk már, hogy azoknak, akikkel kísérletezve a szocialista párt átváltozását akarják bizonyítani, vagy azért kell menniük, mert annyira alkalmatlanok, vagy azért, mert valamennyire mégiscsak alkalmasak.) A pártállamból a demokráciába pottyant állampárt azonban csak a jelszavait találta meg, de nem azt a programot, amivel azonosulva képes volna az ú.n. baloldal az igazi megújulásra. Ezért folyamatos vezetési gondokkal küszködik: Kádár János óta nem volt olyan első embere, aki mögé valóban föl tudott volna sorakozni.

Az ország sorsáért elsődlegesen felelős párt instabil állapota nem csak az ő ügye. Egy kormányzó párt belső harcai természetesen rúleg akadályozzák a kormányzati munkát (emlékezhetünk az Antall–Csurka vitára), szélesebb körű bizonytalanságot gerjesztenek, s maga a kormányzás szüntelenül a kormányzati erő belső harcai, rivalizálásának nyomait tükrözik. (Ezt csak bonyolítja, ha a kormányzó koalíció pártjai között is vannak koncepcionális különbségek, s még súlyosabb a helyzet, a politikai csoportok közötti feszültségek pl. gazdasági csoportok, lobbik egymásnak feszülésével is összefüggnek.) Ma ott tartunk, hogy a szakmailag és morálisan teljes mértékben amortizálódott vezetéssel szemben az azt delegáló párt köreiben is erősödik az ellenállás. Vannak jelei annak, hogy fölbukkanhatnak az MSZP „reformköreinek” kezdeményei – igaz, nincs mögöttük olyan befolyásos vezető, mint annak idején az MSZMP-ben Pozsgay Imre volt. Megerősödésüket nemcsak ez akadályozza, hanem az a tudatos hisztériával fölépített ellenségkép, amelyet a mai ellenzék démonizálásával alakítottak ki a párton belül. (Ez a taktika ugyancsak aggasztóan régi keletű.) Az MSZP felől nézve a válság okai között meghatározó szerepe van annak, hogy nincs olyan embere, aki egy ilyen megújulási mozgalom összefogója lehetne. (Kívülről legfeljebb az a kérdés vehető föl, hogy a nemrégiben még oly ambiciózus Németh Miklós alkalmas lehetne-e valami ilyes pozíció betöltésére?)

A kormányzat és a mögötte álló párt kritikus helyzete akkor is fölöttébb problematikus volna, ha maga a gazdaság nem mutatná minden fontos mutatójában (növekedés, foglalkoztatottság, ver-

senyképeség, beruházások, infláció, egyensúly, az államadósságnak a Kádár-rendszer végnapjait idéző dinamikájú növekedése) a hanyatlás jeleit. (Megjegyzendő, hogy a szeptember elején közreadott növekedési adatok még nem tükrözhetik a katasztrófális aszály miatti mezőgazdasági termés kiesést.) A negatív jelenségeket okozhatnák külső okok, ahogyan kétségkívül jelentős szerepe van mindebben a világgazdasági recesszióknak. Válságjelenséggé attól válnak, ahogyan a kormány viszonyul mindehhez. Mindezekkel, nem méri fel súlyukat, jelentőségüket. Ehelyett a háttér adó érdekcsoportok nyomásának és a napi (belső!) pártpolitikai erőviszonyoknak megfelelően hoz ad hoc intézkedéseket.

Lassanként negyed éve azonban a kormányzat energiáit még a korábbinál is nagyobb mértékben köti le, hogy miként tudna kiszabadulni abból a hálóból, amit meghatározó szereplői korábban a maguk hasznára szőtték. Az MSZP demokratikus átépítéséről elmélkedő kormányfő túlélte, hogy fény derült korábbi titkosszolgálati múltjára, túlélte kétes ügyek miatti korrupciós vádakat (melyeknél kisebb ügyekben is mások könnyen előzetesbe kerültek volna), ezúttal bankelnöki múltjának és kapcsolatainak (melyek egy része kormányfóként politikai jelentést kapott) kritikus elemei kerülnek napvilágra. Ezek egy része már nem magyar belügy, amit a pártállami örökség politikai kultúrájában, a kormánypárti médiahegemonia birtokában könnyű eliminálni, hanem olyasmi, amivel a nemzetközi életben is el kell számolnia – persze nem egy személynek, hanem az országnak. Nem tudhatjuk, hogy még mi következik: az azonban bizonyos, hogy bevezetett demokráciákban mindennél jóval kevesebbet lemondatták akár a legmagasabb pozícióban lévő vezetőket is. Ma már az lenne meglepetés, ha nem Medgyessy lenne az első olyan demokratikusan megválasztott kormányfő, aki nem tölti ki a négyéves ciklusidőt. De még egy ilyen helyzet sem feltétlenül jelentene többet átmeneti zavarnál, egy kormányválság még nem feltétlenül jelent általános és mély válságot. (Persze egy-epólusú hatalmi rendszerek esetében igen.)

De a válság nem is annyira magában a pillanatnyi helyzetben, mint a perspektívátlanóságban, a politikai kulturálatlanság normává válásában, a demokratikus minimum folyamatos sérülésében, a közélet egy részének mélyülő közönyében, másik részének egyre túlfűtöttebb indulatosságában mutatkozik meg.

E pillanatban a magyar társadalom életében jószerével nincs egyetlen olyan fontos terület sem, amely megnyugtató állapotban volna. A krízishelyzetekhez hozzászoktunk ugyan, de ezek általában nem mindenütt és nem egyszerre jelentkeztek. Most azonban igen, s ezt nem a külső helyzet, nem az elmúlt bő évtized, hanem a kormány intézkedései okozták. Paradox módon ezt bizonyítják azok a kormánypártokból származó kijelentések, amelyek a kialakult nehéz helyzetért lassan másfél éves kormányzás után az előző kormányt illetve a mai ellenzéket hibáztatják. (Legutóbb az MSZP frakcióvezetője tette azt a példátlan kijelentést, miszerint a gazdasági nehézségeket az ellenzék okozza...) Ez a mentalitás a felelősség el nem vállalását mutatja egy olyan időszakban, amikor a felelősök maguk is látják, hogy baj van.

A világgazdasági visszaesés amúgy is nehéz terheit a felelőtlen állami gazdálkodás következményei súlyosbítják. A választási kampányban még a jóléti rendszerváltás álságos jelszavát meghirdető kormányfő (elemeire – értelmezhetetlen és számonkérhetetlen módon – „személyes” garanciát vállalt) maga jelentette be a jóléti állam csődjét.

Önmagában persze még ettől sem lenne csődhelyzet az országban. De az önkormányzatok alulfinanszírozása, a fedezetlen béremelések, a súlyos kérésbe került infrastrukturális beruházások (autópályák, óh...), az egészségügyi reform, a közszférát érintő fájdalmas lépések, az érdekegyeztetés összeomlása, a közoktatás átstrukturizálása, az adócsökkentésnek nevezett komoly adóemelések már tartós, s nehezen helyrehozható torzulásokkal fenyegetnek. Mindez aláássa az ország presztízsét, demoralizálja a közigazgatást, szétzilálja a társadalmat, tovább súlyosbítja azt az értékváltságot, amely már korábban is fékezte a rendszerváltozás folyamatában nyíló lehetőségek bővülését és kihasználását. Az állami intézményrendszerek hitelüket veszítik, a társadalom atomizálódik, gazdaságilag, értékrendjét tekintve, esélyeit tekintve egyre több és mélyebb törésvonal tagolja. A gazdasági hanyatlással a mindennapi élet is egyre kilátástalanabbá válik. Mindebből egy dolog következik: az a deficit, amit tudásban, képességekben, felelősségérzetben a végrehajtó hatalom fölmutat, egészében az ország vezetésére való alkalmatlanságát bizonyítja. Ennek fölismérésében

a régi reflexekre építő propaganda, a rendkívül alapos munkával megerősített ellenségkép sokakat megakadályoz – ahogyan ezt a kormánypártok potenciális disszidenseinek esetében is érzékelhetjük.

A helyzet különösen azért aggasztó, mert minderre akkor kerül sor, amikor egy rendkívüli átalakulás küszöbére érünk. Éppen ezért nagy jelentősége van annak, hogy súlyosan sérül a demokratikus politikai intézményrendszerbe vetett hit. (Ami egyébként beillik az állam gyöngítésének ideológiai koncepciójába.) Nem meglepő, hogy ez mintha nem is lenne fontos a mai kormányzó pártok világában, hiszen tudatosan vallják, hogy közömbösek akarnak maradni gondolati-mentális kérdésekben. Vélhetően ezt a gondolkodásmódot tekintik pragmatikusnak, pedig a politikai pragmatizmusban a tudati tényezők figyelembevételének is ott a helye.

Ez azonban csak arra terjed ki, amire eddig is többször utaltunk: rendkívül fontosnak tartják, hogy a velük szemben álló politikai erőket démonizálva erős ellenségképet alakítsanak ki, s ez legyen a mögöttük álló támogatói csoport kohéziójának érzelmi alapja. Ez a magatartás az új demokrácia kezdetétől jellemző volt működésükre (taxispuccs, Demokratikus Charta, „székházügy”, „Simicskázás”, „Orbán-bányák”, Millenáris Park stb. kampányok). Valójában néhány ködös vagy hamis kampányelemen (szakértő-mítosz, jóléti rendszerváltás) kívül konkrét és pozitív program nem készült a baloldalon. Sőt, az 1990-es kezdetektől jellemzően negatív programot alkotott, s ez határozta meg politikáját. E taktika az átmeneti időszak nehézségei közepette sikeres volt, s elegendőnek bizonyult a hatalom megszerzéséhez, amelynek birtokában azzal kívánták legitimitásukat növelni, hogy nyomatékosan kijelentették: kormányzásuknak „nincs alternatívája”.

Ezzel párhuzamosan sikerült a köztudatba ültetni azt a közhelyet, hogy a kényszerű áldozatok jelentik a demokrácia illetve a rendszerváltás árát. E tétel jelentősége ugyancsak a demokrácia iránti elkötelezettség társadalmi csökkentésében, relativizálásában áll, mert ez egyúttal a diktatúra bűneinek, illetve az azokban részes személyek felelősségének tompítását, s egyúttal az utódpárt rehabilitációját, legitimitásának erősítését jelenti. A valóság azonban az, hogy a lakosság terheit nem a demokrácia ára növeli, hanem a diktatúra kifizetetlen számlái.

Ez a helyzet magyarázza, hogy miért kellett ennek az erőnek korlátlanul gyűlölködő és irracionális ígéretek halmozó kampányt indítania tavaly, s miért törekedett arra, hogy teljesítse a minden alapot nélkülöző ígéretek. Nem vakság-elvakultság és nem ostobaság állt ezek mögött, hanem tudatos program. Egyfelől a képlékeny pártpreferencia rendszerben a büntető jellegű szavazói hajlandóság megszerzésével elérhető kormányzati pozíció volt fontos, másfelől a győzelem után az ellenfél megsemmisítése, hátországának szétzilálása – bármilyen áron.

A választási győzelem sikerült, de több nem. A jobbközép koalíciót sikerült leváltaniuk, de annak bázisa nem roppant meg. Így a baloldali kormányzás első évének vesztese – a tavasszal látszólag igen kedvező közvélemény-kutatási adatok ellenére is! – az MSZP lett. Stratégiai céljának még a közelébe sem jutott, ugyanakkor minden tartalékát elhasználta, s ez – az azóta látott sorozatos botrányok nélkül is – előrevetítette népszerűségének csökkenését. Ami be is következett, jóllehet a korábbi kormányzó erők mindeddig nem jutottak odáig, hogy valóban vonzó kormányzati alternatívát kínáljanak.

Az ország helyzete az uniós tagság küszöbére érve egészében véve: ijesztő. Az eddigiekben nem esett szó sok fontos részterületről: az egészség- és az oktatásügy terén mutatott zavarokról, a biztonság- és a külpolitika ijesztő melléfogásairól, s egyebekről. Széttagolva, egymástól függetlenül nézve ezeket, külön-külön talán nem is lennének aggasztóak azok a szűk látókörrel, EU-szervilizmusról, felkészületlenségről, a nemzet-paradigma meg nem értéséről és a döntéshozói mechanizmusokból azt kirekesztő gondolkodásról tanúskodó ügyek, együttesük azonban már-már kétségbeejtő. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük: mindez nem elsősorban a pártállami múlt keserű öröksége, hanem már a demokrácia szám-láját terheli. Még ijesztőbb a képlet, hogy láthatóan nem ügyetlenségek, hanem tudatos döntések következményeként tartunk itt. Olyan döntések voltak ezek, amelyeket egy olyan demokráciában, amilyen felé Magyarország 1990 óta haladt, korábban elképzelhetleneknek tartottunk. Ez kezdődött a miniszterelnök személyének kiválasztásával, ami olyan értékek semmibevételét jelentette, melyek hiánya kétségessé teszi, hogy egyáltalán vannak politikai-erkölcsi feltételei e szerepkör betöltésének. Arra van példa, hogy ilyen meghatározó szerepbe kerül egy olyan üzletember, akinek

több, láthatóan kétes, de jogilag (elsősorban bizonyíték hiányában) el nem ítéltetendő ügylete ismert a nyilvánosság előtt. (Igaz, hogy az eféle esetekben az üzleti életben való működést nem a pénzügyminiszteri tevékenység szokta megalapozni, és megjegyzendő, hogy eleve gyanús, ha egy szegény és adósságokkal küszködő ország pénzügyminiszteréből dúsgazdag magánvállalkozó lesz. Az pedig még gyanúsabb, ha ezt követően a politikai szférába visszatérve akarja kiteljesíteni pályáját.) De az már nehezen képzelhető el, hogy bevezetett demokráciában olyan politikusból kormányfő legyen, aki pénzügyminiszterként a parlament megkerülésével több száz milliárdos szerződést köt, s e jogsértést jogerős bírósági döntés marasztalja el (négyes metrő, 1998.). Az is szemben áll minden európai normával, hogy egy szuverenitásától megfosztott, egypárti diktatúrától sújtott ország idegen felügyelet alatt álló titkosszolgálatának tisztje, ezt a szerepét eltitkolva lesz kormányfő, majd titkának lelepleződése után is a helyén marad. Hogy utóbb kiderül, hogy a vezetése alatt álló bankban nagyszabású pénzmosás folyt, s bizalmasai között is többen vannak, akik maguk is részt vettek kifogásolható ügyletekben, illetve vezető beosztásokat töltöttek be olyan helyeken, ahol példátlan pénzügyi manipulációk folytak – az már csak azt bizonyítja, hogy immáron nem a politika hoz létre a maga támogatására klientúrát, hanem a pénzoligarchia diktál a politikának.

E dolgok jelentős része már ismert volt az adott politikust (politikusokat) a csúcspozíciókba delegálók (és természetesen a jelöltek) előtt korábban is. A döntések e tények ismeretében születtek, amit többféleképpen lehet értelmezni. A legendyebb változat szerint abban bíztak, hogy úgyszem fog kiderülni semmi. Kiindulhattak abból is, hogy médiahegemóniájukkal élve elnyomják a kritikus hangokat. És úgy is gondolhatták, hogy egy értékrendjét vesztett, morálisan lumpenizálódott társadalom számára mindennek nincs jelentősége.

Valamennyire mindegyik feltételezés megalapozott volt. A lényeg azonban az, hogy a döntéshozókban magukban nem volt meg az a gátlás, ami eleve lehetetlenné tette volna, hogy ismert döntésük megszülessen. Ami azt jelenti, hogy hiányzik belőlük a politikai erkölcsi érzék (hadd írjam ide kedvenc jelzőjüket) európai minimuma.

Mindez már túl van azon a határon, amit a modern demokráciák politikai erkölce a civilizált világban elfogadhatónak tart.

Legalábbis korábban mi azt gondoltuk, hogy egyebek közt azért is igyekszünk – úgymond – Európába, meg azért akarunk demokráciát, hogy ilyesmi ne fordulhasson elő. De előfordult, s így azzal kell szembenéznünk, hogy mindaz, amit az elmúlt lassanként másfél évtizedben a világról, a politikáról, Magyarországról, társadalmi modellekről gondoltunk, amiért fáradtunk, naiv képzelet szülte, gyermekes ábránd volt. Ez a csalódottság igazi válság, mert éppen azok számára teszi kétségessé az eddigi erőfeszítések értelmét, akik a diktatúrával való szembenállásukban, a demokráciáért való igyekezetben a rendszerváltás következetes hívei voltak, s most azt látják, hogy ebbéli igyekezetük eredményeit mások sajátítják ki, miközben őket immár nemcsak anyagi, hanem morális értelemben is kisémmizik.

GÁSPÁR G. JÁNOS

Enl
K. Boda Péter Aka
FORRÓ NYÁRRA FORRÓ ŐSZ?
Erekes

2003 szeptemberében úgy kezdődött el nálunk a csillagászati ősz, hogy nem előzte meg uborkaszézon. A gazdaságpolitikában, csak úgy, mint a pártpolitikában, elmaradt a szokásos nyári leállás. Nemcsak nálunk volt mozgalmas az augusztus. Európa országai-ban a brutális hőség, Amerikában a nagy áramkimaradás mutatott rá városi civilizációnk sérülékenységére. Az Egyesült Államok keleti partját próbára tevő áramszünet sokféle értelmezést megenged. Az iparág lobbistái több energetikai beruházást sürgetnek, a szolgáltató nagyvállalatok kritikusai viszont igazolva látják a rendszer megbízhatatlanságával kapcsolatos eddigi aggodalmaidat, az állami szerepvállalás hívei kárörvendezhetnek a versenygazdaság újabb csődje láttán. Való igaz, hogy a centralizált energetikai rendszerek még az amerikaiaknál vagy a britnél jóval kevésbé tehetős országokban is általában nagy megbízhatósággal működtek, noha azért a kelet-európai ember emlékezetéből nem tűntek el a kisebb-nagyobb áramszünetek. Az újabb amerikai leállás – újabb, mert az idén már volt egy ugyancsak kiterjedt áramszünet – azonban nekem nem a centralizált és állami energetikai rendszerek fölényét és az oligopol, azaz kevés szereplős versenygazdaság hátrányát szimbolizálja. Ha már általánosítunk, akkor

A világgazdaságról és a magyar gazdaságról

inkább a hálózatos, összekapcsolt rendszerek sebezhetősége olvasható ki az amerikai esetből. Valahol elszakad egy távvezeték, leáll egy erőmű, vagy villámcsapást szenved el egy trafóház; ez mindenhol előfordul, ám új az, hogy a lokális áramkiesés következményei nem korlátozódnak az esemény földrajzi környezetére, hanem a sokféle kapcsolódás révén azonnal tovaterjedhetnek. Annyi tartalékja nincs az energetikai rendszernek, hogy a hirtelen kiesést pótolni tudják, így viszont a kiinduló hiba áttérjed egyébként ép területekre is.

Eddig az áramszolgáltatásról volt szó, de az összekapcsolt nagyszemlék sérülékenységére számos más területről hozhatunk példát. Augusztusban a SoBig számítógépes vírus is végigszárguldott a világon; velem együtt milliók gépeit hamar elérte az öncélú technikai virtuskodást és az ősi emberi gonosztságot elegyítő „hacker” ténykedése. Sok fölös munkával kellett kiirtanunk a vírusos üzeneteket ahhoz, hogy helyreálljon a világhálóknak értelmet adó kommunikációs rend.

Európa forró nyara nem feleltette el Irak ügyét. Itt most a gazdasági és pénzügyi következményeket elég számba venni. Az elnyomó rezsim összeomlott, de – s ez itt a mi térségünkben nem akkora meglepetés – helyébe nem új rend, hanem a káosz lépett. Az amerikaiak és szövetségeseik ott-állomásoztatása sokba kerül, miközben a vártnál nehezebben sikerül talpra állítani az ország egyetlen exportképes szektorát: az olajkitermelést. Nem tudhatjuk, hogy pontosan milyen kalkulációkkal kezdett be Amerika a háborúba, de az bizonyos, hogy az eddig eltelt hónapok az amerikai adófizetőknek elég sokba vannak. A rendszerváltozások anyagi értelemben igen költségesek, főleg persze a közvetlenül érintetteknek, mert a korábbi érában megszerzett tudás, kapcsolattrend, szellemi és anyagi tőke egy nagy része *sunk cost* (elsüllyedt költség), ahogy az angol nyelvű szakirodalom zsargonja fogalmaz, az új készségek és tőkék felhalmozódásához, importálásához pedig idő kell, és főképpen kiszámíthatóság. Irak újjáépítése szűkében van az időnek is, a kiszámíthatóságnak is.

Már most látszik, hogy a világpolitikai és amerikai, angol belpolitikai következmények mellett fontos a háború nemzetközi pénzügyi vonatkozása is, elsősorban az amerikai gazdaságot érintő hatások miatt. Az Egyesült Államok gazdasága ugyan növekszik, ám már most is nagy az ország államháztartási hiánya és a fizetési

mérleg deficitje, s a birodalmi túlterjeszkedés költségei nem látszanak csökkenni. Az amerikai lakosság alig-alig takarít meg, az állam különösen nem, így az Egyesült Államok belső deficitjét alapvetően a külvilág finanszírozza – ez azonban mindig kockázatos folyamat. A tőkék be- majd kiáramlása hektikusan mozgathatja a dollár árfolyamát a többi valutához képest, s ez a körülmény növeli a szorosan összekapcsolt nemzetközi pénzügyi rendszer bizonytalanságait. Az amerikai gazdaság mostani növekedési üteme középtávon fenntarthatatlan keresleti tényezőknek tudható be. Lassan megkezdődik az igen hosszú elnökválasztási kampány, ami alatt valószínűtlen a tudatos állami stabilizálás; így viszont további másfél évvel kitolódhat a gazdaságpolitikai korrekció.

Érdemes felhívni a figyelmet egy általános összefüggésre: az állam saját kereslete élénkíti a gazdaságot, és gyorsítja a gazdasági növekedést, mindaddig, amíg később a kényszerű stabilizálás szakaszában nem éppen fordítva lesz: a költségvetési pozíciók javítása idején az állami kereslet csökken, és ezzel együtt kisebb lesz az aktuális gazdasági növekedési ütem is. Ennek ismeretében elmondható: a mostani közepes amerikai növekedés és az évi egy százalékos csaknem stagnálás Európában nem ad kellő okot arra, hogy példának állítsuk az európaiak elé az amerikai gazdaságpolitikát. Az amerikai növekedés mögött ott áll a nemzeti jövedelem 5 százaléka ráugró államháztartási deficit, míg az euróövezet országai elvileg nem léphetik át a 3 százalékos hiánykorlátot. Németország és Franciaország láthatóan nem lesz képes az idén betartani a korlátot, sőt éppen a gyatra növekedési adatok ismeretében nem is lenne ésszerű most visszafogni az állami költsékezést, ha az értelmes célokra irányul. Elvileg tehát növekedhetne a mostaninál jóval gyorsabban az euróövezet, de csak akkor, ha a közös európai pénz bevezetése előtt megalkotott pénzügyi játékszabályokat felrúgják. Amikor Írország vagy Portugália lépte túl a pénzügyi mutatókat, akkor a közösség elítélte őket; most majd meglátjuk, hogy mérnek-e azonos mércével az európai közösség két alapító országa esetén.

A költségvetés hiánya nálunk is nagy, de az okok mások, mint Németország vagy Franciaország esetében. Minden csatlakozó kelet-közép-európai országban gondot okoz a költségvetés hiánya. A deficitet a kiadási oldalon részben az állami intézmények

béremelése, részben pedig az infrastrukturális beruházások növekedése; bevételi oldalon pedig az a körülmény, hogy a rendszerváltozás során bevezetett, megemelt adók tovább már nem növelhetők, sőt a nemzetközi nyitottság miatti országok közötti adóverseny inkább mérséklést indokol.

Az adócsökkentésnek ez a motívuma a forgalmi adókra és a vállalati nyereségadókra vonatkozik, míg a személyi jövedelemadónál nem érvényesül ilyen fokú közvetlen nemzetközi harmonizációs tendencia. Igaz, a svéd teniszcsillagok már korábban megtették, hogy a személyi jövedelmeket nem skandináv módon adóztató országokba jelentkeztek át, azonban az adófizetők zöme ezt nem teheti meg. Most mégis néhány ország a térségünkben egységes és lapos személyi jövedelmi adókulcsokkal kísérletezik: Oroszország, Szlovákia. Nálunk pedig mint emlékszünk, az SZDSZ kampányolt 2002-ben leszállított és egyszerűsített adótáblával, melynek a végállomása egységes adókulcs lenne. A 2003-as költségvetésben ezt nem tudták érvényesíteni, de azt elfogadtatták a kormányzati többséget adó szocialistákkal, hogy 2004-ben az addiginál valamivel kevésbé progresszív legyen az adókulcs.

A javaslat jól hangzik, de érdemes hozzátenni ezt-azt. Oroszországban nyilván nem társadalompolitikai megfontolásokból nem vetnek ki progresszív jövedelemadót, hanem mert az állam képtelen a megfelelő működéséhez egyébként szükséges adókat behajtani. Emiatt (is) működik rosszul az orosz állam, a közszektor állapota gyalázatos, a közalkalmazottak fizetését akadozva folyósítják; az ő viszonyaik nem mérvadók minálunk. Másodszor. A személyi jövedelmek progresszív adóztatása mellett nagyon erős etikai és gazdaságpolitikai érvek szólnak. Nagyobb diszponibilis jövedelem mellett értelemszerűen nagyobb a közteher-viselési képesség, anélkül, hogy az adó – bizonyos értelmes határok között – visszafogná a munkavégző képességet. Ha tehát a közszolgáltatások működtetéséhez az államnak bevételre van szüksége, akkor a személyi jövedelemadóktól nem lehet eltekinteni, az adókulcsok progresszivitása pedig rendben lévő dolog. Szokás azzal érvelni az egyetlen kulcs mellett, hogy így leegyszerűsödik a befizetés. Aki azonban töltött ki már adóúrlapot, jól tudja, hogy az összes tétel és levonhatóság összegzése után a legkevesebb gondot a százalékos adókulcsoknak a táblázatból való leolvasása okozza. Harmadszor: amilyen mértékben csökken a személyi jövedelemadó súlya, úgy

nő meg más adófajta aránya az állami elvonások között, s mivel a vállalati adókat valóban nehéz a nemzetközi normák fölé emelni (mert akkor a cégek nem jönnek ide, és az itteniek is igyekeznek máshova elmenni vagy legalábbis máshol adózni), így marad a forgalom adóztatása, az áfa. De ott sem nagyon lehet a nemzeti adórezsimit elszakítani a szomszédos országok forgalmi adóztatásától, és EU-tagként, a nagy európai közös piac részeseként a magyar állam nem vethet ki büntetlenül nagyobb adót a fogyasztási cikkekre, mint mondjuk az osztrák.

Most mégis azt látszik választani a szocialista és szabad demokrata koalíció, hogy a már egyszer megígért adókulcs-leszállítást a költségvetési hiány végösszegének betartása érdekében az általános forgalmi adókulcsok megemelásával és a már eddig is magas kulcsok fenntartásával finanszírozza. A forgalom adóztatása alapvetően a szegények adóztatása, hiszen a kisjövedelműek a rendelkezésükre álló jövedelmük sokkal nagyobb hányadát költik el fogyasztásra, mint a tehetősebbek. A forgalom adóztatása emellett megemeli az árszintet; a mi esetünkben akkor, amikor 2003 őszére amúgy is megállt a 2000-tól kibontakozó infláció-mérséklődés.

E kora őszi adójavaslatok olyan tényleges gazdaságpolitikai irányba húznak, amely ellentétes a koalíció fő erejének tekintett szocialisták választási programjával és a méltányos társadalmi közteherviselés elvével. A terhek főként abban a társadalmi körben nőnének meg, amely éppen mindennek az ellenkezőjét várta el a „jóléti rendszerváltozás” meghirdetőitől.

S hogy mindez ne legyen elég: a magyar államháztartási hiányt már két éve nem az ambiciózus beruházások duzzasztják, hanem jórészt az eddigi béremelések. Ezek további növelését nagyon nehéz lesz leállítani, és ugyancsak igen nehéz megtagadni a hasonló emelést a korábban kimaradtak körétől. A gazdaság azonban már egy ideje nem növekszik olyan ütemben, hogy a növekmény szétosztásával ki lehessen fizetni a követelődőket. A forró nyár után forró ősznek nézünk elébe.

BOD PÉTER ÁKOS

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review, Vol. XII., Nos. 9–10., October 2003, Budapest. Editor-in-Chief: Gyula Kodolányi. Published by Magyar Szemle Foundation. Publisher: György Granasztói.

Scarcity Hits Back. Editorial Note by Gyula Kodolányi.

TAMÁS MELLÁR, economist, Chairman, National Bureau of Statistics. *In a Trap?* Population and Economy. Demographic factors augur an end to political planning based on unimpeded economic growth in the European countries. Aging and a low birth rate, limited human and natural resources suggest that the entitlements of the consumer society must be re-negotiated.

GÁBOR NÁRAY-SZABÓ, Chairman, Institute of Theoretical Chemistry, Eötvös Loránd University, and Member of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest.

The Blind Alley of Consumption. The history of the biosphere and the processes that maintain it are not compatible with a civilization based on growing consumption.

ALADÁR LÁSZLÓFFY, poet, Budapest and Kolozsvár (Cluj, Romania). *Fifty-Six.* An essay on the Hungarian Revolution of October 1956 and its presence in the national imagination.

ENDRE MARINOVICH, Former Chief of the Cabinet Office of the Prime Minister. *Antall and Yeltsin.* A factual record of the negotiations and of the relationship, based on mutual respect, of the two statesmen.

JÁNOS ZLINSZKY, Professor of Law, Pázmány Péter University, Budapest, and Former Judge of the Constitutional Court. *Ferenc Deák.* The architect of the historical Compromise between Austria and Hungary in 1867 was no mere pragmatist, but a principled statesman whose work carries a contemporary message.

GYULA BORBÁNDI, journalist, formerly with Radio Free Europe, Munich. *Remembering Ferenc Nagy.* An evaluation and an evoca-

tion of personal memories on the centenary of Ferenc Nagy, the first Hungarian Prime Minister (1945–47) of peasant background, and in his American exile an acknowledged representative of the oppressed democracies of East Central Europe.

ANTALL CZETTLER, historian, Brugg, Switzerland. *The Allende Experiment*. A rarely told story of Salvador Allende, the doctrinaire leftist Premier of Chile, who attempted to overthrow a constitutional democracy with support from Cuba and international communism.

CHANTAL DELSOL, philosopher, Paris. *The Republic – A French Question*. Two chapters from a book under the same title examine French etatism and socialism as deeply ingrained parts of a national religion of the Republic.

ERZSÉBET MOUSSONG-KOVÁCS. *When We Talked Hungarian in Bessarabia*. Passage from a memoir on childhood after World War I, when Hungarian managers and staff of the Romanian national railways were stationed in multi-cultural Bessarabia.

GÁBOR CZAKÓ, novelist and essayist, Budapest. *Uncleant Tony*. Piece from the Hungarian Horror Tales Series of short grotesque stories illustrated by Ferenc Banga, the designer of Magyar Szemle.

1% *Metaphysics*. György Szabados has selected a passage from Jose Ortega y Gasset on the philosophical significance of Einstein's revolution.

Books and Events

ZSOLT MÓRO CZ. *To Believe in a Miracle*. An exploration of the strains in István Nemeskürty's essay on 20th century Hungarian history. (*Mi történt velünk?* Szabad Tér, Budapest, 2002).

GÁSPÁR GRÓH. *Citoyens of a Confession*. Literary historian Károly Alexa's new book draws the outlines of the bourgeois-citoyen tradition in Hungarian literature. (*A magyar polgár és a magyar író*. Kortárs, Budapest, 2003).

LÁSZLÓ STURM. *Flying Close to the Earth*. On the journals of Gábor Oláh, the characteristic literary figure of the inter-war years in the city of Debrecen, are published for the first time. (*Naplók*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002.)

BALINT BALLA. *Exile and Identity.* To Be a Hungarian after 1956 in the West, and in Switzerland. A review of Tamás Kanyó's book (*Emigráció és identitás – '56-os menekültek Svájcban* (L'Harmattan – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2002).

Batthyány Circle of Art. *A Dispute – On Contemporary Art in 2003.* A group of leading Hungarian visual artists publish a statement on the present-day situation of the arts and the artists. The present issue of Magyar Szemle publishes a selection of their art work.

MIHÁLY KUBINSZKY's regular column reviews a national exhibition of interior decorators at the Budapest Museum of Arts and Crafts.

KATALIN METZ in regular column looks back once more at the 2002–2003 theatre season.

KLÁRA TÓTH. *A Happy Birthday.* A new Hungarian film directed by Szabolcs Fazekas is reviewed in our film column.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *On the Threshold of a Crisis?* A review of Domestic Affairs.

After a Hot Summer, a Hot Autumn? **PÉTER ÁKOS BOD** looks at recent developments in the economy in the world and at home.

This issue of Magyar Szemle publishes art work by members of the Batthyány Circle of Art.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BALLA BÁLINT (1928, Budapest): szociológus. 1965-től Németországban él. 1968– a Berlieni Műszaki Egyetem Szociológiai Intézetének adjunktusa, majd professzora. 1990–95 a Német Szociológiai Társaság kelet-közép-európai munkabiztosa, 1995–99 szekcióvezetője, 1999– tiszteletbeli elnöke. F. m.: *Soziale Konflikte und die Soziologie* (1972), *Társadalom, megújulás, kereszténység* (1993), *Zu einer Soziologie des Postkommunismus* (szerk., 1994), *Ethnicity, Nation, Culture* (szerk., 1998), *Szűkösszociológiai tanulmányok* (2001).

BANGA FERENC (1947, Újpest): grafikusművész. Munkácsy-díjas, a Miskolci Grafikai és a Salgótarjáni Rajzbien-nálé nagydíjasa, a rajzaiból készült film 1987-ben elnyerte a Hirosimai Animációs Világfesztivál első díját.

BOD PÉTER ÁKOS (1951, Szigetvár): közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1992-ben ipari miniszter, 1992–1994-ben a Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Közgazdasági és Államigazgatási Egyetem Gazdaságpolitikai Tanszékének tanszékvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem professzora. Több közgazdasági könyv szerzője.

BORBÁNDI GYULA (1919, Budapest): író, történész, szerkesztő. 1949-ben emigrál. 1951–1984 között a Szabad Európa Rádió munkatársa, majd a magyar osztály helyettes igazgatója. 1951–1958 között a müncheni *Látóhatár* munkatársa, 1958–1990 az *Új Látóhatár* felelős szerkesztője. F. m.: *Der Ungarische Populismus* (1976), *A magyar népi mozgalom* (1983), *A magyar emigráció életrajza 1945–1985* (1985), „Nem

éltünk hiába". Az Új láóhatár négy évtizede (2000), Értékkörzés (válogatás, 2001).

CZAKÓ GÁBOR (1942, Decs): író. József Attila-díj (1975), Kortárs-díj (1994). F. m.: *A szoba* (reg. 1970), *Emberkert* (elb. 1971), *Megváltó* (reg. 1975), *Sárkánymese* (reg. 1982), *Luca néni föltámadása* (reg. 1987), *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel 1988), *Angyalok* (reg. 1992), *Magyar–magyar nagyszótár* (1994), *Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai* (esszék, 1995), *Világfasírt* (esszék, 1996), ... és *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel, 1997), *Pannon krétakör* (2001).

CZETTLER ANTAL (1925, Budapest): jogász és történész. Részt vesz az ellenállásban, orosz fogságba kerül. 1968-ban Svájcba emigrál, ahol 1989-ben történt nyugdíjazásáig a Svájci Parasztszövetség jogi munkatársa. Cikkeket és tanulmányokat ír a közelmúlt magyar történelméről. Magyarul megjelent: *Teleki Pál és a magyar külpolitika, 1939–41.* (1997), valamint *A mi kis élethalál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadbalépéstől a német megszállásig* (2000).

DELSOL, CHANTAL (1947): filozófus, publicista, az Európai Tanulmányok Központjának vezetője a Marne La Vallée-i egyetemen. Sűrűn jelennek meg sikeres könyvei a mai ideológia és politika kérdéseiről, jól ismeri Kelet-Közép-Európát. F. m.: *L'Etat subsidiaire* (1993), *Le souci contemporain* (1994), *Historie des idées politiques l' Europe centrale* (1998), *Eloge de la singularité* (2000).

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (válogatás és szerkesztés, 2002).

KODOLÁNYI GYULA (1942, Budapest): költő, a *Magyar Szemle* főszerkesztője, 1971–1990: az ELTE tanára, 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. József Attila-díj

(2002) F. m.: *A tenger és a szél szüntelen* (1981), *Szavak a szélbe* (szerk., ford. 1980), *Ökológiai kapcsolatok* (szerk. 1984), (1985), *Hatalmak* (1989), *A létezés hálói* (amerikai költők, ford., 1990), *Január* (1997), *Kentaur-szárnyak* (esszék, 1999), *Táncban a sötéttel* (összegyűjtött versek 2002). *Amerika ideje* (esszék, 2003).

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. A Soproni Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1992: Ybl-díj, 1996: Prof emeritus cím.

LÁSZLÓFFY ALADÁR (1937, Torda): költő, író. 1981– az *Utunk* (1989– a Helikon) szerkesztője, a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Főbb kitüntetései: a Román Tudományos Akadémia Eminescu-díja (1974), Graves-díj (1988), József Attila-díj (1991), Kossuth-díj (1998). 1962 óta jelennek meg verses és esszékötetei, novellagyűjteményei. Legutóbb megjelent kötetei: *Szélmalom-leltár* (esszék, 1999), *Bársonyok és Borgiák* (versek, 2000), *Csudaóra* (2000).

MARINOVICH ENDRE (1940, Budapest): közgazdász, tanszékvezető főiskolai tanár, a BGF Külkereskedelmi Főiskolai Kar főigazgatója, a közgazdaságtudományok kandidátusa. 1991–1994 között címzetes államtitkár, a Miniszterelnöki Kabinetiroda vezetője. Az Antall József Emlékbizottság és Baráti Társaság elnöke.

MELLÁR TAMÁS (1954, Alsónyék): közgazdász. A közgazdaságtudományok kandidátusa (1991) 1992–98 a BKE docense, 1998– egyetemi tanára. 1998– a KSH elnöke. 77 szakcikk, 5 tankönyv szerzője. F. m.: *Rendszerváltás és stabilizáció* (1995), *Alkalmazott makróökonómia* (1997), *Az igéret földje még messzebb került* (1998).

METZ KATALIN (Marosvásárhely): színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar Nemzet munkatársa. F. m.: *Forgószélben. Harag György, a rendező-mágus* (1998).

MÓRO CZ ZSOLT (1956, Celldömölk): magyar–könyvtár szakos tanár, szellemi szabadfoglalkozású. F. m.: *Posztmodern életfa* (2003).

MOUSSONG-KOVÁCS ERZSÉBET (1921, Szatmárnémeti): orvos, neurológus, pszichiáter. Számos szakmai publikáció szerzője, az *Orvosi Pszichológiai Tankönyv* társszerzője.

NÁRAY-SZABÓ GÁBOR (1943, Budapest): kémikus. A biológiai tudományok kandidátusa (1973), a kémiai tudományok doktora (1983). 1992– az ELTE TTK Elméleti Kémiai Laboratóriumának egyetemi tanára, 1997– a Temesvári Egyetem tiszteletbeli egyetemi doktora, 1990–98 az MTA levelező tagja, 1998– rendes tagja, 1996–99 az MTA főtitkár-helyettese, 1991–99 az Elméleti Szerveskémikusok Világszövetség elnökségi tagja.

STURM LÁSZLÓ (1967, Budapest): irodalomtörténész, az irodalomtudományok kandidátusa. Kutatási területe Krúdy Gyula és a századelő magyar irodalma. F. m.: *Hagyományok metszéspontján. Források, műfaji klisék és elbeszélés-módok Krúdy Gyula egy regénycsoportjában* (2000)

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője.

ZLINSZKY JÁNOS (1928, Budapest): jogász, egyetemi tanár, az állam- és jogtudomány kandidátusa (1984), doktora (1990). 1989–1998 az Alkotmánybíróság tagja, 1995– a Pázmány Péter Katolikus Egyetem JTK dékánja, 1993– az Osztrák Tudományos Akadémia levelező tagja. F. m.: *Gedanken zur legis actio sacramento in rem* (1989), *Római közjog* (1993), *Rendi magyar magánjog* (1994).

MAGYAR NAPLÓ

A **Magyar Napló** Nyitott Műhelyének októberi vendégével, Csender Levente fiatal íróval Ekler Andrea beszélget. A Világirodalmi Figyelő válogatásában a mai amerikai költészet mutatkozik be. A folyóiratban többek között Határ Győző, Dobai Péter versei, Kontra Ferenc, Rott József prózája és Kulin Ferenc A szabadság-igény rövidzáratai című, drogproblémákról szóló jegyzete szerepelnek. Sümegi György Kő Pállal készített interjújában a szobrászművész 1956-os emlékeiről és Magyar Messiásáról vall. A 200 éve született Deák Ferencről Estók János írt portrét.

A magyar érettségi és felvételi előkészítő melléklete a határon túli magyar irodalmat bemutató sorozattal és tudáspróbával folytatódik. A szeptemberben megújult lapszemle rovat a magyarországi és határon túli magyar irodalmi lapokat kíséri értékelő figyelemmel, (folyóirat-) irodalmunk teljesebb áttekinthetősége érdekében.

SZÁZADVÉG
ÚJ FOLYAM 28. SZÁM 2003. 2. SZÁM

Változó idők

Altorjai Szilvia–Giczi Johanna–Sík Endre: Etűdök az élet
űteméről

Kovách Imre: A magyar társadalom „parasztalanítása” –
európai összehasonlításban

Gondolkodók

Cs. Kiss Lajos: Találkozások Carl Schmitt-tel

Karácsony András: Carl Schmitt politikai antropológiájáról

Mezei Balázs: Carl Schmitt teológiai felfogásáról

Horkay Hörcher Ferenc: Carl Schmitt decizionizmusa és
a klasszikus erényetika

Lánczi András: Carl Schmitt és a liberalizmus

Századvég-szövegelő

Beszélgetés Schlett Istvánnal

MAGYAR SZEMLE

Megrendelem a folyóiratot példányban.

egy évre postaköltséggel	1728 Ft; külföldön 75\$
fél évre postaköltséggel	864 Ft; külföldön 38\$

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon egyenlítem ki.

Név:

Cím:.....

Dátum:.....

Aláírás:

Kérjük, vágja ki és borítékban adja föl a szerkesztőség postafiókcímére. Postafordultával csekket küldünk. A hiányzó, régebbi számokat beszerezheti a szerkesztőségben.

Előfizethet banki átutalással vagy drótpostán is.

Cím: Blahó Erika szerkesztőségi titkár, Magyar Szemle, telefon/fax 311 6477. Postacím: Budapest 1399, Postafiók 701/216. Drótposta: msza@mail.datanet.hu.
Bankszámla: 11707024-20332033.

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Csengery u. 82.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György
ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza
Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Hírlap-előfizetési és Elektronikus
Posta Igazgatóság.

Árusításban megvásárolható
a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

MNB 11707024-20332033
vagy

levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍJTJÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122-124.; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., közlőnybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os vilamos végállomása; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Őrs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: ATLANTISZ KÖNYVSZIGET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT (II. Margit krt. 7.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Nádor u. 8.); OSIRIS KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4-6.); VINCE KÖNYVESBOLT (I., Krisztina krt. 24.); BUDAPESTI TELEKI TÉKA: VIII. Baross u. 1. a BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

GRANASZTÓI GYÖRGY
MI TÖRTÉNIK ITT?

M A G Y A R S Z E M L E K Ö N Y V E K

Bolti ára 2300.- Ft

Ma egyre többen terjesztik ki a biológiai evolúció gondolatát az ősrobbanást követő fizikai, csillagászati, geológiai és kémiai folyamatokra éppúgy, mint az ember megjelenését követő pszichológiai és társadalmi jelenségekre, születőben van tehát a történetírás egy új szintézise. Fontos kiemelni, hogy a mai hivatalos fogyasztási ideológiákkal szemben nem az egyszerű mennyiségi növekedést, különösen nem a gazdaság növekedését tekintjük fejlődésnek, hiszen az evolúció ennél lényegesen bonyolultabb. Manapság elég gyakran figyelhető meg a fejlődés azonosítása a pusztán növekedéssel, pedig nem kizárt, hogy a bajok forrása többek között éppen a túlegyszerűsítő, mindent matematikai képletekkel leírni akaró gondolkodásmód, mely a szellem csodálatosan bonyolult világát igyekszik egyetlen betonteknővé redukálni, hogy szabadon körhessen benne mechanikus elméleteivel.

NÁRAY-SZABÓ GÁBOR: A fogyasztás zsákutcája

9 771216 623000